

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

27.

ÅRGANG

1962

UDGIVET AF ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING

A N D E L S B A N K E N

A. m. b. A.

SKANDERBORG AFDELING

m/ kontorer i Gl. Rye - Hørning - Jeksen - Ry og Stilling

Spare- og Laanekassen

for Skanderborg By
og Omegn

Byens ældste pengeinstitut
Stiftet 1856

Telefon 37

Kontortid 10-12³⁰ og 14-16
Lørdag 10-12³⁰

Landbosparekassen i Horsens

Telefon *21222

Postgiro 168 90 - 347 95

Kontortid 9³⁰-12³⁰ og 14³⁰-16³⁰
Lørdag 9³⁰-12³⁰

Filial:

**SPAREKASSEN FOR BRÆDSTRUP
OG OMEGN - Telf. 146**

Kontortid 10-12 og 14³⁰-17
Lørdag 10-13

Kontorer:

GEDVED - Telf. 115

Kontortid: Mandag og torsdag
fra kl. 13-15

HOVEDGÅRD - Telf. 55

Kontortid: Tirsdag og fredag
fra kl. 14-16

ØSTJYSK HJEMSTAVN

1962

ØSTJYSK HJEMSTAVN

REDIGERET AF

ÅGE BREDSTED OG KNUD THORUP

UNDER MEDVIRKNING AF

KJELD ELKJÆR OG POUL RASMUSSEN

27. ÅRGANG

UDGIVET AF ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1962

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HARRY BRIX

ØSTJYSK POTTEMAGERI

AF HOLGER RASMUSSEN

I beskrivelsen for Skanderborg amt 1843 oplyser bogens forfatter I. C. Schythe, at der på hans tid blev drevet tilvirkning af lertøj i Linå, Dallerup, Tulstrup Låsby og Røgen sogne, alle beliggende øst for Silkeborg og nord for Ry. Dette produktionsområde, som man sædvanligvis sammenfatter under benævnelsen Sorringegnen, var ikke alene det største produktionsområde på den jyske halvø, men i hele Danmark. Helge Søgaard har i en artikel om vstdansk pottemageri (i Folk-Liv 1947) givet en oversigt over pottemagere i hele landet efter folketællingen i 1840.

Efter denne fordeles de sig på følgende måde:

	Sjælland		Fyn		Jylland	
	Købstæder	landdistrikt	Købstæder	landdistrikt	Købstæder	landdistrikt
Mestre.....	15	29	19	14	6	154
Medhjælp...	22	29	20	4	5	23
Ialt.....	37	58	39	18	11	177

Det er bemærkelsesværdigt, at øerne viser betydeligt højere tal for købstads-pottemagere end Jylland. Ser man på det jyske materiale fra landdistrikterne, viser det sig for Østjyllands vedkommende, at Hellum og Hindsted herreder er absolut førende, for Himmerlands vedkommende med 23 mestre og blot een medhjælp, men de overgås dog ganske af Gjern herred med 54 mestre og 7 medhjælpere.

Når tallet er så langt større for Jyllands vedkommende, så skyldes det, at tilvirkningen af jydepotter er medregnet. Af produktionssteder for disse jydepotter nævner Søgaard Vester og Øster Horne herred, Skads, Malt og Gørding herred, Hammerum, Bølling, Vandfuld og Ulfborg herred, allesammen beliggende i den vestlige del af Jylland. Enkelte steder i Østjylland har man dog også fremstillet jydepotter. Fra litteraturen er landsbyen Vorup lige syd for Randers kendt for sin jydepottetilvirkning. I beskrivelsen af Randers amt for 1827 siges det, at der »forfærdiges en stor mængde sorte jydepotter af huusmænd og huusqvinde, som ved denne industri har en ikke uvigtig bifortjeneste. Største delen af disse jydepotter afsættes paa løverdagsmarkederne i Randers. Mærkeligt nok er det, at denne industri netop er i gang her, skønt potteleret maa hentes over en miil borte ved Askildrup, og endnu mærkeligere at Vorup er det eneste sted i hele omegnen, hvor man beskæftiger sig med pottemageriet«. Vorup var imidlertid

Foredrag holdt i Østjysk Hjemstavnsforening 2. december 1961.

ikke det eneste sted. I den vestlige del af Vejle amt, nemlig Elkær i Nørvang herred, fandt endnu i dette århundrede jydepottetilvirkning sted.

Man kan altså med rette hævde, at tilvirkningen af lerkar har været et betydeligt og karakteristisk indslag i Østjyllands kulturhistorie, især når man betænker, at landsdelen med fajancefabrikken i Gudumlund på en vis tid havde alle tre stadier repræsenteret. Der er til og med det interessante i sagen, at disse tre former trivedes jævnsides hverandre uden nogen gensidig påvirkning — et forhold, som nok kan vække interesse hos en kulturhistoriker.

Jydepottekonen Mathilde Nielsen, Elkær, Ringive sogn.
K. Uldall fot. 1929.

Netop for denne del af Danmark er der da også gjort en hel del for udforskningen af lertøjets historie. Søgaard er allerede nævnt. For hans vedkommende drejer det sig om tre artikler: Østjysk pottemageri (i Fortid og Nutid XV, 1944), Vestdansk pottemageri (i Folk-Liv 1947) og Lertøj fra nørrejyske museer (1958), der alle behandler lertøj fra Østjylland. Uden forgængere har han ikke været. Såvel industrihistorikeren C. Nyrop som Jørgen Olrik og Kai Uldall har behandlet emnet det rød- eller gulbrændte lertøj med blyglasur.

Som nævnt var dette kun den ene af formerne. En anden var jydepotterne eller de sorte potter. Udforskningen af deres historie og teknik er faktisk blevet drevet mere intensivt end for det glaserede lertøjs vedkommende, utvivlsomt fordi den meget gammeldags teknik, der anvendes ved fremstillingen af dem, har virket lokkende på kulturhistorikerne. Derfor har vi allerede i 1791 den første behandling af emnet (af Laurids Smith i »Hebe«). Senere har Andreas G. Jensen i 1924 udsendt bogen: »Jydepotten. Vort Lands ældste Haandværk«, ligesom Axel Steensberg på engelsk har givet en beskrivelse af teknikken: »Primitive Black Pottery in Jutland« (i Folk-Liv VI, 1939), og endelig har H. P. Hansen i 1944 udsendt »Jydepotter og Løb«, der først og fremmest bringer illustrationer af lertøjs-

formerne. Endelig skal jeg nævne Dagmar Sellings oversigtsartikel: »Primitivt krukkekarhantverk i Norden« (i Nordisk Kultur XV, 1953).

Trods de nævnte arbejder, hvoraf flere giver væsentlige bidrag til problemernes løsning, er der dog meget at gøre endnu, før alle tråde er udredt. Der er mange spændende opgaver at gå løs på også fra lokalt udgangspunkt. Heller ikke fra den side er man uden prøver på, hvad materialet kan give. Jeg skal blot

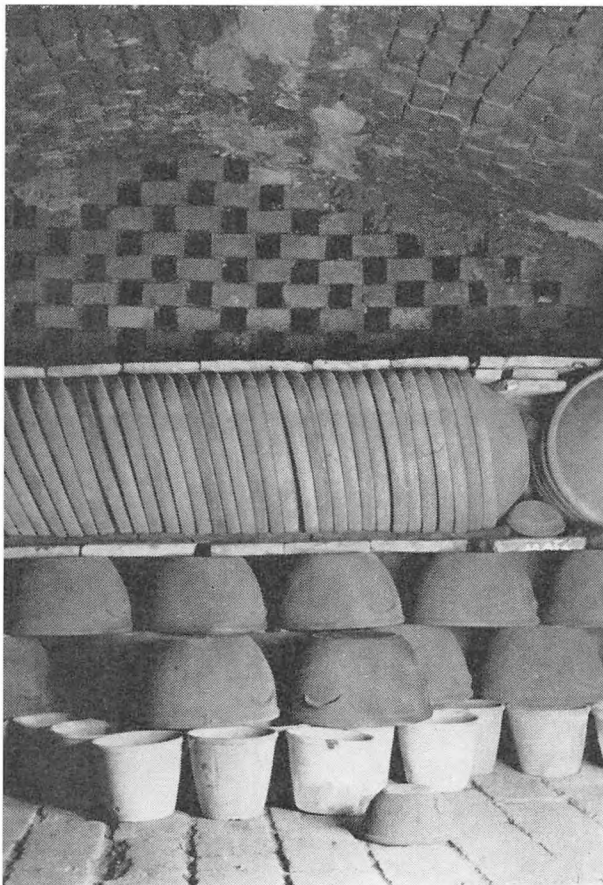
Træerne dannes. Jydepottefremstilling hos Mathilde Nielsen, Elkær.
Axel Steensberg fot. 1938.

nævne Niels Asbæks arbejde om pottemageriet på Sorringegnen (i Århus Stifts årb. 1924) og Tobiassen Kragelunds lille bog: »Potter og kar« (1950).

Søgaard påpeger da også i sin sidste behandling, at lertøjet i Nørrejylland »frembyder en række opgaver, hvor der er plads til manges medvirken«, og Axel Steensberg har i festskriftet til Uldall fastslået, at det samme gælder for jydepotternes vedkommende. I den nævnte afhandling om »Primitivt pottemageri i Europa« peger han på een af de opgaver, der ligger for, nemlig den danske pottetilvirkning set i europæisk sammenhæng. Men for at nå så vidt er det nødvendigt, at rydningsarbejdet er gjort i vort eget land med registrering af de bevarede ler-

varer (eller skår heraf), arkivernes oplysning om lervaretilvirkning og -afsætning og indsamling af den mundtlige tradition om arbejdsgang, teknik, afsætningsmåder og -steder, personlige forhold o.s.v. Først og fremmest trænger vi til gennem beskrivelse, billede og film at få fastholdt selve arbejdsprocessen.

Det vil være rimeligt at sige nogle ord om selve pottemagerarbejdet og de forskelle, der findes mellem jydepotters og de rødbrændte, glaserede lervares

Sorring, Gjern herred. Erik Eriksens ovn. Axel Steensberg fot. 1943.

tilblivelse. De to grupper adskiller sig tydeligt ved følgende markante træk:

Jydepotter:

Håndformning uden drejeskive, brænding i fri luft, kvindearbejde.

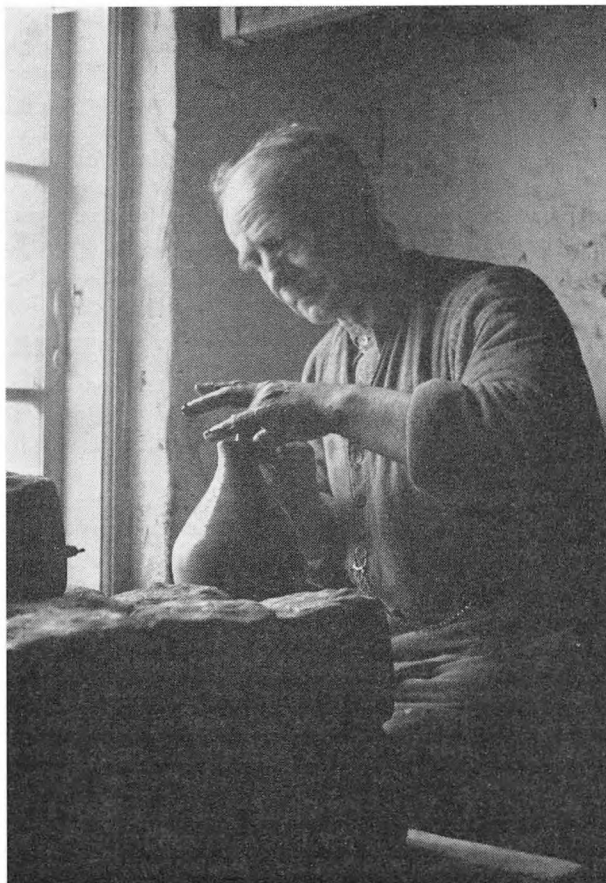
Rødt lertøj:

Opdrejning på pottemagerskive, brænding i ovn, mandsarbejde.

Der kunne opregnes en hel række flere forskelle som jydepotternes sorte farve og mangel på glasur overfor den anden gruppes røde eller gule skærv med

hel eller delvis dækkende glasur. Også jydepotternes indgnedne ornamenter overfor den anden gruppes hornmalede eller indridsede dekoration. Jydepotternes huslid overfor den anden gruppes mere eller mindre håndværksprægede karakter.

Det er i denne forbindelse interessant at fastslå, at der inden for vort lands grænser findes en tredje pottemagermetode, der danner en slags mellemform mellem de to her nævnte. Den havde hjemme på Fyn, især i egnen omkring

P. Mikkelsens pottemageri, matr. nr. 30 d af Sorring. Formning af en dunk.
Axel Steensberg fot. 1942.

Vissenbjerg, men er nu helt ophørt. Lerkarrene blev her bygget op af lervulster, »pølser«, der blev lagt ringformet op (iøvrigt ligesom moderne pottemagere gør med arbejder, der er så store, at de ikke kan dreje dem op på normal vis på drejeskiven). Men til denne formning, der må karakteriseres som primitiv, havde man en hånddrejeskive, der mindede om den cavalette, som billedhuggere bruger. Også disse kar var uglaserede og uden egentlige dekorationer ligesom jydepot-

terne, men de havde ikke jydepotternes karakteristiske sorte farve, fordi de blev brændt i en ovn. Leret blev som hos de mere professionelle pottemagere ættet i en hestetrukket æltemaskine, men formningen af potterne udførtes som i jydepotteegnene ene og alene af kvinder. Iøvrigt er denne fynske potteindustri mindre kendt og studeret end de to tidligere nævnte.

For jydepottetilvirkningen er alle led i processen af en sådan karakter, at det er rimeligt at antage en ubrudt tradition fra oldtiden. For længst er ligheden mellem jydepotter og lerkar fra jernalderen da også blevet påpeget, og hypotesen vinder i styrke, når man ser på udbredelsen i Europa af tilsvarende nutidige metoder som vist af Steensberg i festskriftet til Uldall. Det gælder udvælgningen af leret og opgravningen af det om efteråret, så det kan lagres og gennemfryses i vintertiden, hvorved dets plasticitet øges. Endvidere rensningen, blandingen og æltningen, der udføres med de bare fødder, og ligeledes »magringen« med tilsætningen af sand i visse portioner (sædvanligvis $\frac{2}{3}$ ler til $\frac{1}{3}$ sand).

Selve formningen foregår som en udhuling af en lerstok. Overfladisk kan det minde om opdrejningen på pottemagerskiven, men ser man nærmere til, er det en udgravning og udbankning med pottekonens hånd og eventuelt med håndstore sten. Det bræt, »grydefjælen«, som anvendes ved arbejdet, har heller ikke noget med pottemagerskiven at gøre.

Efter formningen finder en lufttørring sted, og derpå »smøges« karrene i et »bråndhus« for derefter at blive brændt i en mile. Den sorte farve opnåedes ved at lukke vel til for karrene (eventuelt under store hvælvede gruekedler), så der ikke kom ilt til under brændingen. Fik et kar ved tilfældig tilgang af luft rød-agtige partier, blev det betragtet som vraggods.

Jydepotterne var meget efterspurgt, bl. a. fordi de ikke -- som de rødbrændte blyglaserede -- kunne være sundhedsfarlige. Glasuren har altid været det østjyske pottemageris svage side. Den blev ofte lagt på i et ujævnt lag og var tilbøjelig til at opløses og indgå skadelige forbindelser med de madvarer, man gemte i karret. Det gælder især, så længe man påførte glasuren ved at drysse et pulver af blylte og kiseljord over det ubrændte, fugtige lertøj. Senere, da man gik over til at dyppe karrene i en glasurvælling, blev den bedre. Men i ældre tid var det den alvorligste anke, man havde mod det glaserede lertøj. I 1852 blev der i Fredericia Avis skrevet således om det: »Massen er gjerne slet brændt og forsynet med en glasur, hvis bly er så lidet forenet med leret, at den svageste syre og selv almindeligt salt opløser det og gør karrene farlige for sundheden«, mens jydepotterne til gengæld får følgende skudsmål i 1806 af en af datidens største autoriteter, Johan Clemens Tode, der var professor i medicin ved Københavns universitet: »Køkkenkar, som er uskadelige for helbred og som dog ikke er alt for skrøbelige eller kostbare, er en nødvendig fornødenhed i en husholdning, altså og en vigtig artikel i en stat. Det land, som selv frembringer sådanne kar, ejer i denne betragtning en skat, som er mere værd end nogen af alt det, der tjener til at fornøje overdådighed og forfængelighed. Og slig en sand rigdom besidder Danmark i sine såkaldte jydepotter, de nyttigste kar på skorstenen, som man kan ønske sig. De er godt køb, de kan længe holde ud (når man ved ret at behandle dem), og de gør sundhed ikke den ringeste skade«.

Jydepotterne blev da også afsat vidt omkring også uden for landets grænser, mens det rødbrændte glaserede lertøj kun fremstilledes til indenlands brug. Begtrup skriver således om jydepotterne i sin beskrivelse over agerdyrkningsens til-

stand (1808): »Læssevis afsættes gryderne til Fanøerne, som modtager dem i Hjerting og bringer dem til Hamburg, hvorfra de igen forsendes videre indtil Dresden og Wien... De sorte potter, som går øster på landet til udførsel, vognes af grydemanden til Horsens, Kolding ja indtil Flensburg, hvorfra de føres til København, Roskilde og adskillige steder i Østersøen... Man har haft eksempel på, at en grydemand er med sine potter kørt lige til Dresden, der har han solgt hest og vogn og gået til fods hjem«. I Pontoppidans Danske Atlas bemærkes, at »jydepotter overalt, endog i Liffland, holdes for det bedste kar til at koge mad i«.

Som madlavningskar var jydepotter mange steder således uden egentlig konkurrence, sålænge man holdt sig til det gamle åbne ildsted. Men til komfur duede de ikke rigtig, de var for skøre til at sætte på ringene, og de var heller ikke holdbare nok til de nye brændselsmidler, kul og gas. Da emaillerede jerngryder samtidig var til at få til en overkommelig pris, forsvandt jydepotterne som madlavningskar.

Mens jydepotterne i dag kun fremstilles som turistvare, har den gammeldags form for glaseret lertøj stadig en mission, og på Sorringegnen fortsætter man endnu traditionen. Visse fremskridt er naturligvis sket. Jeg har nævnt overgangen til en lettere og mere effektiv form for glasering. Man behøver heller ikke i dag som i 1785 at være på tæerne for at skaffe sig råmateriale til glasuren. I det år skete der det, at Gadbjerg kirke i Tørrild herred mistede sit blytag. Pottemagerne fra Gjern herred var straks til stede og fik sikret sig 30 skippund (1 skippund = 160 kg) til fremstilling af glasur, som de selv tilberedte. Men ellers er det de gamle former og delvis de gamle dekorationer, der fortsættes.

ODDER STAMPEMØLLE

AF THORVALD MADSEN

Mon der er sogne i Danmark, der kan opvise at have haft ikke mindre end fem vandmøller liggende på stribe på en kort strækning langs en og samme å? Dette har været tilfældet i Odder sogn. På mindre end et par kilometer har der ved Odder Å ligget fem ældgamle vandmøller, hvoraf tre har tilhørt Rathlousdals og to Rodstenejes gods.

Hvordan så mange møller, samlet på et sted, har kunnet eksistere, forstår man knap, men man må vel se det ud fra den kendsgerning, at Hads herred var og er stadig »en fed mundfuld« af Danmarks jord, hvor navnlig kornavlens skæppede godt.

De slægter, der især i 1700- og 1800-tallet har boet og virket på disse vandmøller, var ansete folk, velhavende, endog i enkelte tilfælde så økonomisk stærke, at de kunne optræde som bankiers både for adel og almindelige borgere.

Deres efterkommere har for størstedelen og hver på sin vis virket som kulturbærere, har præget dansk videnskab, kunst, handel og ikke mindst været fremsynede på landbrugets område. Worsøe, Engelbreth, Begtrup, Brøndsted, la Cour, Jordhøj o. fl. er fremragende navne inden for dansk kulturliv, navne, som alle har været knyttet til de fem gamle møller i Odder sogn.

Disse møllers historie er imidlertid beskrevet i Østjysk Hjemstavns årbøger for årene 1953, 1954, 1955, 1960, 1961 og skal derfor ikke gentages, men der er endnu en sjette vandmølle i Odder sogn, som i forbigående er nævnt i forbindelse med Odder Neder mølle. Det er den gamle Stampemølle, som i fæstetiden tilhørte Rodstenseje, og som nok er opført af en af denne hovedgårds ejere.

Stampemøllen ligger ikke direkte ved Odder Å, men ved en bæk, der har sit udspring i Torrild Mose, og som inden den løber ud i åen kaldes for »Stampmøllebækken«.

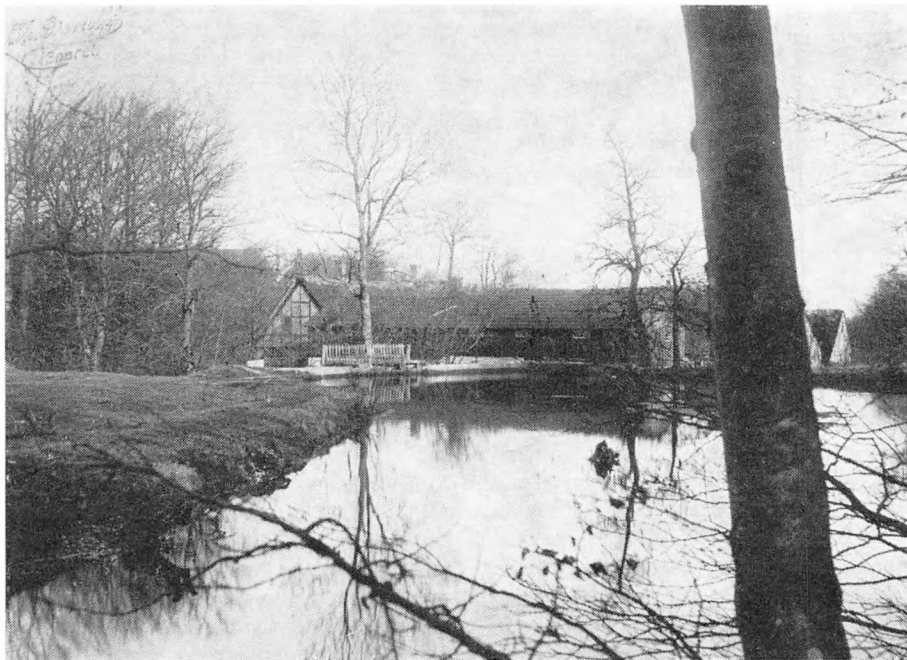
Møllen lå og ligger stadig som landbrugsejendom i Odder Overskov, hvorfor den også i ældre tid blev kaldt for »Overskovmøllen«.

Om dens alder ved man lige så lidt som ved de øvrige fem møller. Skal man gætte på et tidspunkt, kan der være en mulighed o. 1750, da oberst Malthes Sehested var herre til Rodstenseje. Formodentlig er det ham, der har opført møllen, i alt fald ved man ganske sikkert, at han 28. december 1753 fæster Stampemøllen til en af godssets »unge mandskab«, Laurs Nicolajsen Rye. Han er uden tvivl den første fæster, eftersom fæsteprotokollen for Rodstenejes gods ikke tidligere nævner et fæsteforhold på Stampemøllen.

I fæstebrevet af 1753 hedder det, at »Kgl. Mayestæts oberst ved det sønderjyske infanteri-regiment Malthes Sehested til Rodstenseje fæster til et af sit godsdes unge mandskab, navnlig Laurs Nicolajsen Rye, en mig tilhørende stampemølle beliggende i Odder — Overskovmølle kaldet — med tilliggende jord, ager og eng,

damb og dambsted tilligemed et mig tilhørende hus i Odder by, hvilket alt hans fader Nicolaj Johansen hidtildags af mig i fæste haft haver og formedelst alderdom og svaghed til bemeldte sin søn godvillig haver afstanden. —

Af møllen, hvilken Laurs Nicolajsen Rye må beholde ald sin listid, skal han årlig betale 12 rdl. og af huset 2 rdl. Han skal gøre hovspind, holde møllehuset i orden og mølleværket i stand, at ingen brøstfald finder sted, er mig og mine hørige og lydig og ej tager nogen til huse uden mit minde, holder sig Kgl. Mayestæts love og forordninger efterrettelig. Desuden skal han forunde sin gamle far fri adgang til møllen, så han kan berede så mange skind, som han selv uden

Odder Stampemølle o. 1910. Th. Gjerulff fot.

andres hielp kan berede, give ham 2 fag huus til huusværelse, item frugten af en abild, som står ved den østre ende af huuset⁽¹⁾.

Den gamle Nicolaj Johansen, som nævnes i ovenstående fæstebrev, havde i 1719 fæstet sit hus af oberst Rantzau til Rodstenseje. Han kaldes feldbereder, d. v. s. garver, en der tilbereder og renser skind. På en gård som ovennævnte, hvor der slagtedes meget, og hvor jagterne gav rigelig med skind af markernes og skovenes vilde dyr, var der nok at gøre for en feldbereder, og han har sikkert været en betroet mand på gården. Vi lægger mærke til i sønnens fæstebrev, at der skal tages tilbørligt hensyn til den gamle far og især til hans virksomhed som garver.

Mærkeligt nok står det gamle stråtækkede garverhus endnu på hjørnet af Bisgårdsvej og Østergade. Det er både vindt og skævt, men det solide bindingsværk holder godt sammen på husets skæve vægge. Ser man nøje efter, står der

på en af bindingsværkets tværplanker nogle ulæselige bogstaver, men årstallet 1738 er tydeligt nok.

I dette gamle hus, der i fæsteliden tilhørte Rodstenseje, har der vist altid boet garvere. Et par af dem kender vi ved navn: Gottlieb Scharn, Gottfried Køllner, Ziant Møller og sønnen Gottfred Møller, tyske navne, men de er alle fødte i Horsens, hvortil deres foreldre var indvandret fra Tyskland.

Hos Gottfried Køllner boede i 1845 en gammel, mærkelig, engelskfødt kvinde, Miss Elisabeth Burrowes²⁾. Det var hende, der som husbestyrerinde med fast hånd styrede og ledede det urolige herskab ude på Gyllingnæs. Som pensionist havde hun på sine gamle dage fået bolig i Garverhuset i Odder. Der var måske noget om snakken, at Gottfrieds kone Ane Marie Mogensen var hendes datter. Men derom ved man absolut intet, snakken gik bare. Efter mamsellens eget udsagn kunne hun, om hun havde villet det, være blevet frue på Gyllingnæs. En ting ved man med sikkerhed, at den engelskfødte ejer af Gyllingnæs, John Smith, sørgede godt for hende med en rundelig pension. Hos Gottfried Møller og hans kone havde den gamle »mamsell« gode dage i et par værelser, der var smukt udstyret med møbler fra Gyllingnæs. (Hvor er disse møbler blevet af?). Her døde Miss Burrowes 1853, 83 år gammel, og blev begravet på kirkegården i Odder.

Om den gamle feldbereder Nicolaj Johansen ved man kun, at han som yngre var bosat i Garverhuset, men da hans hustru, Helle Laursdatter Rye, døde den 4. januar 1760³⁾, flyttede han med sine garverredskaber til sønnen, Laurs Nicolajsen Rye på Stampemøllen, hvor han døde 18. april 1762.

Rimeligvis var hans hustru en datter af et par ældre folk, Laurs Nielsen Rye og hustru, der nød aftægt og boede i et par værelser hos Nicolaj Johansen. Det er uden tvivl fra disse gamle aftægtsfolk, at navnet »Rye« stammer, som i nogle generationer går igen i Stampemølleslægten.

Nicolaj Johansens fire børn blev alle døbt med navnet »Rye«. Den næstældste, Laurs Nicolajsen Rye, er født i Garverhuset 1722 og fik som før omtalt fæstebrev på Stampemøllen i 1753. Han var i flere henseender en begavet mand, der skrev godt for sig og kunne føre et regnskab, to egenskaber, som herskabet på Rodstenseje havde brug for. Han var også musikalsk begavet og spillede godt på orgel. Denne sjældne evne blev også udnyttet, idet herskabet ansatte ham som organist ved Odder sognekirke omkring år 1767, da den forrige organist Knud Engelbreth, mølleren fra Fillerup Overmølle, døde.

Om disse organisters kvalifikationer ved man intet, heller ikke om de har fået særlig uddannelse, men man ved, at Laurs Nicolajsen Rye var en håndsild mand, der forstod at reparere orgelet, når det gjordes nødvendig.

Han var gift 2 gange. Med sin første hustru Ane Kirstine Andersdatter havde han sønnen Malthe Laursen Rye, der blev faderens efterfølger både i møllen og i kirken. Med sin anden hustru Ane Jensdatter, med hvem han blev gift 1772, havde han ingen børn, men Ane havde et illegitimt barn, en lille pige, der blev født i Stampemøllen 1770; hvor hun er døbt og hvem faderen var, ved man intet om. Hun fik i dåben navnet Christence Hansdatter. Når man alligevel ved ikke så lidt om hende, skyldes det den omstændighed, at hun har nedskrevet nogle erindringer om de vigtigste begivenheder i sit liv. Disse erindringer er bevaret, og heri meddeles blandt andet, at Christence blev opdraget hos »velædle madame Schiernbeck« på Merringgård ved Horsens, hvorfra hun som 15-årig kom i huset som barnepige hos hofchefen ved det fyrstelige palæ i Horsens, oberst Lillien-

skjold, hvis hustru var en datter fra Merringgård. Her i palæet opholdt Christence sig i flere år, indtil hun i 1797⁴⁾ blev gift med den ualmindelig dygtige skomagermester Johan Valentin Fledelius, der havde alt skotøjsarbejdet ved hoffet. Deres børn blev senere kendte skikkelser i Horsens⁵⁾.

I året 1783 trådte Laurs Nicolajsen Rye tilbage som møller ved Stampemøllen til fordel for sønnen, Malthe Laursen Rye¹⁾. Han var nu en mand på 61 år og ville helt hellige sig kirkens orgeltjeneste. Han døde i året 1800. Man kan vel næppe tænke sig, at den gamle møller har spillet orgelet lige til sin død. Han har sikkert haft god hjælp af sin meget musikalske søn Malthe, der allerede i 1779 af herskabet på Rodstenseje havde fået kaldsbrev på at blive Odder kirkes organist. Det er udstedt af Sophie Amalie Sehested og siger blandt andet, »at Malthe Laursen Rye antages og beskikkes til at være Odder sognekirkes organist,

Stuehuset 1962. E. Kaster fot.

når hans endnu levende fader Laurs Nicolajsen Rye ved døden afgår eller han, tjenesten til sønnen vil overlade og fratræde. Samme Malthe Laursen Rye må nyde og beholde organisttjenesten, så længe han lever og forretter den således som han bør. Som vederlag for denne tjeneste nyder han af mig og mine efterkommere 4 td. byg, 2 td. havre og 10 læs bølgebrænde, som betales ham til hvert års påskehøjtid«.

Da den gamle møller Laurs Nicolajsen og hans hustru i 1754 skulle have deres førstefødte søn døbt, kaldte de ham for Malthe. Bag valget af dette navn lå der taknemmelighed mod herskabet på Rodstenseje, oberst Malthe Sehested og Sophie Amalie Rantzau, fra hvem de havde modtaget så megen hjælp. Dette gamle navn lever den dag i dag blandt efterkommere af Stampemøllenslægten.

Malthe Laursen Rye var en af Stampemøllens mest kendte skikkelser, en mand, der virkelig drev det til noget både som stampemøller og organist. Men han var ikke alene om arbejdet i møllen. Hans kone var ham en fortrinlig hjælper.

Den 8. februar 1784 var han blevet gift med Maren Christensdatter fra Morsholt (døbt 23. april 1764)³⁾, datter af gårdfæster Christen Lauersen og Johanne

Nielsdatter, der boede i den gård, som senere kancelliråd Andersen ejede. De havde overtaget møllen i en ret forsømt tilstand, men de sled tappert, og det varede ikke længe, før de havde bragt orden til veje. Man har også indtryk af, at det var to mennesker, som ikke kun tænkte på deres eget, men som havde sind til at række andre en hjælpende hånd, hvor det tiltrængtes. Vi ved lidt om det fra efterslægten.

Der var gode dage i Stampemøllen, mens Malthes og Maren stod for styret. Mange kom ud til »Maren i Stampen«, for hun var »giæv å snak' med«, og hun havde forstand på tøj, der skulle stampes, havde hun sagt god for tøjet, så kunne man gå tryk og glad hjem.

Malthes Laursen Rye levede i en stærk brydningstid, nye tanker og ideer var ved at fortrænge gamle vaner og forhold. I 1788 ringede frihedsklokkerne for bondestanden. Stavnsbåndet løstes. Alle, der havde tjent deres værnepligt eller som var under 14 eller over 36 år, fik deres frihed straks. For de andres vedkommende foregik afløsningen gradvis, således at den sidste rest af stavnsbåndet var forsvundet o. 1800.

Tilbage stod endnu fæstegårdenes overgang til selveje. På Rodstenseje havde oberstløjtnantinde fru Mette Sophie v. Weinigell, f. Sehested, i året 1801 fået kongens tilladelse til at afhænde »enten alt eller en del af bøndergodset til beboerne selv eller til andre lysthavende, uden at hovedgårdstaksten ved en sådan afhændelse skulle tabe sin skattefrihed og andre rettigheder, som ifølge loven og fra alders tid havde tilhørt hovedgården«⁶).

Da det blev meddelt bønderne, at de helt kunne frigøre sig fra afhængighedsforholdet til herregården ved at købe deres fæstegård til fri ejendom, blev der stærkt røre over hele landet, men bønderne under Rodstenseje tog denne meddelelse med ro. De havde jo egentlig ikke noget at klage over, stort set havde der altid været det bedste forhold til herskabet »deroppe på gården«, og at tage en sådan beslutning om at blive selvejer måtte nøje overvejes. Der skulle jo også penge til at købe en gård, men det har vist ikke spillet nogen større rolle, da de fleste af bønderne i Oddereggen sad nogenlunde godt i det.

Nogle enkelte gårde og huse blev solgt i 1802, men først i 1803 tog salget for alvor fart, og dette store ejendomssalg strakte sig over en længere årrække indtil omkring 1812. Først da var næsten alt bøndergods under Rodstenseje solgt til bønderne.

Malthes og Maren i »Stampen« ville også købe deres mølle — den skulle helst gå i arv og eje til slægten — men de har vel først villet vide prisen på den. Mon ikke Malthes har trukket stadstøjet på og er gået op til oberstløjtnantinden på Rodstenseje? Da han her erfarede, at møllen kunne købes for 1000 rigsdaler, var hans beslutning taget. Købekontrakten blev skrevet, og i den hedder det:

»Jeg oberstløjtnantinde fru Mette Sophie v. Weinigell sælger herved og overdrager til Malthes Laursen Rye den i Odder Skov beliggende og mig tilhørende Stampemølle, som han hidindtil har haft i fæste og behold med tilliggende jorder, stående for hartkorn, agger og eng: 1 skp. 1 fdk. 2 alb., samt ald anden tilliggende og rettighed, hvor de på lodden værende træer også er iberegnete, og det med ligeså fuldkommen ejendomsret som jeg det selv haver eiet, for denne summa 1000 rdl.

Kiøberen betaler den akkorderede købesum i Snapstinget 1804 tilligemed et halv års rente 4 %, hvorefter han, nemlig kiøberen, meddeles lovligt skiøde⁷⁾.

Rodstenseje 11. jan. 1803.

Malthe Laursen Rye.

Mette Sophie Sehested
enke af Weinigell.

Møllen blev betalt i 1804, hvorefter Malthe Laursen Rye fik udstedt skøde på ejendommen.

Det var som før nævnt deres bestemmelse, at Stampemøllen skulle tilfalde deres eneste søn Laurs Rye Malthesen, men det gik ikke, som de havde bestemt

Det gamle mølleri i 1962. E. Kaster fot.

I Marens og Malthes ægteskab fødtes fire børn³⁾:

1. Laurs Rye Malthesen, f. 25. septbr. 1785, d. 12. maj 1852.
2. Mette Sophie Malthesdatter, f. 11. marts 1787, d. 23. maj 1815.
3. Ane Kirstine Malthesdatter, f. 19. decbr. 1790, d. ?
4. Johanne Malthesdatter, f. 13. april 1792, d. 3. decbr. 1855.

Om disse børn ved vi mest om den ældste og den yngste. Laurs var ligesom faderen en dygtig organist, der tidlig af herskabet på Rodstenseje havde fået brev på at blive faderens efterfølger i kirken. I det hele ser man, at sønnen har været en trofast medhjælper både i møllen og i kirken.

Men under englænderkrigen (1807—14) måtte forældrene undvære sønnens hjælp. Laurs blev indkaldt som soldat i 1808, og da krigen trak ud, kunne det have lange udsigter med at blive hjempermitteret. Endnu i 1810 var han i trøjen,

men det synes, som om han har været hjemme i 1812. Han må imidlertid være blevet indkaldt igen, for han deltog i slaget ved Sehested 1813⁸⁾.

I 1814 er han endelig hjemme, og han kom i rette øjeblik, thi just som sommeren dette år gik på hæld, døde 27. septbr. 1814 hans mor, »Maren i Stampen«.

Det var et hårdt slag for Malthes at miste sin trofaste arbejdsfælle, og denne begivenhed gjorde vel også sit til, at hans arbejdskraft svækkedes lidt efter lidt. Han gik nu bare og ventede på, at Laurs skulle få sig en kone, så han efter bestemmelsen kunne overtage møllen. Det varede dog et par år endnu, men så i 1817 skete der noget uforudset, der helt kulkastede de fremtidsplaner, som Maren og Malthes i sin tid havde lagt for deres søn.

I Odder Neder mølle boede Maren Pedersdatter, hun var 31 år og var allerede enke for anden gang. Med sine to afdøde mænd havde hun 5 børn, der skulle opdrages og forsørges, og hvis hendes mølle skulle bevares for dem, måtte hun have en dygtig og solid medhjælper, som hun kunne stole på.

Den tanke er vel ikke helt urimelig, at Laurs Malthesen har været hende til hjælp med driften af den ret store møllerivirksomhed i Neder møllen, men vi ved intet derom, kun ved vi helt bestemt, at Maren Pedersdatter blev gift 13. august 1817 med Laurs Rye Malthesen³⁾, som dermed fik ejendomsret over møllen i Odder i stedet for over Stampemøllen, som hans forældre havde tiltænkt ham.

Det store spørgsmål blev nu, om Stampemøllen kunne bevares for slægten, eller den skulle overgå til fremmede. Efter mange overvejelser blev sagen ordnet således, at Malthes Laursens yngste datter Johanne fik tilskrevet møllen. Ganske vist var hun ikke gift endnu, skønt hun var 25 år, men det kunne jo komme. Derimod havde hun med en mand fra Ask et illegitimt drengbarn, der blev født på Stampemøllen 4. september 1817³⁾.

Det kan vel ikke undre os, om gamle Malthes blev lidt ærgerlig over ungdommens udskjelser, først med Laurs, der vragede Stampemøllen, og så nu med Johanne, der ikke kunne vente, til hun blev ordentlig gift. Men hans ærgrelse gik hurtigt over, især da der også samme år fødtes en lille dreng i Neder møllen, der ligesom drengen i Stampemøllen blev døbt med navnet Malthes. Da lille Malthes blev så stor, at han med morfar kunne spadsere ned i Neder møllen, var der ingen ende på glæden, når gamle Malthes sad med de to små Malthes' på sine knæ. I tankerne skuede han ind i fremtiden, hvor han ligesom så, at der på hver af de to møller sad en Malthes og førte arbejdet og slægten videre.

Men således som gamle Malthes måske har tænkt, kom det ikke til at gå. Lille Malthes i Neder møllen døde allerede 22. maj 1832, og den anden lille i Stampemøllen blev en agtet gårdmand i Odder.

Den 29. juni 1819 blev Johanne Malthesdatter gift med en dygtig møllersvend fra Skægs Mølle, Jens Pedersen hed han og var født i Gylling 1793³⁾.

Fra nu af overlod gamle Malthes Stampemøllen til de unge i bevidstheden om, at den blev passet godt og var sikret for slægten ud i fremtiden. Af og til spillede han endnu lidt i kirken, men ellers havde hans søn, Laurs i Neder møllen, overtaget tjenesten.

Den 19. februar 1825 døde gamle Malthes, 70 år gammel³⁾, efter et langt, slidssomt, men lykkeligt liv i den gamle Stampemølle.

Her må vi gøre et lille sidespring:

Lige over for Garverhuset, som før er omtalt i denne beretning, lå for godt 80 år siden en større, gammel gård, der blev kaldt for Garvergården, men som i 1880 blev flyttet ud på marken og blev kaldt Andkjær. Den ejedes i 1830 af en 47-årig enke, Maren Andersdatter, der som bestyrer af gården havde en yngre mand, Ole Jensen Bisgaard, søn af Jens Bisgaard og hustru Bertha Marie fra »Borgen« i Saksild.

Det blev til giftemål. Den 33-årige bestyrer giftede sig 9. juli 1830 med den 47-årige enke, hvorved Ole Jensen fik overdraget gården. Men ægteskabet varede kun godt 2 år. Den 22. november 1832 døde Maren Andersdatter, 49 år gl.³⁾

Godt to måneder efter dette dødsfald blev Ole Jensen 12. februar 1833 gift med den 25-årige Hansine Petrea Bisgaard, datter af afdøde møller i Nedermøllen, Hans P. Bisgaard og Maren Pedersdatter³⁾.

Om denne unge kone i den gamle Garvergård fortæller den nuværende slægt, at hun skal have været en ualmindelig dygtig kone, hurtig i vendingen, rap på hænderne og nu og da også lidt i munden, alting gik med humør for hende. Dog kunne der undertiden gå en sky for solen, hun blev mørk, slap sit arbejde og stirrede så underligt frem for sig, men det varede kun kort, inden hun atter var nærværende.

Hun fødte sin mand tre børn³⁾:

Maren Olesdatter, f. 18. januar 1834.

Sophie Marie Olesdatter, f. 29. november 1835.

Hansine Olesdatter.

Heller ikke dette ægteskab blev af længere varighed. Ole Jensen Bisgaard døde 1843, men samme år indgik den 36-årige enke nyt ægteskab med Johanne Malthesdatters søn, den 26-årige Malthe Jensen fra Stampemøllen. Om ham siger de nulevende af hans efterkommere, at han blev en god stedfar for sin kones børn med Ole Jensen. Den ældste, Maren, gjorde sammen med sin mand, Christian Jacobsen på Maltheseje, et levende pionerarbejde for oprettelsen af Odder valgmenighed i årene 1884—86.

Hendes søster Sophie Marie blev kone i Stampemøllen, idet hun 29. juni 1855 blev gift med Rasmus Jensen³⁾, søn af mølleren Jens Pedersen og hustru Johanne Malthesdatter.

Den tredje søster, Hansine, blev gift med skræddermester Eriksen i Århus. Deres børn tog navneforandring til Barnov.

Foruden disse tre stedbørn havde Malthe Jensen tre børn med sin hustru Hansine Petrea³⁾:

1. Jens Peter Malthesen, f. 12. august 1844.

2. Johanne Malthesdatter, f. 1849.

3. Oline Malthesdatter.

Jens Peter Malthesen blev gårdejer først i Årslev ved Århus, hvor han også blev sognefoged, senere blev han gårdejer i Sorring øst for Silkeborg.

Johanne Malthesdatter blev gift med den landskendte Niels Jakobsen, hvis arbejde for bedre og større smørproduktion vakte betydelig opsigt landet over. Han overtog sin svigerfars gård, flyttede den ud på marken i 1880 og kaldte den Andkjær.

Oline Malthesdatter blev gift med bogbinder Thomsen i Århus.

Efter dette sidespring må vi atter tilbage til Stampemøllen, som Jens Pedersen havde overtaget i 1819 ved sit giftermål med Johanne Malthesdatter.

Der var endnu stadig god søgning til Stampemøllen. Man må huske på, det var i en tid, da hjemmene selv tilvirkede de uldne klædestoffer, som i reglen var så tunge, stive og hårde, at de ikke kunne bruges, før de ved stampning eller valkning var blevet mere bløde og krympefri. Det var ofte med en vis stolthed, når en husmor fra de større gårde bragte store tunge tøjruller til Stampemøllen. Her blev tøjets beskaffenhed nøje bedømt og diskuteret ved en kaffetår, og navnlig hvem af familien det skulle syes til. Men tro nu ikke, hele rullen blev syet til klæder, der skulle også gemmes noget hen, som døtrene kunne få med som deres udstyr, når de engang skulle giftes. Det var i disse gamle tider frygteligt for en mor, om hun skulle sende sine døtre tomhændet ud i verden. Derfor sørgede hun altid for at opmagasinere store forråd af tøj og linned i storstuens tunge kister. Jo mere kisterne gemte af udstyr, des mere eftertragtede var døtrene, og en mor holdt ikke heimmelig, hvad kisterne indeholdt, det fortalte jo nemlig noget om dygtighed og forudseenhed. I ældre tider sørgede man ikke alene for nutidens behov, men også så vidt muligt for fremtidens.

I Jens Pedersens og Johanne Malthesdatters ægteskab fødtes 4 børn³⁾:

1. Peder Jensen, f. 24. januar 1820, gift 14. juni 1850 med Ane Marie Christensdatter, datter af Christen Bødker i Stampemøllegården, deres sønnesøn Peter Petersen blev slagteridirektør i Odder.
2. Maren Jensdatter, f. 28. maj 1821, gift med Jacob Rasmussen, Åhave.
3. Jørgen Jensen, f. 23. januar 1823, gift med Sophie Basse, født i Egholm (familien bosat i Torrild).
4. Rasmus Jensen, f. 27. juni 1826, gift 29. juni 1855 med Sophie Marie Olesdatter, død på kancelliråd Andersens stiftelse 11. juni 1906.
5. Karen Marie Jensdatter, f. 1829, gift 20. april 1852 med skolelærer Just Peter Jensen Baden i Torrild. Ægteskabet blev opløst o. 1862. Karen Marie døde 24. april 1882. En af hendes efterkommere er gartner frk. Karen Marie Baden Jensen, Assedrupgården.

I godt 35 år virkede Jens Pedersen og hans hustru i Stampemøllen, men i 1855 blev Johanne Malthesdatter syg, det var tæring, og den sygdom kendte man ikke noget virkningsfuldt middel imod i hine tider. Hun tæredes helt hen og døde 3. december 1855, 62 år gl.³⁾. Den største glæde, hun oplevede, var, da hendes søn Malthe Jensen i 1843 blev gift med Hansine Petrea Bisgaard og med hende fik den store gård Garvergården, som altså senere ved udflytning blev kaldt for Andkjær.

Samme år som Johanne Malthesdatter døde, var det blevet bestemt, at sønnen Rasmus skulle overtage Stampemøllen. Endnu var han ikke gift, men han havde vidst længe, hvem der skulle være hans kone. I 1845 havde han som 19-årig tjent i Garvergården og lært den lille, muntre 10-årige Sophie Marie Olesdatter at kende. De legede sammen, og da de blev ældre, fandt de vel ud af, at deres leg måtte fortsættes. Nu var han 29 og hun 20, og der var ikke noget at vente efter. Inden Johanne døde, fik hun endnu den glæde, at de to unge holdt bryllup den 29. juni 1855 og flyttede ind på Stampemøllen. Jens Pedersen levede længere end sin kone, han døde 18. december 1873, 79 år gl.³⁾.

Under Rasmus Jensens møllevirksomhed skete der store forandringer. Tidens rivende udvikling og de større kornpriser medførte, at den gamle hjemmeindustri lidt efter lidt forsvandt. Hvad man før med megen møje og besvær havde tilvirket i hjemmet af f. eks. tøj og linned, gik ret hurtigt over til at blive fabriksfremstillet. Der kom mere fart i handelen med fremmede lande. De smukke, lyse lette engelske klædestoffer fortrængte efterhånden det gamle stive, tunge danske vadmel.

Rasmus Jensen mærkede ret hurtigt, at der blev færre og færre, der bragte tøjruller til stampning eller valkning, og sådan var det landet over. Mange stampe-møller blev nedlagte. Det gik dog knap så galt for »Ras Stampmøller«. Først i 1876 var nedgangen så stærk, at han så sig nødsaget til at finde en anden form for sit mølleri uden derfor helt at nedlægge stampningen.

De hidtil store kornpriser var stærkt faldende i 70'erne, og det blev nødvendigt for de danske bønder at omlægge landbruget. Det kunne bedre betale sig at bruge kornet til et større og bedre husdyrhold. Grut eller skrå, det groftmalede korn, blev nu det foderstof for svin og kreaturer, der var størst brug for.

For Odderegnsens vedkommende var det ikke alene møllerne ved Odder Å, der malede korn, men også »Ras Stampmøller« så sit bedre udkomme ved at omdanne sin mølle til en kornmølle, og det synes, at han efter denne forandring fik ret god søgning. Nu blev han mellem folk kaldet for »Grutras«, og det kunne jo tyde på, at han har haft nok at gøre med grutning. Under dette navn huskes han af de ældre den dag i dag.

Denne virksomhed med korngrutning og nu og da stampning af et stykke tøj var en bedre forretning for Rasmus Jensen end kun at være stamper og benkuser. Han fik større fortjeneste, hvilket absolut var en nødvendighed for ham, eftersom familien var stærkt voksende. I Rasmus Jensens og Sophie Marie Olesdatters ægteskab fødtes der 9 børn, alle sunde og dygtige.

Blandt disse 9 skal nævnes sønnen Maltha Rasmussen, der en kort tid var nært knyttet til virksomheden i møllen som dens forpagter. Han var født 20. juli 1864, blev gift 6. april 1889 med Anne Sofie Fuglsang, født 6. april 1869 i Gesten ved Kolding. Egentlig skulle Maltha Rasmussen have købt møllen, men han havde ikke disponible penge til at udbetale alle sine søskendes arvepart. I stedet forpagtede han den i en årrække, fra 1887 til 1893, hvorefter Stampemøllen helt gik over på fremmede hænder, idet den blev solgt til en mand ved navn P. Andersen, og dermed forsvinder den gamle Maltheslægt ud af Stampemøllens historie, hvor den i næsten 150 år har været bosiddende og virksom.

Nu kunne man godt her afslutte beretningen om Stampemøllen. Hvad der er at fortælle om dens eksistens fra århundredskiftet til vore dage er kun såre lidt. Under de sidste ejere, Peder Jensen og hans søn Johs. Jensen knyttedes der et savskæreri til kornmøllen, men med den nuværende ejer, Thorvald Jensen, synes det som møllens saga er ude. Den gamle Stampemølle ligger nu hen i stort forfald, og det er vel tvivlsomt, om den bliver rettet op mere. Under et stort tøbrud i 1941 skete der et mægtigt jordskred⁹⁾ derude. Det stærkt fossende vand i bækken havde udhulet den ret høje lerbrink lige over for stuehuset. På brinken stod der 6 vældige bøgetræer, og da jordskredet skete, blev disse revet løs og styrtede om natten med øredøvende brag ned og havde nær knust det gamle hus, der er opført af bindingsværk. Et syvende træ blev stående, men nogle af dets store rødder stritter ud fra brinken og kan fortælle om jordskredets størrelse.

Lad os til slut følge den gamle Maltheslægt endnu et lille stykke.

Den dag i dag er den næsten mere livskraftig end forhen, men at følge den i alle dens forgreninger vil fylde alt for meget i en beskrivelse af Stampemøllen. Vi må nøjes med en enkelt gren.

I 1891 blev kancelliråd Andersens stiftelse opført i Odder, bygget for ældre, småtstillede folk med fortrinsret for kancellirådens og hans frues slægtninge. Et par af de første berettigede, der fik ophold i stiftelsen, var Rasmus Jensen og hans kone. Hendes far, Ole Jensen, var fætter til kancelliråddinden. Her på stiftelsen fik de den hvile, de trængte til efter et langt og møjsomt arbejde i den gamle mølle, og her døde de, først Rasmus Jensen 11. juni 1906, 79 år gl., og længe efter, 21. februar 1922, døde hans hustru, Sofie Marie Olesdatter, 87 år gl. De blev begge begravet på Odder valgmenigheds kirkegård. Denne menighed havde de tilsluttet sig sammen med søsteren Maren og svogeren Christian Jakobsen på Maltheseje.

Om deres mange børn, der alle fødtes i Stampemøllen, skal her kun nævnes Maltha Rasmussen. Som før omtalt forpagtede han møllen i 1887, men da den i 1893 blev solgt, flyttede han med sin familie ind til byen og forsøgte sig med andet erhverv. Han huskes nok bedst af de ældre som leder af Landmandshotellet og Afholdshotellet, men navnlig som ejer og leder af konditoriet på torvet i Odder. Malthe Rasmussen havde fra sin mølletid fået et udstrakt kendskab til landboerne, og disse svigtede ham ikke, da han blev vært på de forskellige steder i byen. På konditoriet er der i tidens løb blandt bønderne truffet mangfoldige aftaler og uden tvivl også afsluttet mange handeler af forskellig art.

Maltha Rasmussen var en levende interesseret mand, der fulgte godt med i både kirkelige og politiske rørelser. Han havde jo oplevet »provisorierne« og kunne fortælle både fornøjelige og alvorlige træk fra disse spændende tider.

Sidst i 80erne blev han gift med Anne Sofie Fuglsang, der var født 6. april 1869 i Gjesten ved Kolding. Hun havde tjeneste på Rodstenseje hos de meget dygtige og afholdte forpagterfolk Chr. F. Jensen, om hvis hustru der blev sagt, at hun under sin mands sygdom ledede det store folkehold med megen myndighed og dygtighed¹⁰). Hun var en forstående og varmtfølede kvinde, for hvem hendes pigers ve og vel lå stærkt på sinde. Her var det, Maltha Rasmussen lærte sin tilkommende hustru at kende, og hun blev ham en trofast og dygtig hjælper i de virksomheder, de efterhånden fik i Odder. Man har det indtryk, at de begge gjorde, hvad de formåede, for at hygge om gæsterne, så de kunne føle sig hjemme. Det kunne være svært nok for fru Sofie at magte arbejdet, men hun fik senere i sin eneste datter Amalie, der er gift med redaktør Greve, en fortrinlig hjælp i det daglige arbejde.

Der fødtes 7 børn i Maltha Rasmussen og hustrus ægteskab:

1. Lauge M. R., f. 8. august 1889, gift med Agnes Kristiane Vestergaard Jørgensen, f. i Århus 3. december 1899, bosat i Århus.
2. Rasmus M. R., f. 2. september 1890, gift med Ebba Kjarulf Schmidt, f. 20. juni 1895. Manufakturhandler i Odder.
3. Niels M. R., f. 13. september 1891, bosat i København.
4. Aage M. R., f. 5. maj 1893, gift med Emilie Marie Jensen, f. 15. september 1893. Skotøjshandler i Odder.
5. Amalie M. R., f. 2. august 1895, gift med redaktør Stefan Greve, Odder.

6. Jens M. R., f. 13. november 1902, gift med Gudrun Leth, Hou. Bosat i Århus.
7. Maltha R., f. 28. november 1904. Grosserer i Århus.

Den 3. april 1931 døde Anne Sofie f. Fuglsang, og ikke mange år derefter døde hendes mand den 27. februar 1937, begge blev de begravet på Odder valgmenigheds kirkegård. Med Maltha Rasmussen forsvandt en af de ægte, stærke Hads herreds typer. Af samme støbning var hans svoger, den stoute bonde Hans Simonsen fra Saksild (f. 1861), ejer af Kjeldsdamsgård, gift 1886 med Maltha Rasmussens søster Hansine (f. 4. maj 1857). Det var en mand, hvis ord havde vægt i både amtsråd, sogneråd, som forligsmægler og i de mange foreningsbestyrelser han sad i. Sidst var han forstander for kancelliråd Andersens stiftelse i Odder, her opholdt de sig på deres gamle dage og her døde de, først hans kone den 30. august 1938 og 5 år efter Hans Simonsen selv 18. september 1943, 82 år gammel.

Af Maltha Rasmussens 7 børn blev 2 boende varigt i Odder: Rasmus og Aage Maltha Rasmussen. Begge har de store og førende forretninger, men allerede nu er deres velsituerede forretninger overgået til en ny generation af den gamle Stampemølleslægt.

NOTER:

- 1) Rodstensejes fæsteprotokol.
- 2) Århus Stifts Årbøger 1922 s. 106.
- 3) Odder kirkebog.
- 4) Vor Frelser kirke, Horsens.
- 5) Se Thorvald Madsen: Silkeskoene. Horsens 1959.
- 6) Det kgl. Rentekammer 1801.
- 7) 90 købekontrakter i Rodstensejes arkiv, Landsarkivet i Viborg.
- 8) Hærens arkiv.
- 9) Odder Dagblad.
- 10) Se Thorvald Madsen: Skildringer af Hads herreds historie, 3. hæfte 1937 s. 40.

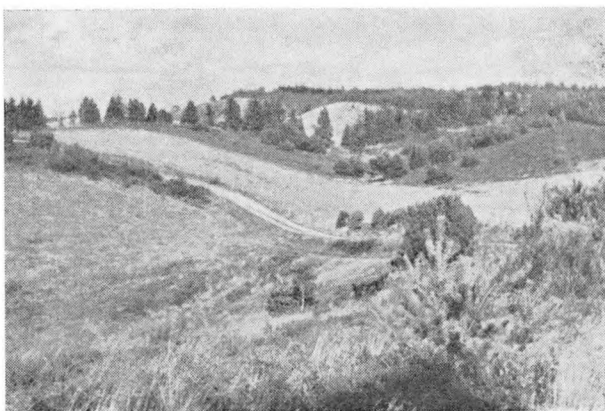
Min bedste tak til inspektør Gunnar Holm, Viborg, for de mange oplysninger, han venligst har tilstillet mig om den gamle slægt fra Odder Stampemølle.

EBELTOFT VIG - BRABRAND SØ

TUR - RETUR

AF POUL KJÆRHOLM

Hjemstavnen har magnetens tiltrækningskraft, hvor man så end har sin rod. Naturskønhed eller ej er i nogen grad et individuelt begreb, og for mig bærer to jyske egne, hvor jeg har tilbragt min barndom, prisen, når landskabsbilledet vurderes. Så nær de er hinanden, disse østjyske egne, er de dog vidt forskellige. Molslandets bakker og vige, Århusegnens bølgende landskab med skove, søer og åer samt givtige agre.

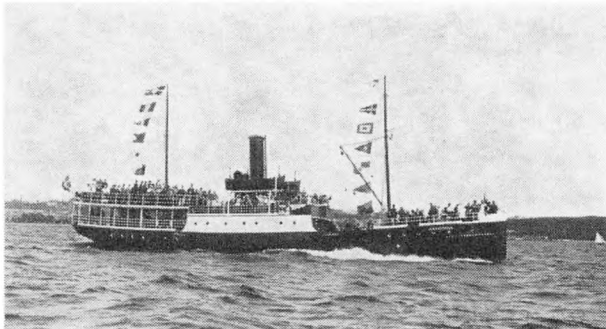

Mols bjerge ved Toggerbo.

I førstnævnte egn begynder min livshistorie. Ikke den, men glimt fra fortid og nutid oplevet i et åremål, der med tidens alen er kort, er hensigten med disse linier. Blot vil jeg have lov til at citere mit ophav, der fortalte, at det første ord, der udgik fra min mund, var »skål«, thi heri er angivet et tidsbillede. Drikkevarer var på de tider — 1889 — dagligt brød, og det lille, letfattede ord indledede i reglen de voksnes samtaler. Mange små købstæder havde beværtninger i stort tal, således også vor købstad, Æbeltoft, som den hed dengang. Nutidens fartglæde er ikke nogen ny opfindelse. Allerede hos de gamle romere var væddekørsel en folkeforlystelse, og når jeg i dag graver i mindernes ager, dukker frem fortællinger om skolelærerens nordbagger, gårdmandens jyske og godsejerens knapstrupper i ædel kapkørsel efter et vellykket besøg i staden, og om hestenes stedsans, som den »trætte« kusk kunne takke for lykkelig hjemfart.

Det er naturligvis begrænset, hvad der kan hentes frem fra de første fire års tilværelse, men at økonomiske problemer ikke var ukendte i datidens lærerhjem

står dog klart. I kontanter var læreren ikke særlig værdsat, derfor suppleredes lønnen med et miniaturelandbrug, som seminarieuddannelsen jo ikke kvalificerede til driften af, og derfor vist for de fleste lærere kun var et besværligt appendiks. Når de trange kår kom på tale, var der dog et lyspunkt, jagtens udbytte og glæder, som min far, der var en stor nimrod, ofte dvælede ved. Som antydning af datidens vildtbestand tjener agerhøne på bordet daglig i jagttiden. Både jæger og gourmand forstår glæden ved dette. Der taltes også om digteren, der af og til gæstede Havmøllen i skellet mellem Mols og Sønderherred ved foden af »Jernhatten«, der som et ludende fjeld møder det friske Kattegat, hvor han digtede til glæde og forargelse, ikke mindst det sidste optog sindene. Senere blev jeg klar

»J. P. Petersen«, der besejlede Mols. H. A. Ebbesen fot.

over, at den lille mand med bukkeskægget var vor berømte Gustav Wied. Flere af hans noveller kan i modsætning til de »rigtige« molbohistorier stedfæstes til denne egn. Nej, smil ikke ad molboen, hans tørre lune smiler igen, rank og selvbevidst i karakteren, kald ham egenartet.

Historierne har ikke fornærmet ham, tværtimod, de er veddet til turismens flammende bål på hans skønne boplads. Lokale skribenter sørger stadig for vedligeholdelse.

Fortids kommunikationsmidler lod ham indtil et stykke ind i dette tyvende århundrede i fred med sig selv. En gammel postvogn skrumplende ad stenede landeveje lokkede ikke til langfart, og dampskibsforbindelsen et par gange om ugen mellem Århus og Ebeltoft var ingen hurtigrute.

I 1894 flyttedes mit hjems teltpæle til Brabrand, men kontakten med fødestavnen bevarede. I en af Handrups gamle gårde havde jeg bedsteforældre, og det hører til drengeårenes molboeventyr, når jeg med mange formaninger bordede »J. P. Petersen« i Århus havn.

Kaptajnen med den guldressede kasket trak i dampfløjtesnoren, og så begyndte min udlandsfærd. Knebel, Kongsgård, Særbæk, det var som fremmede lande, vi anløb. Man forhastede sig ikke. Losning og ladning tog sin tid, der ikke faldt drengen lang. For skaren på land var skibsanløbet en begivenhed. Alskens gode sager udveksledes, og man gjorde sig sine tanker om hvad og hvem. Genstridige heste og kreaturer, der skulle over den duvende landgangsbro, fulgtes med spændt interesse. Når så togterne indenskærs var til ende og Sletterhage nået, da var det

i drengfantasien Kap Horn, man rundede, og ikke vigen med Ebeltoft om styrbord. Vejledende koste ledte skuden uden om farlige sandrevler og i havn. Men eventyret var ikke slut, for på havnepladsen holdt fjedervognen med de to sorte præmiehopper, og ingen fyrste kan have følt en hjerteligere velkomst. Ad toppede brosten gennem smalle gader, hvis særpræg drengen ikke funderede over, i trav ad vejen langs vigen og i skridtgang fra Egsmark ad sandet vej mellem bakker, hvor jeg fik overladt tømme; man var vel nok et mandfolk. — Landsbyskoleferie og høsttid hørte dengang sammen, og jeg kan attestere alt om fortidspoesien

Gadeparti i Ebeltoft med Farvergården i forgrunden.

hvad høsten angår, heri indbefattet den uhygiejniske mund til mund-metode med øl- og brændevinsdunken.

Sejlturen er et spring i kronologien, men den hører med i billedet af min fødestavn.

Det første møde med Brabrand var Mikkelt og Trine, sognerådsformand Mikkelt Mikkelsen og hustru, hvis gæstfrihed klarede de første dage, indtil bohavet nåede frem. De var molboer, og der var således ingen sprogvanskeligheder. At sognets tre lærerembeder herefter beklædtes af tre molboer var næppe en tilfældighed; mon ikke sognerådsformandens overbevisning om molboers værdi har en andel heri? I den gamle gårds lavloftede stuer, datidens kommunekontor, er der hentet gode råd og vejledning. Man bøjede hovedet ikke blot af ydmyghed, men nødvendighed i den lave dør. Som sidste af de gamle gårde faldt den for den nye tid.

Bindingsværk og stråtag hentet fra søens enorme rørskov, lunet af bakker på en sydvendt skråning med sø i forgrunden er tilstrækkeligt til at fastslå idyl-

len, der nu var min anden barndomsby. — Ueberørt af storbyen lå den, men med landevejen fra Århus og vesterud bugtende sig mellem velholdte gårde ikke nogen afsides landsby.

Et mylder af oplevelser toner frem i tilknytning til denne landevej hos drengen, der her første gang følte pustet fra den store verden. — »Væltepeteren« og »Stenknuseren«, den høje cykel og cyklen uden lufringe, var færdselsmidlernes sensationer, og da den første bil en dag rystede hen over vejens skærver, var det som et varsel om verdens undergang. Vi slugte de endeløse rækker af marcherende soldater og hestetrukne kanoner, og når Høver marked kaldte bønder og handelsmænd til med alle slags husdyr enkeltvis og i flokke, da vurderede vi

Den sidste af Brabrand's gamle gårde.

med kendermine dyrene. Men synet af de lyseblå dragoner, der med dragne sabler og i hestegalop fægtede sig frem over markerne, er alt overstrålende. Det overbeviste os om, at tyskerne nok skulle holde sig borte.

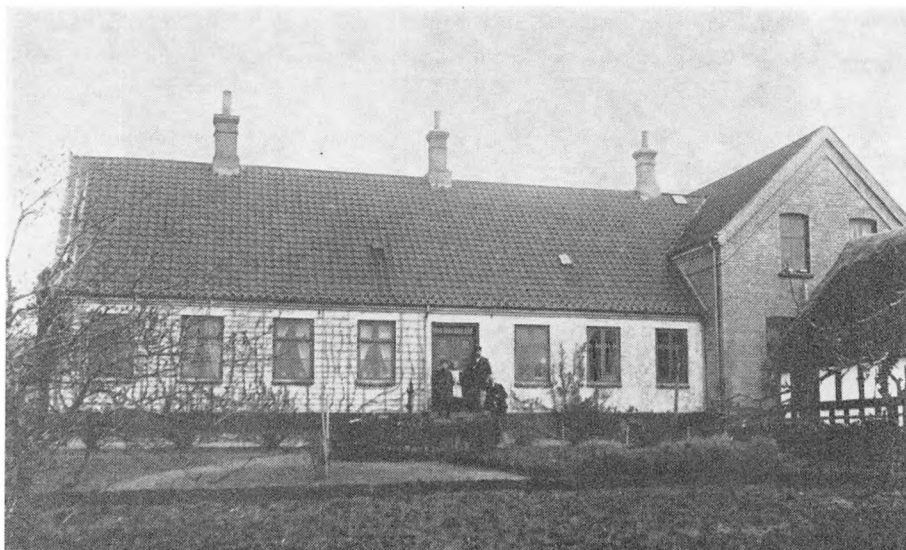
Bag ved byen lå jernbanen. Det var med bange anelser, en lille molbodreng fulgte med sin far til landevejsleddet i en sen aften. Da ildsøjlerne fra nat-ekspressens to lokomotiver med en hale af oplyste vogne for forbi, skreg jeg af skræk og havde alt andet i tankerne end en livsgerning ved sligt djævelskab.

Med omhu er by og egn skildret i hjemstavnsliteraturens værker, men også småtingene, der gemmes i mølposen, kan fortælle historie om mennesker og mentalitet i fortidsdage, og jeg roder videre.

Livets alvor begyndte for mit vedkommende i Maren Pedersens pogesko, der tog sig af børn indtil den skolepligtige alder. Et par gange om sommeren vandrede »Bettemaren«, det hed hun i folkemunde af naturlige årsager, til Brabrand skov med hele flokken, en begivenhed, der står skarper i erindringerne end resultatet af anstrengelserne med i talekor at lære os bogstaverne. Jeg tror nok, de fleste af os var analfabeter, da vi kom i den rigtige skole.

I mere end en forstand var skolen rigtig, for her havde jeg mit hjem. En grøft, datidens form for kloakvæsen, hvortil vi henførte eventyret »Konen i mud-

dergrøften«, var som en beskyttende voldgrav mellem landevej og skolebygning i landlig hygge, der fra sydsidens vinduer understregedes af udsigten over have, eng og sø med Constantinsborg skov i baggrunden. Som på mange andre af byens huse snoede vinranker sig op ad skolens sydvæg og ligesom anskueliggjorde stedets sammenligning med Rhinland. En brolægning indrammede bygningen. Dagligfodtøj — jernbeslåede træsko — ad pikkede brosten på vej til hovedtrappens kampestenstrin var gæstens forvarsel og affødte spænding indendørs. Drengearbejde var det at holde den luget, og dens dimensioner syntes uendelige.

Brabrand skole, bygget 1863. Tilbygningen til højre foretaget 1894.

En lang ende kunne spindes om barneår i omgivelser, der gav raske drenge lejlighed til livsudfoldelser, i hvilke søn til forældres uro spillede hovedrollen, men drenge dengang og nu er ikke væsensforskellige.

Mørket rugede i byens gade. Når petroleumslampen tændtes, betød det udgangsforbud og omstilling til aftenhygge i hjemmet. — Evald Tang Kristensens eventyrbøger stod højt i kurs og kom hyppigt frem fra skabet, ikke mindst efter at den gamle fortæller under et besøg havde aflokket min far og andre i byen historier, der kunne bygges videre på. På rejser, af sparsommelighed som oftest til fods, drog den lille vadmelsklædte mand med det hvide skæg og den broderede vadsæk land og rige rundt efter folkeminder og fik som regel i tilgift ophold og forplejning, hvor han kom frem, hvad der passede svært godt til hans økonomiske indstilling. Myten om denne har han selv bidraget til ved et sted, hvor han overnattede og fandt gæstfriheden en påskønnelse værd, at overrække værtsfolkene en bog med ordene: Her har De min sidste bog, den koster 1 kr., så kan De give mig 50 øre tilbage —!

Hjemmelivet var ikke mekaniseret, min fars interesse for musikken bragte sang og toner til huse med en sangforening og et orkester. At far var dirigent,

anså jeg for en selvfølge, da han havde gået på seminarium sammen med Vilhelm Herold. »Mads Doss« og »Kalifen fra Bagdad« var for mig bravournumre.

Violinen var et kært værktøj ikke blot i skolens sangtimer, men også når dagens sidste time på pigernes opfordring undertiden blev lavet til dansetime. Når »fiolen«, i reglen efter overdans, omhyggeligt blev indpakket i klæde og nænsomt gemt i sin kasse, stod det klart, at historien om seminaristerne, der hentede øl i violinkassen, ikke var blevet til i fars kasse.

Uden for hjemmets vægge var der ikke megen underholdning, der fristede børn. »Dilettant« stod højt i kurs. Erik Bøghs og Hostrups lydefri komedier fik

Gadeparti i Brabrand 1905.

vi lov til at overvære. En lokal Olaf Poulsens præstationer efterabede vi på vort private teater på skolens loft og fik udløsning for trangen til at være andet end sig selv, grundlaget for al skuespilkunst.

Dilettanter er blevet til amatører, som under kyndig vejledning nærmer sig kunsten. Men jeg husker dilettantkomedien, hvor man i rollen medtog de til scenegangen hørende paranteliske bemærkninger, bl. a. pigen, der skrækslagen tren ind på scenen med ordene »tager frakken og går«, hvilket udførtes prompte, og dermed var hendes kvaler overstået. Vi andre grinede. —

En anden form for underholdning hed »Fælleslæsning«. Et udvalgt selskab var placeret på scenen og tolkede hver sine replikker. Jeg erindrere en sådan forestilling og en replik, der kom fra en publikum'er. Den lød kort og rammende: »Det er træls, det her!«.

Andre oplevelser knytter sig til krosalen, bl. a. da vi med åben mund lyttede til fonografen, fra hvis valse skrattende tale og toner fyldte rummet. Det var det første møde med Edison, geniet, der fra avisdreng blev den store opfinder. Apropos opfindelser, længere end til 1875 skal man ikke tilbage for at tidsfæste Graham Bells telefon. Jeg ser en prominent borger afslutte en telefonsamtale ved ærbødig at lette på hatten til farvel. —

Man gør vel i ikke at undervurdere børns iagttagelsesevne. Adskillige af datidens mænd sidder velforvarede i drengens hukommelse. Først og fremmest Hans Broge. Ikke som den store købmand, men som børnevenden, der på den daglige køretur til Århus gavmildt strøede af sin haves frugter til den langs vejen ventende børnesflok.

Ved genbovinduet sad den gamle snedkermester, for en dreng er alle voksne gamle, studerende sin morgenavis, som var det et videnskabeligt værk. Jyllands-Posten så anderledes ud end mit hjems Amtstidende, og det forekom selvfølgelig, at en kæmpekaffekops styrkende indhold skulle til for at lette studiet. Det var forøvrigt den avis, der længst holdt annoncer og billeder ude fra læsestoffet, et sammensurium, der har gjort dagens avis til en kryds og tværs-opgave.

Og så var der villahaven med de mange store kirsebærtræer, haven selv var også imponerende, dens yderpunkt var en bakketop, der hed »Verdens ende«. I frugttiden tjente vi en skilling, da ejeren ikke selv havde mod på at kravle til vejrs efter de gyldne bær. Fra jorden fulgte han vor færd. Jeg kan høre ham råbe: »Spis, spis! Du spiser for lidt, dreng!«. Det lød naturligvis meget venligt og fristende, men vi lurede ham, og han fik ikke held til at skaffe os den første dags mavepine, som ville have kølnet vor interesse for bærrerne fremover og givet lidt mere i kurvene. En cigarkasse fyldt med blanke sølv-enkronestykker og en dito med tokronestykker har jeg set ham kærtegne. Det satte tanker i sving hos en, der fik nogle ører for dagens slid. Et billede som hentet fra Molières »Den gerrige«.

Nej, så var det noget andet hos naboen. Her var alt, hvad en dreng kunne ønske sig, husrum og hjerterum. I hans smedie snurrede hjulene, essen flammede og ambolten klang. Smeden er en af vor tidligste håndværkere, og hver landsby havde sin bysmed, der i bysamfundet var estimeret som præst og degn. Vor landsbysmedie lå i den anden ende af byen, men denne her tog sig af de mere udviklede problemer, og mester, stor og stærk som en bjørn, fortalte ikke uden stolthed, at han havde lært kunsten hos Blom i Skanderborg. Spændende var det at se det glødende jern forvandles til en del af et indviklet maskineri, og siden da har jeg bevaret den dybeste respekt for dygtigt håndværksarbejde. Men han kunne mere end det. Når høsten var bjærget, startede han sit damptørskeværk og drog som en anden feltherre rundt til egnens bøndergårde og skilte kærner fra avner. — Som alle gode mennesker holdt han af børn og dyr. Derfor havde jeg frit lejde til hans paradys, og han fik tilgivelse for dueflokkens attentater på vore nysåede ærtebede. Smedens kælebarn blev min ven. Peter var en livsglad pony, hvis eneste opgave i tilværelsen var at transportere smedeparret ud fra dagligdagene, og det var ingen hverdagsbegivenhed. Når Peter velplejet og i stadstøjet stod for den lige så skinnende stadsvogn, og smeden med et piskesmæld startede turen, overgik det alt, hvad bilisten kan føle, når han giver jaguaren gas. At det blev mig betroet at deltage i Peters røgt og pleje, var en sag mellem smeden og mig, som Peter billigede. Motion er nødvendig i en stillestående luksustilværelse, og på herlige rideture styrkedes venskabet. Kun en enkelt gang kom det ud for prøvelse. Det var ved milepælen ved Volbæk, det skete. Et tog af Constantinborgs tomme høstvogne med løse læssebomme i vognbunden skramlede os forbi. Det var for meget for Peters nervesystem, og med et bagbensspjæt sendte han mig fremover. At handlingsforløbet var som skrevet, bekræftedes af den kurv mel, jeg stod med på armen og betragtede Peters forsvinden i galop. Hverken

kurven eller dens indhold havde skiftet plads under saltomortalen. Peter fandt jeg ved en roedyngge i præstens kostald og tilgav ham. — Milepælen har metermålet fortrængt, men den har ofte mindet mig om dengang, jeg endte ridtet til møllen som græsrytter.

Der var andre toner end smediens. I huset ved siden af smeden boede slagteren. Han var vistnok en udmærket og fredsommelig mand, men hans bestilling forekom noget i retning af en skarpretters og slagtehuset i baggården et skafot. Det var med en følelse af angst og medlidenhed, vi så porten lukkes efter kreaturerne og de bagbundne kalve og lam i hans slagtevojn. Nyfikenhed overvandt angst og forældres forbud, og en gang har jeg overværet en stor tyrs endeligt og glemmer det aldrig. En slagterlærling har fortalt om lammene på slagtebænken og deres bedende øjne, og når man hører, at lærlingen var den elskelige Storm P., forstår man, at han løb af lære. — Når slagteren med hvidt forklæde og trug på skulderen kom med søndagsmaden, da var han alt andet end skarpretter.

Også kirken har en plads i min drengetilværelse, og mangt et ansigt træder frem, når jeg tænker tilbage på det par år, jeg havde det ansvarsfulde hverv at puste liv i orgelpiberne. Den gamle præsts fortolkning af evangelierne lå over en drengs fatteevne, men jeg lyttede, når han med kraftige dunk i prædikestolen fastslog, hvad der var et kristent menneskes pligt, og jeg tror, at hans ord ikke har været uden betydning også for min ringhed. — De verdslige foreteelser, der fandt sted i kirken, syntes jeg virkede vanærende i et Guds hus, når jeg fra min plads ved pedalen kikkede om orgelhjørnet og så den lange række af alvorsfulde mænd som en slange glide op ad kirkegulvet bag om alteret og kommet frem fra skjulet lægge en skærv på alterbordet, et sceneri, der optog drengen så stærkt, at organisten engang tabte vejret og med et bebrejdede blik lod drengen forstå sit ansvarsfulde hverv. Under marchen tilbage til bænkeraderne fik også kordegnen sin tribut, alt imens organisten og jeg lod offersalmen tone ud i kirkerummet. —

Heller ikke indsamlingsmetoden syntes mig passende, og jeg ved også, at degnen ikke af lyst stak klingbeutelen, posen på den lange stang, ind mellem bænkerne, så selv ikke den, der sad i kroge, undgik sin skæbne.

Lidt dramatik hørte med i offerbilledet, et led i datidens form for aflønning af præst og degn. Det var, når jeg bagefter deltog i åbningen af offersedlerne hjemme i skolen, og der i verdslig tale lød kommentarer til en velhavers tiære.

Også andre gejstlige træk gemmes i drengens pose. Det er fra den tid, skolen endnu ikke havde frigjort sig for gejstligt tilsyn. Den gamle biskop kom i landauer med kusk og tjener til skolen. Med slet skjult nervøsitet tog læreren imod to udstrakte fingre, der var udset til at modtage hans velkomsthåndtryk. Bispens besøg var for os skolebørn en åbenbaring. Også i skolens private gemakker var der spænding. Derind styrede højærværdigheden efter overstået visitats sine fjed til en styrkende kaffetår med tilbehør, hvori min mor havde lagt al sin sjæl, og nu fik til tak et allernådigst bispenik, mens min far atter fattede om de to fingre.

I alle de små glimt glemmer jeg ikke bybilledet, der hastigt ændredes, og til slut udslettedes det, som var min barndoms landsby. De gamle gårde blev til huse med tårne og spir, og Brabrand kan ikke fragå sin andel i stationsbyers forkvaklede udseende fra en tid, hvor bygherrer manglede byplan og arkitektvejledning. Bygværker illustrerer historiens tidsafsnit. Den gamle skole er blevet til palæer og enelæreren til en hær.

Det, der nu sker med min by, er et nutidsfænomen. Storbyen går over sine bredder og river alt med i farten, men vi er endnu nogle stykker, der kan huske, da Åby Mølle var det eneste faste holdepunkt mellem Vesterbro og Brabrand, og da landsbygaden ikke var et infernum.

Vi græder ikke over spildt mælk, men takket være forstående byplanlægning glæder vi os over, at de mange nu får en andel i ejendomsretten til vor fra naturens hånd veludstyrede egn.

Derfor kan der godt være lidt vemod gemt i tanken på den gamle vandmølle ved byskellet vesterude. Hvad om man havde skånet den, ikke blot til pyrd for omgivelserne ved »Løjtnantens have« — den skønne plet, som den gamle stations-

Parti i Brabrand skov, der viser invasionens nærhed.

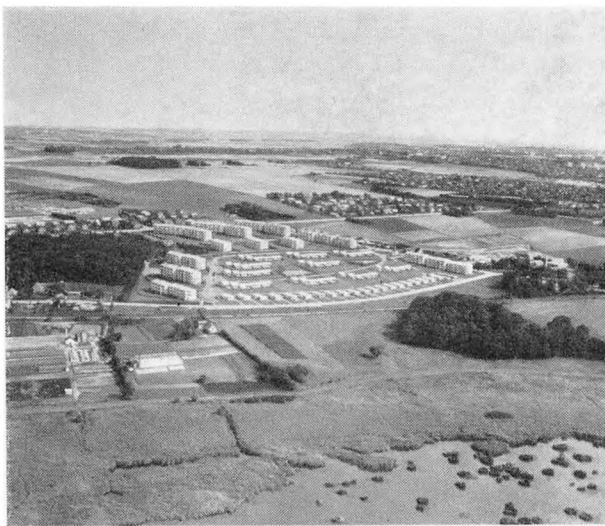
forstander gjorde til en attraktion — men også som en fortælling om forfædres snille og udnyttelse af forhåndenværende beskedne naturkræfter. Nu har jeg den kun i posen og kan høre det knage og knirke i mølleværkets tandhjulstræ, når dammens vand satte skovlhjulet igang, mens kærnerne knasede i kværnen. Megen dramatik er knyttet til de gamle møller, og møllebesøg tæller med i folkloren.

Inspirationen til denne beretning er delvis hentet i Brabrand skov, hvor invasionens nærhed har sat grimme sår. Jeg søgte og fandt »Bettemarens kaffe-sted«. Nogle fordybninger i skovbunden genkendte jeg som rævehulerne. Jeg satte mig på lerbrinken og hørte gravhundene halse i kamp med rævene i dybet. Ved fært af ræv skifter de ellers så fredelige hunde sind og giver ikke op, før Mikkel er jaget af grav. Blodige snuder fortalte om kampens alvor. Rævehistorier har overtallet i jagthistoriernes legio, jeg har lyttet til mange og været deltager i en enkelt, men under vore breddegrader er kampen mellem jæger og vildt ulige og giver historierne slagside, derfor putter jeg min her på åstedet i posen igen.

Ifølge gammel teori har skov indvirket på klimatiske forhold, især regnen. Det er vist aldrig bevist, derimod kan det fastslås, at skoven kan påvirke det menneskelige sind. Hvor mange har ikke til forstvæsenets fortrydelse skåret initialer indrammet i et hjerte i bøgetræets blanke stamme? Ordet »bogstav« har

sin oprindelse i den tid, de første skrifttegn blev skåret i bøgestaver. Nogle verslinier af Hans Hartvig Seedorff tillader jeg mig at citere:

Hver vælger i verden en ting, han gad ligne,
og den, som har vilje, vil vælge et træ.
I kamp for sin vækst skal han skærme og signe
det voksende liv, som hans krone gav læ.
Og strejfes omsider hans frønnede grene
af rådyrets lette og flygtende klov —
hans minde er ikke det faldne alene,
men suset i slægternes sejrige skov.

Det nye Brabrand.

Fredningsloven af 1805 fastslår, at man tidligt indså nødvendigheden af at værne skov som et klenodie. Rationel røgt er lettere, hvor skoven er enkeltmands eje, men vanskeligere når som her 48 hektar har 20 ejere. Som egnens bønder, da opdeling af vor lille part af jordkloden fandt sted, fik en englod, således også en stump skov og dermed nødvendigt kakkellovnsbrænde. Brændselsproblemet er løst på anden vis, og skoven er i den henseende sat uden for økonomien.

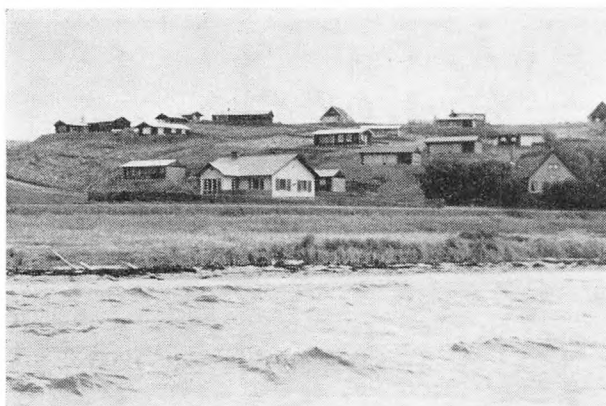
Der var engang en mand, som lod nogle bakker tilplante og derefter skænkede Brabrand dem, og han gik over i byens historie. De tyve skovejere har næppe ambitioner derhen, men fulgte eksemplet, blev man i hvert fald ejendoms-skatterne kvit, utænkeligt er det vel heller ikke, at kommunen skaffede skatteborgerne et velplejet åndehul. — Ja, sådan noget tøjeri gik jeg og drømte i den lille fredsskov.

Øhlenschläger førte med »Sankt Hans aftens spil« den danske natur ind i litteraturen, og eftertidens digtere har bygget videre på dette storværk. Men mange slægtled skulle der til, før denne digtning om vort lands medfødte skønhedsværdier åbenbarede disse som en realitet, alle kappes om at stifte bekendtskab med.

Et fuldgyldigt bevis er min fødestavn; nu mærker også den udviklingens raket-fart. Båndet til den er aldrig bristet. Fast knyttet til en stump jord ved den skønne vig er den gledet ind i min tilværelse. Molboen, der tvivlede om byboens mentalitet, da denne ville købe jord så ringe, at ikke engang fårene kunne finde føden, er fulgt med tiden og sælger glad ud af jorden til skyhøje priser.

I sandheds interesse skal i denne forbindelse nævnes, at landbrugets meka-nisering har en lille andel i udbuddet af sommerhusgrunde. Min viden stammer fra gården, hvis marker er bakker og dale med skråninger, hvor færdsel med traktor og mejetærsker betyder livsfare.

Hus ved hus er strøet over strand og land så tæt, at man af nabohensyn må hviske sin sommerglæde.

Sommerhuse ved Ebeltoft Vig.

Så nutidig er denne udvikling, at molbolandet indtil begyndelsen af dette år-hundrede var uopdaget af århusianerne. En af turismens pionerer, kunsthandler Jørgen Jensen, havde øjet åbent for naturværdiers betydning i den menneskelige tilværelse og arrangerede udflugter med skib til Knebel og vandringer i det stor-slåede land, hvis ejendommelige formationer skabtes, da istidens smeltevand hastede mod havet.

Kongelig interesse havde Molslandet haft fra den dag, prinseparret i 1902 tog Marselisborg i besiddelse. Man nøjedes ikke med udsigten til bjergene fra slots-vinduerne, men sejlturene i »Rita« førte ofte til landgang. — »Syv gange har a kørt kongen ind i bjergene, a kan vel også køre I turister herop«, trøstede Søren Dam i Knebel selskabet, der under kørselen i bogstavelig forstand over stok og sten fandt situationen betænkelig, og så rankede han sig i kuskensædet.

Naturalistiske molmalere gav deres bidrag til den voksende interesse for turistlandet, der med bilernes kavalkade nu er overvældende.

Mens motoriserede turister foretrækker asfalten og nødigt fjerner sig fra køre-tøjet, kan molsentusiastene stadig vandre ad fredfyldt vej og sti og hente lægedøm til sjæl og legeme.

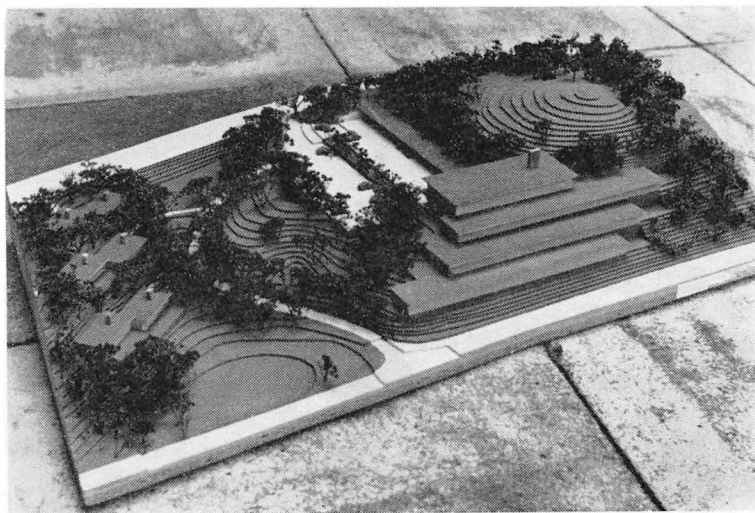
Tilværelsens merkantile side er fulgt i turismens kølvand. Turistforeninger og fredningsmyndigheder er ikke altid på bølgelængde, derfor er det beroligende,

at disse to instanser i min fødestavn nu råber vagt i gevær, at ikke oprindelige attraktioner glemmes for nye tilkommende.

Der kan blandt menigmand være diskussion om Mols' grænser, men de to halvøer mellem Kaløvig og Kattegat er i hvert fald Mols herred, og hertil hører den yderste spids med Sletterhage fyr. På den smalle tange, der holder sammen på halvøen, opførte Marsk Stig dragsmuren, denne i forbindelse med Olaf Ryes skanse, bygget da han i 1849 førte sine tropper over vandet til Fyn, har ligesom skilt Helgenæs fra Mols. Racefordomme hører andre himmelstrøg til, men det går ikke an at kalde en Helbo for Molbo.

En, der selv har hørt det, har fortalt, så det er ganske vist, at når skibet fra Helgenæs til Århus mellemlandede i Knebel, sagde Helboen til sidemanden om bord: Bred dig, nu kommer de tykke molbokoner. —

I ungdommens vår pralede man ikke med molboen, men i dag nævner man med stolthed sin rod i den skønne landsdel og kan for så vidt godtage historien om de syv rare molboer, der gik ud i skoven for at hjælpe den gamle hæse gøg med at kukke om kap med de nye unge gøge.

Billedet her kunne være fra Rivieraen, men det er en model af et nyt led i kæden af hoteller og venlige traktørsteder ved Ebeltoft Vig.

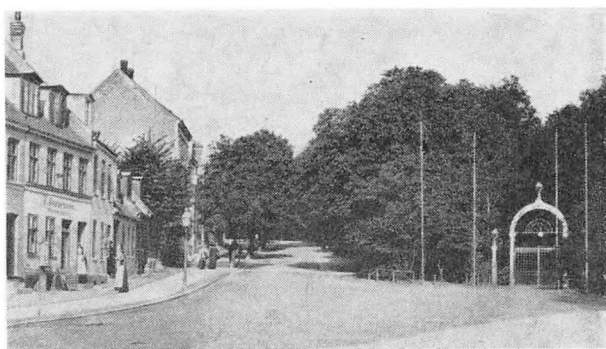
Arkitekterne Friis og Moltke har ansvaret for det imponerende bygningsværk, der rummer 53 gæsteværelser af høj standard. Hotellet er bygget terrassevis op ad en vestvendt skråning. Alle værelser har egen terrasse og storslået udsigt over Ebeltoft Vig, der tåler sammenligning med det blå Middelhav.

»Hvide Hus« har man døbt det. Et Atlanterhav er mellem Mols og hotellets navnefælle, så honnettes ambitioner vil næppe medføre forviklinger.

LILLE DRENG - STOR DRENG UNGT MENNESKE I ÅRHUS 1892-1906

AF H. A. STAARUP

Som nævnt i en foregående artikel*) boede mine forældre de første år efter vor ankomst til Århus i Høegh Guldbergs Gade, omtrent ud for den nuværende indgang til Vennelyst, men det lille torv med Sabroes statue eksisterede ikke dengang. Anlægget løb ud i en spids vinkel, hvor indgangen var gennem en gitterport med træstøtter og en ret karakteristisk halvcirkelformet overligger af rød-

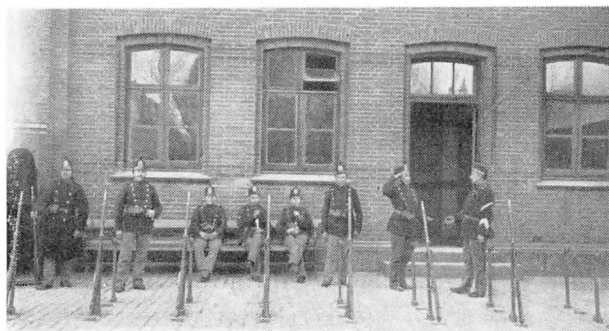
Høegh Guldbergs Gade set fra Nørrebrogade o. 1900.

malet træ med forgyldt billedskærerarbejde. Inde i anlægget løb den lille bæk med flade brinker, der hvert år blev klædt med et tæppe af gule smørblomster og erantis, og lige over for vor lejlighed stod et dejligt, stort kastanietræ, der glædede os, når det fyldtes med de skønne blomsterstande, der stod som hvide lys mellem det grønne lov. Jeg har altid siden elsket kastanietræer, når de klædt i deres blomsterpragt meldte, at nu var sommeren inde.

Da jeg var enebarn, havde jeg ingen kammerater i årene indtil jeg kom i skole, men var henvist til mine forældres omsorg og underholdning. Tidligt begyndte min mor at lære mig at læse og skrive; jeg var ikke altid glad for det, kunne ikke rigtig forstå, hvad nytte det var til. Derimod var jeg glad for at tegne, enten på papir eller på min skifertavle. Det var næsten altid en vindmølle, jeg tegnede. Min morfar havde været møllebygger og møller, så min mor havde også i sin barndom tegnet møller og gav nu kunsten videre til mig. Det var strengt naturalistisk tegning, ikke den slags udslag af barnefantasi, som børnene nu får på udstilling og får præmie for samt omtale i pressen.

*) Ostjysk Hjemstavn 1961 s. 69 flg.

I øvrigt fulgte jeg jo med i det, der foregik på gaden, og der var også en have bag ved huset, hvor jeg kunne færdes. Da infanterikasernen lå øverst i gaden, var der jo megen færdsel af militær, hvis uniformer med de mørkeblå frakker med blanke knapper og med lyseblå benklæder var nok så iøjnefaldende som vor tids kakigrå uniformer. Hver anden time trak en vagtafløsning forbi vore vinduer. Den bestod af fire mand, to, der skulle til eller fra vagt, og to førere foran. Førerne bar deres gevær foran sig hvilende i højre arm, så at piben stak skråt op til højre, de to vagtmænd havde derimod geværet på skulder. Vagten var sat hos den kommanderende general, der boede i det nuværende Nørreport nr. 18, ved hvis port der var anbragt to røde skilderhuse. Vagtafløsningen foregik under et vist ceremoniel; en af førerne kommanderede »Holdt«, hvorefter de gik frem til de to, som var på vagt og som stod i stram retstilling, og udvekslede

Vagten ved Høegh Guldbergs Gades kaserne o. 1900.
Ths. Hermansen fot.

nogle ord med dem; jeg forestillede mig, at de spurgte, om generalen var hjemme, måske gav de også et feltråd, derefter skiftede vagtmændene om, hvorefter de to afløste førtes hjem til kasernen. Der blev for resten også sat en enkelt vagt ved Nationalbankens filial over for domkirken, men det så straks mindre pompøst ud; der var kun en vagtmand og en fører. Der var i øvrigt noget vist hyggeligt ved disse vagtposter foran generalsboligen. Det kan godt være, at det er på et lidt senere tidspunkt, jeg er blevet mig den stemning bevidst, som man kunne opleve, når man en vinteraften, hvor sneen dalede ned og lagde sig på gader og tage, kom gående ad Nørrebrogade (nu Nørreport) forbi den store bygning med hotel Jyllands gule bindingsværksbygning skråt overfor, og med de to jenser i krappøde, fodsider kapper med gevær over skulder og med hænderne begravet i ærmerne, marcherende i sindig gang frem og tilbage, tyve skridt frem, omkring på tælling, tyve skridt tilbage og så videre, i skæret af de to gaslamper, der til ære for generalen var anbragt ved porten og lyste ned på de smukke, røde skilderhuse; snefnuggene blinkede i skæret fra lamperne, og fra hotellets små vinduer lyste et svagt gulligt skær ud over den stille, mennesketomme gade. Det har senere slået mig, at disse skilderhuse er noget særlig dansk, forskellige fra andre landes, der kun er nogle firkantede kasser, malede som zebraer med påtrængende farver; vore er smukke i form og farve, mere eventyragtige end martialske, man kunne tro, at en H. C. Andersen havde givet udkast til dem.

Ofte rykkede infanteriet også ud i større formation, til tider var det et eller flere kompagnier, der drog ud om morgenen med hornblæsere og trommer og vel også en officer højt til hest i spidsen; hvor de drog hen, vidste jeg ikke, men at det undertiden var på drøje ture, så vi om aftenen, når de vendte hjem, udasede, støvede og med alle tegn på træthed. Det hændte mangen gang, at en eller flere soldater faldt om af udmattelse, og kvinderne kom ud af husene og stænkede dem vand i ansigtet og gav dem noget at drikke. Disse tildragelser samt eksercitsen på Galgebakken, der foregik under megen skælden og skrålen fra underofficerernes side, gjorde et meget stærkt indtryk på mig, så jeg fik en stærk modvilje mod alt militærvæsen — undtagen musikken — en modvilje, der har holdt sig gennem årene og selvfølgelig er blevet forstærket gennem de to umenneskelige krige, jeg har oplevet.

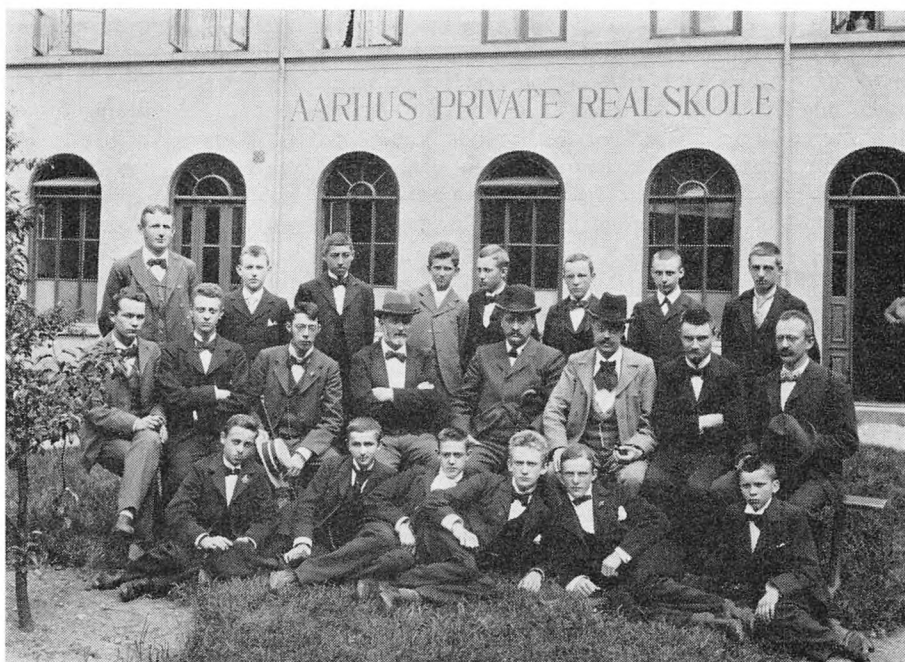
Fra denne periode mindes jeg meget tydeligt en begivenhed, som vi kunne følge fra vore vinduer. Den 16. april 1894 døde nemlig oberstløjtnant Enrico Mylius Dalgas, den utrættelige forkæmper for hedens opdyrkning og stifter af Det Danske Hedeselskab. Efter den ulykkelige krig i 1864, hvor Danmark mistede Sønderjylland, var det ham, der udtalte de kendte ord: »Hvad udad tabtes, skal indad vindes«. Fra den tid og indtil sin død virkede han — ofte imod modstand og træghed — med utrættelig energi for denne sag, og det lykkedes ham da også ved sin store dygtighed og indsigt og sin evne til at vinde den jyske bondestands tillid at hæve den op til at stå upåvirket af dagens strid og skiftende stemninger, og han nød en grænseløs tiltro og indflydelse i hele Jylland. Han fik den mest storslåede jordefærd, der nogensinde er set i Århus. Selve sørgehøjtideligheden foregik i domkirken, hvorfra kisten gennem flagsmykkede og blomsterstrøede gader førtes til hans sidste hvilested på Nordre Kirkegård. Det var denne hans betagende sidste færd, jeg iagttog fra vore vinduer. Det var en procession, som ikke syntes at skulle få ende. Fra 8. regiments musikkorps foran ligvognen med de forgyldte delfiner, trukket af heste i sort skaberak, lød de højtidelige toner af Hartmanns sørgemarch over Thorvaldsen. Efter vognen fulgte et militært æreskompagni og derefter alle mulige militære og civile honoratiores i den tids galauniformer med kårde, vajende fjerbuske og blanke knapper, og ind imellem en uendelighed af sørgeklædte mænd fra by og land, der ville vise ham deres hengivenhed og den sidste ære. Det var en høvding, der stedtes til hvile.

Året efter kom jeg i skole, hvilket betød en hel omvæltning for en lille dreng, der hidtil havde været henvist til sine forældres selskab. Var jeg end noget benovet ved det, faldt jeg dog godt til, trods det at jeg blev en ny dreng blandt mine kammerater; på grund af min moders undervisning og min alder — 7 år — kom jeg nemlig til at begynde i 2. klasse.

Mine forældre valgte at sætte mig i P. B. Fengers private realskole, som havde til huse ved Nørreport i en lang toetages bygning, der lå tilbagetrukket i en have, hvor nu firmaet P. Baunsgaards store, røde bygning ligger. Bag hovedbygningen lå skolegården, der efter tidens skik var belagt med løs ral, og langs hvis vestre side gymnastiksalen lå, vinkelret på hovedbygningen. I den modsatte side var elevernes indgang gennem en træport, og til højre for den lå forskellige lave udhuse med brænderum, hundehus og nødtørftsrum; alle bygninger var gulkalkede. Indgangen var fra den sti, som endnu løber parallelt med Knudrisgade fra Nørreport til Molsgade. Den hed dengang som nu Kærlighedsstien, men der

var og er ikke noget, der berettiger den til dette romantiske navn, der altså må stamme fra en meget ældre tid.

Jeg gad vide, hvad nutidens pædagoger og elever ville sige, hvis de skulle færdes i en skole som den, jeg holdt mit indtog i; den har sikkert været på højde med tidens standard, men hvor var den forskellig fra nutidens paladser. Alle 9 klasser lå i stuen, medens skolebestyreren boede på 1. sal. Klasserne var jævnt store til de ca. 20 elever, der sad ved pulte med fast bænk. Katederet var en

Århus Private Realskole, Norrebrogade 6, juli 1899. Ths. Hermansen fot.

simpel forhøjning med et almindeligt bord og en umagelig stol, så var der den sorte tavle og to petroleumslamper med blikskærm under loftet, ingen billeder eller anden udsmykning. Gulvet, der var af fyrretræ, godt slidt, så at knasterne stod frem, blev ferniseret en eller to gange om året, ellers nødtørftigt gået over med en våd gulvklud på en kost; væggene var nærmest rødbrune og loftet gråligt af lampeos. Vaskekummer fandtes selvfølgelig ikke, der var en vandpost i gården. På den sorte tavle skrev man med et stykke naturkridt, direkte fra Møens klint, og til at rense tavlen brugtes en rest af bestyrerens underbukser eller lignende. Gymnastiksalen, i hvilken eleverne også samledes til morgensang, havde en egen duft af mange årgange af drengesved. Gulvet blev før hver time trukket over med en våd svaber, et stykke presenningsdug mellem to træstave, der ved en line blev trukket hen over gulvet af to drenge.

Men — skolen var en god og anset skole, skolebestyreren blev senere titulær professor for sit udmærkede pædagogiske arbejde gennem et langt liv, og det var

en god skole at være i. Disciplinen var tilstrækkelig håndfast; lærerne var udrustet med spanskror, men bortset fra en enkelt undtagelse benyttede de det sjældent. Denne undtagelse var til gengæld meget ondartet; når han eksaminerede en elev, tog han ham op foran katederet, og når eleven så begik en fejl, hed det »Frem med labben!« og så faldt der et rap af spanskrorret inden i den bløde barnehånd. Intet under at vi hadede ham — endog længe efter at vi var kommet uden for hans rækkevidde. Ellers mindes jeg de fleste af lærerne med glæde; således translator Im. Henningsen, den senere forstander for Handelshøjskolen, endvidere F. C. Frantzen, der var lærer i regning og senere blev en anset matematiklærer ved Teknisk Skole; han var streng, men retfærdig og meget dygtig. Begge herrer har jeg truffet mange år efter og været imponeret over, at de kunne huske mig fra skolen. — Og så var der den elskelige lærer J. Holm Rasmussen. Han var en lærer af Guds nåde, bred og jovial med et overskæg som et cykelstyr. Han kunne fortælle historie, så at begivenhederne blev levende for os, og så kunne han illustrere det på den sorte tavle. Jeg mindes endnu, hvordan Palnatoke stod på ski ned ad Kullen; jeg undrer mig stadig over, hvordan han — Palnatoke — kom godt fra det. Hvert år var vi nogle stykker, der skillingede sammen til en fødselsdagsgave til ham; det var ikke store sager, en shagpipe eller et lille kobberbæger til cigarer, og så var vi lykkelige over at tilbringe en times tid hos ham i hans beskedne ungkarlehybel, hvor vi overrakte ham gaven. Han døde forholdsvis tidligt. I 1917, da min far blev begravet på Nordre Kirkegård, fandt jeg hans grav i nærheden med en stor gravsten med portrætmedaillon, sat af taknemlige elever. For nogle år siden blev graven desværre sløjft.

Men også skolebestyrer Fenger, som var dansklærer, mindes man med glæde; han var en glimrende oplæser, og når han f. eks. læste op af »En dansk students eventyr«, lå alle i klassen flade af grin; desværre kunne han en gang imellem blive vred, og så blev han så urimelig hidsig, at han gennemtævede det ulykkelige offer med spanskrorret, så det var en ynke at overvære.

Jeg blev i denne skole, indtil jeg som tolvårig sammen med tre kammerater blev flyttet over i Katedralskolen eller Latinskolen, som den kaldtes i daglig tale. De fem år i Fengers skole var i det store og hele en lykkelig tid; hertil bidrog i høj grad, at jeg fik en særlig god kammerat og ven, hvilket betød overordentlig meget for mig som enebarn. Han hed Wagn og var yngste barn af en søskendeflok på fem, så han savnede måske også en jævnaldrende kammerat, i alt fald blev vi uadskillelige venner, et venskab, der varede lige til hans død for få år siden, til trods for at vi i lange tider færdedes vidt forskellige steder. Hans far, købmand Julius Petersen, havde en ejendom i Nørrebrogade (dengang nr. 20, nu nr. 12); her boede familien på 1. sal, bagved var der have, vognport og stald til to heste, og desuden havde han et stort koloniallager i en gammel bindingsværksbygning på hjørnet af Nørreport og Kærlighedsstien, som senere er nedrevet og erstattet af en nyere bygning, hvor der nu er møbelhandel. Vi to drenge havde altså en dejlig tumleplads, og efterhånden blev jeg lige så hjemme i familien som i mit eget hjem.

Det var mange ting, vi to uadskillelige havde for, hvide mus holdt vi, karusser og salamandre fangede vi i en mergelgrav, der må have ligget oppe i nærheden af den nuværende Bethesdavej; det var langt ude på landet, og her så jeg for første og vist eneste gang en levende hermelin, der pilede over vejen og ind i en gammel trælade, der lå ensomt deroppe. Karusserne søgte vi at opdrætte — de blev

fodret med myrææg — i en gammel bradepande med et hul i, som vi søgte at tætte med kit, men der løb alligevel vand ud, og i øvrigt døde karusserne. Jeg mente forresten, at vi måtte kunne opfange vandet i en gummislange, indført gennem hullet; når vi så bøjede slangen op til vandets overflade, måtte vi jo kunne få vandet op i bradepanden igen. Desværre ville vandet ikke være med til det, og af hensyn til skolens renommé må jeg hellere tilføje, at vi endnu ikke havde lært fysik på det tidspunkt.

Ved havnen lå vi på maven på pæleværkerne og fangede hundestøjler, nu og da fik vi også en ulk, nogle grimme fisk med et stort gab og to pigge på siden

Elever i P. B. Fengers private realskole 1898–1900.

af hovedet, populært kaldtes de »københavnere«, og de blev næsten altid behandlet grusomt, idet man anbragte propper på de to pigge og smed fisken i vandet. Denne trafik tog en dag en ende med forskrækkelse; jeg faldt i vandet, blev dog hurtigt fisket op, men måtte som en våd hund løbe hjem gennem byen. Den forsmædelige affære foregik ved Nordre mole, hvis pælchoveder var glatte af grønne alger; senere har jeg fået lidt hævn ved at være med til at bryde molen ned.

Engang fandt vi i Riis Skov en muldvarp, der havde forvildet sig op på jordens overflade og ikke kunne finde ned igen; vi slog den ihjel, og da min kamerat, som jo havde købmandsblod i årerne, mente at vide, at muldvarpeskind var meget kostbart, hjemsøgte vi forgæves alle byens buntmagere for at afsætte dyret.

Foruden disse mere individuelle foretagender morede vi os også med de mere traditionelle adspredelser. Der var f. eks. trillebåndet, der kunne give anledning til mange spændende togter, men det skal jeg nu ikke gå nærmere ind på, da to så berømte forfattere som vor egen Henrik V. Ringsted og den franske Jules Romains på mesterlig vis har berettet om datidens drenges færden med trillebånd.

Derimod har jeg ikke i litteraturen fundet noget om et andet yndet, jeg kunne næsten sige klassisk, friluftspegetøj: snurretoppen. — Jeg har i Den gamle By's

samlinger fundet dukkehuse o. l. indendørs legetøj, men jeg tvivler om, at der findes en rigtig snurretop bevaret, så der kan måske være grund til her at ofre den lidt omtale. Der findes dog en lille tegning af Vilh. Pedersen, der er fremkommet som vignet til H. C. Andersens eventyr »Kærestefolkene«, men den top, som er vist på denne tegning, er betydelig mere klodset end dem, vi brugte, der nærmest havde form som en udfoldet champignon, idet stammen dog var tilspidset nedad og nederst var beslået med et søm med et halvkugleformet hovede; den var drejet af træ, vel i reglen bøgetræ, men undertiden — og det var de dyreste — af tungt træ som eg. De mindste og billigste var vel ca. 4 cm høje og hovedet 5 á 6 cm i diameter, de tunge og dyrere var noget større. Man købte i reglen toppen hos træskohandlerne eller drejerne, og prisen lå vel mellem 5 og 25 øre. De dyreste var malede med røde og blå ringe på oversiden, men det var unødigt luksus, det var lige så morsomt selv at dekorere dem med blå- eller rødkridt. Til en top hørte også en pisk, som man altid selv forfærdigede af en træpind og et stykke sejlgarn, som ca. 5 cm fra den yderste ende blev forsynet med en forsvarlig knude. Der skulle en vis sagkundskab til at udvælge sejlgarnet til denne piskesnært, det måtte ikke være for tyndt og slattent, så var der ikke drev i det, og det måtte ikke være for tykt og stift, så ville det ikke smygge sig om toppens stamme. Spillet startede med, at man holdt med tommel- og langfinger på det nederste af stammen og så med en bevægelse som når man slår knips med fingrene satte toppen i rotation og lod den falde ned på jorden; når denne manøvre lykkedes, sådan at toppen blev stående roterende på spidsen, skyndte man sig at bruge pishen med små lette slag for at få rotationshastigheden sat op, og når det var opnået, så at toppen stod støt og rolig, så førte man et kraftigt, velberegnet slag, der kunne få toppen til at bevæge sig i en elegant flad bue 4 til 6 à 7 m gennem luften for så at lande nok så pænt på spidsen og rotere videre; så var det om at »spæne« hen til den og give den nogle smådask for at stimulere den inden det næste hop. Der skulle en hel del færdighed til denne idræt, navnlig var der nogle, der havde svært ved at få toppen sat i gang, og det var noget af et lykketræf at få en virkelig første klasses top, der kunne gøre de lange hop. En forudsætning for at man kunne spille med top var jo, at der var en jævn jordoverflade; vi, der boede omkring Vennelyst, var så heldige, at der var brede fortove med belægning af tjæremacadam, og så var det jo også en forudsætning, at der ikke var for megen færdsel på gaden. Det er mig nu en kilde til undren, at vi kunne få lov til at drive denne sport, men det var accepteret, og der var formentlig ikke noget forbud i politivedtægten.

I øvrigt dyrkede vi andre gængse lege og spil som f. eks. »klink«. Det foregik på den måde, at en af deltagerne i spillet kastede en messingknap eller lignende mod en væg, hvorfra den så sprang tilbage og lagde sig på jorden; de efterfølgende deltagere kastede på samme måde, og målet var at få knappen til at lægge sig så nær som muligt til den først udkastede; som enhed for afstanden gjaldt afstanden mellem den yderste spids af den udspilede hånds tommel- og lillefinger. Var den mindre, skulle man have to firehullede knapper af ham, der var begyndt, og var der mindre end to stræk, skulle man have én. Disse firehullede knapper skulle være af ben, horn eller metal, andre duede ikke som spillemønter. Man skulle jo være noget af en kapitalist for at starte spillet; nogle havde knapperne i en lille lærredspose, andre havde dem løse i lommen sammen med de andre mærkværdigheder, som drenge til alle tider har gået med i bukse-

lommen. Det er klart, at det drejede sig om at have en god kasteknap; jernbanc-knapper og lignende uniformsknapper var anset for førsteklases, og var man så heldig at få fat i mere end den ene, man selv skulle bruge, kunne man tiltuske sig en lille formue af firehullede knapper for hver; jeg husker desværre ikke bytteforholdet.

Fra mine ferieophold på Mors mindes jeg også, at man spillede »pind«, formentlig den primitive forgænger for det fine fra England indførte cricket. Desværre kan jeg ikke nøjagtig huske reglerne for dette spil, men man anbragte to mursten på højkant ved siden af hinanden med ca. 15 cm's afstand og lagde en 25—35 cm lang pind ovenpå; det mindede altså noget om et cricketgærde. Desuden havde man en lignende pind og en længere stok, der brugtes nogenlunde

Norrebrogade 2, senere Nørreport 22; til venstre Kærlighedsstien.
K. Ketelsen fot.

som en langboldskølle til at slænge den mindre pind ud mod markholdet. Hvis en af dette greb pinden, havde han ret til at kaste den mod gærdet for at rage pinden af, i hvilket tilfælde holdene skiftede. Om der var pointsberegning, husker jeg ikke.

Efterhånden som man blev ældre, gled disse lege ud til fordel for organiserede boldspil som cricket, langbold og fodbold, hvilket sidste spil holdt sit indtog på skolen omkring 1903.

Ved skoleudflugter og lignende blev der stadig leget røvere og soldater, to mand frem for en enke og lignende lege. Denne sidste leg har vist holdt sig til vore dage under voksnes udflugter ligesom tovtrækning og keglespil.

År 1900 blev jeg som nævnt optaget som elev i Latinskolen. Vi skulle igennem en optagelsesprøve, men der var kun lidt eksamensfeber og ingen nævneværdig nervøsitet i hjemmene, sådan som man hører om nu til dags. Men der var heller ingen trængsel; vi var vel ca. 25 aspiranter til fordeling i en realklasse og en studerende klasse, og hele skolen havde kun ca. 100 elever.

Der er sket store bygningsmæssige forandringer med skolen siden den tid. Den almindelige undervisning foregik i den lange, grå bygning, som ligger langs Skolegade; den strakte sig sådan noget som to fag længere mod syd, idet Skolegyde dengang kun var ca. halvt så bred som nu. Ved dens nordre ende lå en bygning af røde mursten, hvor der var rektorbolig samt fysik- og naturhistorie klasser. Langs Skolegyde med gavl mod Skolebakken lå gymnastiksalen, og ved dens nordside lå pedelbolig og forskellige nødvendige udhuse; mellem disse og

Skolebakken var rektors have. Omkring 1905 blev den nye røde bygning med de to tårne opført på dette areal efter Hack Kampmanns tegninger, og i den gamle bygning blev indrettet gymnastiksal og specialklasser. Endelig er der jo i de aller-sidste år kommet en stor udvidelse på tilkøbte grunde, som har givet plads til ialt henved 600 elever.

Udstyret i skolen var nogenlunde det samme som i den skole, jeg kom fra, omend det bar præg af lidt rigeligere midler til vedligeholdelse. Alle klasseværelserne lå mod skolegården, medens der ud mod Skolegade var to lange gange i hver etage. For enden af gangen på 1. sal var der indgang til solennitetssalen, der på tværs havde hele husets bredde og var ca. 15 m lang; her foregik morgensang og årsafslutninger, og her var hele skolen samlet til fælles sangundervisning i den sidste time om lørdagen. Der fandtes en talerstol, hævet 4 trin over gulvet, nogle kanapéagtige træbænke, et harmonium og et gammelt flygel, og væggene var udsmykket med nogle ikke særlig gode malerier forestillende samtlige oldenborgske konger.

Klasseværelserne var udstyret med de sædvanlige pulte med faste bænke; bordpladerne var malet sorte og efterhånden malet op så mange gange, at malingen havde en tykkelse af ca. 3 mm. På varme dage, når solen skinnede på dem, blev malingen blød, så at man, når undervisningen ikke tiltrak sig ens opmærksomhed, kunne fordrive tiden med at skrabe den af og ælte den til kugler, der kunne bruges til kasteskyts. Katederet var en pult med lukket forside og ende-stykker, så at lærerens ben og underkrop var skjult for os, når han sad i sin armstol af træ med en læderbetrukket pude.

Opvarmningen besørgedes af en stor, cylindrisk ovn med kappe af sort jernplade; den var indrettet til at fyres i ude fra gangen, hvilket var til fordel for elever, der gå grund af dårlig opførsel var blevet vist ud af klassen; det hændte nemlig, at rektor foretog en runde på gangen, og for at undgå nærgående spørgsmål om grunden til, at man opholdt sig derude, gav man sig ivrigt i gang med at fyre, når man opdagede ham. Ordensduksen skulle ellers passe fyringen, og der var mulighed for at drille en lærer ved at fyre mere eller mindre i ovnen, alt efter som man vidste, at han kunne lide kulde eller varme. Belysningen besørgedes af to petroleumslamper i loftet; hvordan vi kunne skrive ved dem, forstår jeg ikke i dag.

Væggene var malet med en grå farve, og den eneste udsmykning var et enkelt fotografi af en skulptur eller et bygværk fra den græsk-romerske oldtid. Men alligevel var der ganske hyggeligt i klasseværelserne. I skolegården stod tre store lindetræer, hvilket på klare sommerdage i forbindelse med de grønmalede skodder, som efter behag kunne lukkes mer eller mindre, kunne give en meget behagelig og venlig stemning.

Udenomsbekvemmelighederne var de mindst mulige. Der var en vandpost i gården, og i forrummet til gymnastiksalen fandtes — hvilket vidunder — 2, skriver to, håndvaske, men de var kun tilgængelige, når man havde haft en gymnastiktime. Toiletterne — for nu at bruge et dannet ord — var af den bekendte primitive indretning, anbragte ude i gården — fem på stribe. Ikke mulighed for håndvask efter forrettet ærinde, selv om man i det store frikvarter kl. 11 skulle i gang med den medbragte lommemad, måske — for sønner af velhavende forældre — suppleret med en »pariser«, et stykke wienerbrød til 5 øre, som pedellen solgte fra en kurv ved indgangen til sin bolig. Var man tørstig, stak man munden under vandposten eller postede vand oven i sin kasket og drak deraf.

Der havde gået sære frasagn om, hvilke indvielsestorturer de nyankomne ville blive udsat for fra de ældres side. I tidligere tider har der vistnok været noget om det i de fleste statsskoler, men for vort vedkommende indskrænkede det sig til at blive væltet om i en snedrive og blive godt dylret til den første gang, der var faldet tilstrækkeligt med sne, og det var der jo ingen rask dreng, der fik komplekser af.

Der var vistnok et spanskør på rektors kontor, men jeg har aldrig hørt om, at det kom i brug, derimod har jeg selv sammen med 3 kammerater fået en lusning af rektor for en i hans øjne upassende opførsel.

Lektor J. Mathias Møller (1869—1937).
M. A. Caprani fot.

I øvrigt var disciplinen stram nok, der var et svælg befæstet mellem lærere og elever. Lærerne var på det tidspunkt temmelig til års med undtagelse af den herlige lærer i naturhistorie og geografi J. Mathias Møller, der lige var kommet til skolen, og hvis undervisning og ekskursioner til skovene vi alle mindes med glæde og taknemlighed. Ellers var undervisningen ikke just, hvad man kunne kalde beåndet eller inspirerende, men nærmere at betegne som terperi. Noget kan det nok skyldes, at vi hørte til det næstsidste hold, der undervistes efter den gamle skoleordning fra 1871, som tiden nok i nogen grad var løbet fra, og som afløstes af den ny ordning af 1903, der vel nok var præget af mere moderne principper. Undervisningen led under den store stofmængde, der skulle tilegnes som huskestof inden for de enkelte fag; der var simpelthen ikke tid til mange svinkeærinder, hvis man skulle nå igennem pensummet. En enkelt lærer, den gamle overlærer (lektor) N. Stegmann, der var gammelsproglig filolog, men tillige noget af en polyhistor og underviste os i tysk og geografi, kunne dog ikke undlade at komme ind på mange forskellige emner og fortælle anekdoter og citere gamle ordsprog. — »Hårdt imod hårdt, sagde kællingen, hun satte enden mod et tordennejr« eller »Fint skal det være, sagde fanden, han malede sin hale spinat-

grøn« o.s.v., men han havde også et forfærdeligt mas med at nå igennem sit pensum, så at den repetition af stoffet, som var almindelig i slutningen af skoleåret, måtte foretages med syvmileskridt. Til gengæld har jeg senere i livet oplevet at vide besked om ting, som ikke enhver vidste noget om.

Det ville føre for langt her at forsøge en omtale og karakteristik af de enkelte lærere; i øvrigt er det for de mere betydendes vedkommende gjort tidligere af mere kaldede end mig.

Men et par ord om undervisningsplanen for et par fag kan jeg ikke nære mig for at bringe. Ser man f. eks. på et fag som latin, så undervistes der selv for os af den matematiske retning fire år i træk i 7 — syv — ugentlige timer, næsten udelukkende grammatik og analyse. Vi arbejdede os møjsommeligt igennem et par af Ovids metamorfoser, lidt af Livius og en enkelt af Ciceros taler; ikke tale om noget virkeligt udsyn eller tilegnelse af ånden i det hele. Jeg er på ingen måde modstander af undervisning i latin under forberedelse til studiet ved de højere læreanstalter; jeg ville ligervis som Per Degn ikke undvære min latin for 100 rigsdaler, men det er for lidt, jeg har tilbage efter al den tid og energi, der blev ofret på dette fag. Det, som var nødvendigt for at få et grundlag for tilegnelse af moderne sprog, navnlig de romanske, men i øvrigt også af det latinske indslag i andre sprog, dansk indbefattet, det kunne vi have lært med mindre end den halve undervisning. Historieundervisningen var ligeledes temmelig åndsforladt, selv om vi i de sidste år havde den kloge overlærer (lektor) F. C. C. Engell. Antagelig var stoffet så overvældende, at der blev for lidt tid til at beskæftige sig med ret meget andet end årstal for regentskifter og krige; intet om de samtidige samfunds- og kulturstrømninger, om kunst og filosofi. Det læste blev kun til et skelet uden kød og blod.

Man blev student uden officielt at kende f. eks. noget som helst til ordet eller begrebet renaissance, men man havde slidt sig igennem middelalderen, gik den overalt anvendte »Blochs verdenshistorie« videre under overskriften »Den nyere tid«. Luther, Melancthon, Calvin og Huss kunne man jo ikke komme uden om at nævne, men andre betydelige filosoffer som Pascal, Descartes eller Erasmus af Rotterdam hørte man ikke noget om. Pascal og Descartes lærte vi matematikere dog om i skolen, men det var i matematik; et bestemt rumgeometrisk problem blev omtalt som Pascals problem, og det blev lige nævnt, at Descartes var grundlægger af den analytiske geometri; at de var betydelige og banebrydende filosoffer, og at deres matematiske arbejder var en ringe del af deres filosofiske virksomhed, var der ingen, der fortalte os. Når man ser tilbage på historieundervisningen, bliver der kun erindringen om en endeløs række af årstal uden tilknytning til det levende liv og derfor uendelig svært at holde fast på. Tænk, om man havde anvendt samtidigt billedmateriale, så man havde set, hvordan de historiske personer så ud. Alene klædedragt, hår- og skægmode ville have karakteriseret dem som hørende til en bestemt tidsperiode, så at man havde fået en tidssammenhæng på tværs mellem herskere og begivenheder i de forskellige lande.

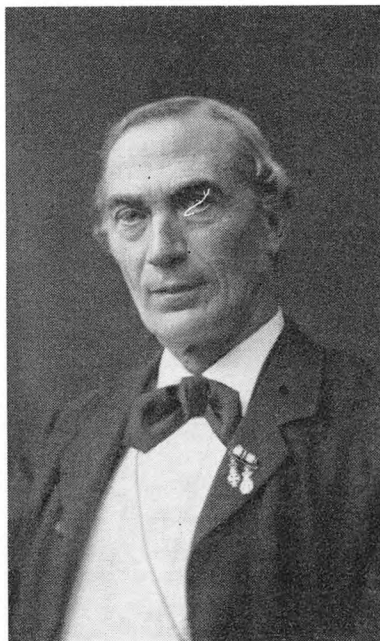
Retfærdigvis må det dog nævnes, at vi som nogle af de første havde fået indlagt samfundskundskab under historieundervisningen i de to ældste klasser. Vi læste P. Munchs lærebog, som selv den konservative Engell gang på gang ydede sin uforbeholdne anerkendelse.

Sådan kunne man gennemgå de enkelte fag; men jeg frygter allerede at have trukket for store veksler på læsernes tålmodighed, og jeg mener, at omtalen af de

to fag har været tilstrækkelig til at beskrive undervisningens læggen vægt på til-egnelse af en masse dødt stof uden at give fantasien luft under vingerne.

Men ånden i skolen var god nok, man fik bibragt gode arbejdsvaner og blev opdraget til flid, ærlighed og redelighed, i hvilken henseende lærerkorpset foregik med et godt eksempel.

Hermed burde jeg egentlig forlade skolen, men jeg kan ikke afholde mig fra at omtale gymnastikundervisningen, dens organisation var temmelig karakteristisk for tiden.

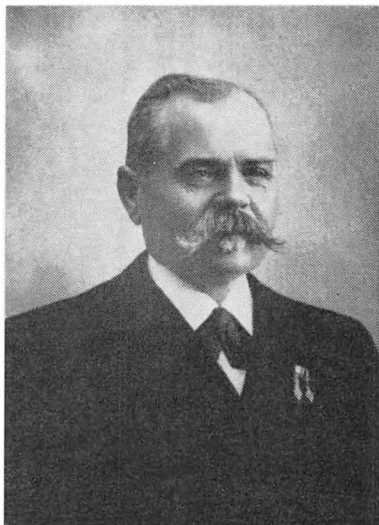

Overlærer F. C. C. Engell (1844–1918).
M. A. Caprani fot.

Som man vil erindre, havde skolen ca. 100 elever, og til at undervise dette svimlende antal var der tre lærere; dog, det er ikke helt rigtigt; der var en lærer og to assistenter. Hermed har det formentlig hængt således sammen: til at undervise i faget brugtes ellers i almindelighed midaldrende underofficerer; men da man i en statsskole næppe kunne have en person, der ikke var akademiker eller dermed ligestillet, til at færdes i lærerværelset og deltage i lærerrådsmøderne, havde man nok løst knuden ved at ansætte en pensioneret oberstløjtnant som gymnastiklærer, og da det formentlig var under hans værdighed og vel også udenfor hans legemlige formåen at kommandere en flok unger endsige at vise dem, hvordan øvelserne skulle udføres, havde man givet ham to underofficerer som assistenter, af hvilke den ene, S. Petersen, bar tilnavnet »Slat«.

Hr. oberstløjtnantens for os synlige virksomhed indskrænkede sig derfor til ved timernes begyndelse at meddele assistenterne øvelsesprogrammet, at overvåge at programmet overholdtes, og, når der skulle springes over hesten, at stille sig

ved siden af denne bevæbnet med et spanskrør og give dem, der var lidt tunge bagi, et rap med spanskrøret, ledsaget af et lydeligt »Pif«, hvorfor han mellem eleverne altid blev omtalt som oberstløjtnant Pif. Ved hans afgang blev stillingen dog ikke nybesat, men det overlodes til de to assistenter at enes om undervisningen, og det gik udmærket. Det var i det hele taget to udmærkede lærere, der forstod at holde disciplin uden unødigt strenghed, og som gamle militærpersoner var de meget veltrænede og navnlig den yngste i sin legemlig form; det fik vi især bevis for, når de under undervisningen i hugning med kårde nu og da stillede op til en rask duel for at vise, hvordan sådan noget skulle gøres. Det kan

Søren Petersen (1846—1913),
krigsassessor, gymnastiklærer ved Katedralskolen.

nok være, at der fløj gnister fra kårderne, mens slaget bølgede frem og tilbage med lynhurtige udfald, finter og parader.

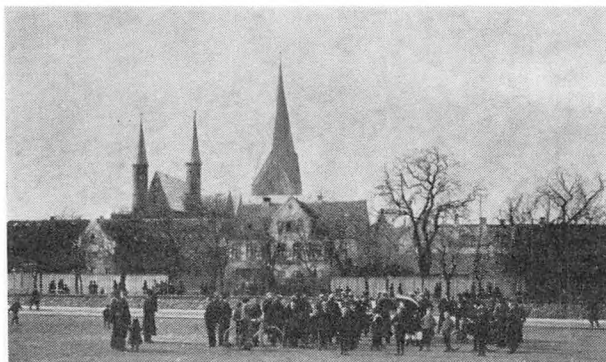
På det tidspunkt begyndte man at drive udendørs sport i skolerne, først cricket, men senere tog fodbold teten. Normalt foregik undervisningen lige ved skolen på havnepladsen, hvor nu Århus Motor Compagnis bygninger ligger, men lørdag eftermiddag gav lærerne frivillig undervisning på Galgebakken, og undertiden afholdtes kampe med de tilsvarende klasser i den forholdsvis nyoprettede Marselisborg Kostskole. Disse lørdag-eftermiddage hører til mine bedste minder fra skolen.

Fra de to sidste år af skoletiden har jeg også gode minder om møderne i elevforeningen Hejmdal. Møderne afholdtes lørdag aften i solennitetssalen. Foreningen, hvoraf kun eleverne i de to ældste klasser kunne være medlemmer, havde skolens velsignelse og havde vel til formål at vænne eleverne til at optræde på en talerstol og deltage i en diskussion. Det skal for resten have været på foreningens talerstol, at den senere så bekendte journalist og redaktør Anker Kirkeby udtalte de bevingede ord: »Hvor intet er, har kejseren tabt sit skæg!«. Foreningen var organiseret med en bestyrelse bestående af formanden og redaktøren af »Sprøjten«,

hvtill medlemmerne efter tur skulle yde bidrag. Disse var selvfølgelig af højst forskellig kvalitet alt efter bidragydernes evner og anlæg. Jeg mindes, at mange af os ydede vort bidrag i form af Neuruppinere, de toliniede vers med hårtrukne rim, som bl. a. vil være kendt fra Blæksprutten. Som f. eks. da en københavnsk professor, medlem af tilsynet med den højere skoleundervisning, engang havde været på besøg, lød kommentaren:

Professor . . . har nylig væ't her,
han ligner bestemt en rødspætter.

Ikke særlig åndrigt, men der må have været bedre ting imellem, for det rygtedes på skolen, og enkelte af lærerne var ivrige efter at høre de sidste ny.

Skolebakken o. 1900.

Ligeledes var man efter tur indlagt til at holde et foredrag som indledning til en diskussion; ingen af dem har dog sat sig fast i min erindring, hvorimod jeg mindes et foredrag af vor dansklærer, den senere rektor ved Metropolitan-skolen Henrik Bertelsen, om folkeetymologi, på grund af dets elegante form og de mange morsomme eksempler på dagligsprogets forandring gennem tiderne og på pudsige fordanskninger af ord, der er optaget fra fremmede sprog.

Men fornøjeligst var diskussionerne og det fri samvær efter foredragene, og vi var så heldige det første år at have den senere kgl. skuespiller og operasanger Aage Fønss i vor midte; han glædede os næsten hver aften både med sine fornøjelige indfald og ved med sin skønne stemme at synge for os, hyppigst roman- cer af Weyse. Jeg skylder ham og en anden musikalsk kammerat, der akkom- pagnerede ham på flyglet, en tak for, at jeg derved fik øre og sind åbnet for den dejlige skat, som vi besidder i den danske romance. Jeg mindes dog også, at han sang andre ting, f. eks. en forsommeraften, da vi havde slået vinduerne op ud mod Bispetorvet, sang han tjenervisen af Don Juan, hvor refrænet på hvert vers lyder: »Fanden være tjener mer«. Dette foredrag fik et lille efterspil; disse ord, sunget med stentorrøst, rundede ud over det stille torv og foragede i den grad en forbipasserende bedsteborger, at han henvendte sig til rektor og klagede over de uvorne elever, der opførte sig uanstændigt ved for åbne vinduer at slynge eder og forbandelser ud over offentlig gade. Rektor følte sig selvfølgelig ilde tilpas og foretog en undersøgelse, men da han fik sammenhængen at vide, klarede de bekymrede miner op. Hvordan han klarede det med den foragede borgermand, melder historien ikke noget om.

Selv om skolen spillede hovedrollen, var der jo også en verden uden for den. Ganske vist blev der ikke megen egentlig fritid; med 6 faste skoletimer og gennemsnitlig 2 timers arbejde med lektier og skriftlige hjemmearbejder var det begrænset, hvor megen tid man havde til egen rådighed til at absorbere og fordøje de mange nye indtryk, der strømmede ind på et ungt menneske i overgangstiden mellem barn og voksen. Skønt tiden ikke bød på alle de både gode og mindre gode foranstaltninger, som nu vælter ind over både unge og gamle, var der dog nok, der kunne fange interessen i den smukke natur omkring Århus, litteratur, teater, kunst og politik.

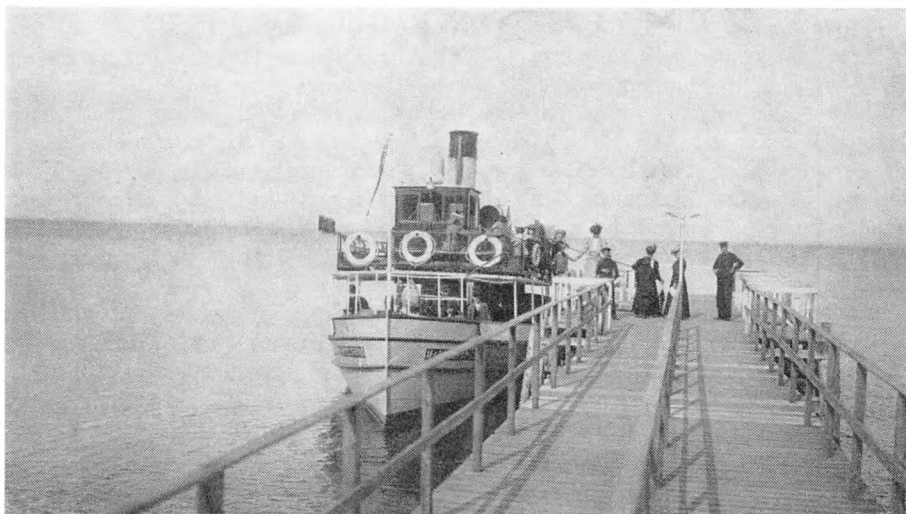
Når som helst der var tid til det, søgte jeg ud i naturen; allerede som tolv-

Kysten ved Varna o. 1896. Ludvig Kjær fot.

årig vandrede jeg sammen med en eller anden kammerat sydpå langs kysten, så langt som til Varna, hvilket efter den tids begreber var langt, når man var til fods. Der var i begyndelsen ingen sporvogn til at hjælpe en på vej, og da de kom, fik man ingen penge til billetter. På stranden, der lå uberørt helt inde fra det nuværende Skanse kvarter, var der nok at se til; muslinger, snegle, søstjerner og sten af særlig form og farve og flade sten, som man lærte at slå smut med, og så var der store tangdynger, som kunne udbygges til borge, eller der skulle bygges en dæmning over en bæk; somme tider blev man træt, inden man nåede helt til Varna, og helt udkørt, inden man nåede hjem, og somme tider nåede man helt derud og kunne så sejle hjem til havnen med en af de dobbeltdækkede lystdampere Marselisborg og Turisten, som sejlede fra havnen til en bro omtrent ved Dalgas Avenue og videre til traktørstederne Varna, Silistria og Ørnereden. Disse både, der sejlede frem og tilbage flere gange om dagen, var overordentlig populære; på gode søndage strømmede folk til dem, så at man til tider måtte mase for at komme med, og der blev ofte taget flere passagerer med, end de var beregnet til. Men om hverdagen var der ikke så mange med; et par sommerferier var vi nogle stykker, der havde månedskort, så sejlede vi ofte det meste af dagen og havde dem tit næsten for os selv, blev gode venner med kaptajnen og fik — hvilken stolt fornemmelse — lov til at stå til rors på de lige strækninger med øjnene stift rettet mod det sømærke, som kursen skulle holdes efter. Særlig skønt var det at tage med den første morgenbåd; det var et eventyr at lægge til ved

broen neden for Ørnereden, ikke en lyd undtagen maskinens rolige, lidt hule dunk-dunk-dunk og skibets skurren mod broens træpæle; når fortøjningen så var sat, og maskintelegrafan havde ringet stop, var alt stille, et par morgenduelige passagerer bevægede sig i sindig gang ind ad den lange bro, vandet lå blankt og krystalklart, så man kunne se hver sten og hver musling eller søstjerne, der lå på den hvide sandbund, og foran lå den høje, skovbevoksede skrænt med det dug-friske buskads helt op til toppen, hvor danebrogen vajede uden for det lille traktørsted, så gik vi på eventyr enten gennem skoven ud til Moesgård, hvor der

Skovbåden »Marselisborg« o. 1906. C. F. Fischer fot.

ellers næsten ingen mennesker kom, eller ind mod byen, men lige så ofte langs stranden, hvor vi kunne smide tøjet og tage et forfriskende bad.

Senere, da benene blev længere, blev fodturene også længere, et yndet mål var det højeste punkt i omegnen, Jelshøj, hvor vi spiste vore i botaniserkassen medbragte klemmer og drak den røde sodavand og nød den herlige udsigt, ud over vandet mod Mols, Samsø og Tunø og mod syd over Hads herred ned til Horsens fjord og mod vest helt over til Himmelbjerget.

Endelig fik man en cykel, dette herlige befordringsmiddel, som man var mere stolt af end nogen moderne bilejer kan være af et dollargrin. Så blev turene endnu længere, f. eks. til Skanderborg, hvor vi altid skulle op på Slotsbanken til Thorvaldsens buste af Frederik VI og ind i den nyrestaurerede slotskirke, den sidste rest af det gamle kongeslot. De fint udskårne våbenskjolde på bænkens endestolper, der var malede med de heraldiske farver rødt, blåt og sølvhvidt, kunne jeg ikke blive færdig med at beundre.

Jeg kan ikke lade være at misunde en af mine kolleger, ældre end jeg selv, der har haft kræfter og energi nok til at holde sig i træning, så at han hver sommer kan tage lange cykelture rundt i landet, for man havde jo et helt andet velbefindende, når man kom hjem efter en lang cykeltur, end man har efter at have tilbragt lige så mange timer i en bil og slugt en masse kilometer. Men nu er røn-

nebærrene sure, som ræven sagde. Til vor færden i naturen må også henregnes skøjteløb om vinteren. Det var et mægtigt areal, vi havde at færdes på. Hele ådalen stod om vinteren under vand, lige syd for museumsbygningen var der indgang til skøjtebanen, hvor man kunne løse indgangstegn for 10 øre eller kort for vinteren for halvanden krone. Inden for indgangen stod nogle bænke og et par skure, hvor man kunne sidde og tage skøjterne på; det var kun meget få, der havde et par forniklede kunstløberskøjter, der var skruet fast på særlige støvler. Vi andre måtte skrue vore skøjter på vore almindelige snørestøvler; heldigvis gik man dengang ikke med sko, så det var ikke nødvendigt at anskaffe særlige støvler; ellers var der nok mange børn, der ikke var kommet til at løbe.

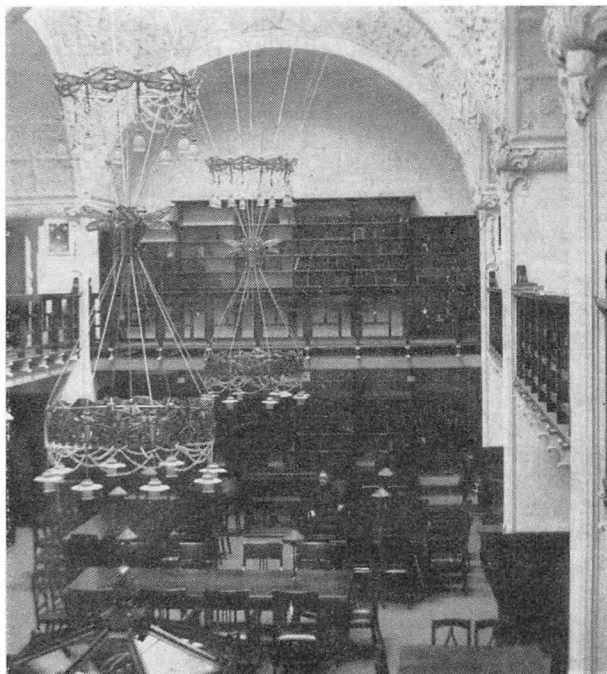
Man kunne løbe helt op til Brabrand sø, forbi Fiskerhuset ned for Langelæs. Men de fleste holdt til på et passende stort areal i nærheden af indgangen, hvor isen blev skrabet og høvlet jævn, og hvor der visse dage var musik af fire blåfrosne musikanter med store uldvanter, halstørklæder og sivsko. Om aftenen var der ved indgangen tændt nogle få primitive petroleumslygter, der oplyste en lille plet med et rødt, flakkende skær. Skikkelser forsvandt ind i mørket, andre kom og atter andre gled forbi, belystes et øjeblik og forsvandt som stjerneskud. Man var dejlig sulten og træt, når man kom hjem, og det var svært at komme i gang med lektierne.

Kælkning var også en god sport, men blev drevet under meget primitive former i Vennelyst, på Høegh Guldbergs Gade (at man fik lov)! og i Riis Skov. Det var dog i almindelighed ikke kælke, men slæder, man brugte, primitive, billige indretninger, bestående af to trævanger, der var svejset fortil og bagtil havde en 4—5" højre del, de var beslået på underkanten med alm. båndjern og forbundet indbyrdes med brædestykker, så at der på den højre del fremkom et ophøjet sæde for den lykkelige ejermand, som nådigst kunne indbyde en kammerat til at sidde foran i »smørhullet«. Køretøjet styredes med en stok, hvis ikke ejeren foretrak at være alene, i hvilket tilfælde han lå på maven og styrede med fødderne, hvilket ikke var særlig godt for støvlesnuderne.

Udover disse lykkelige timer ude i naturen blev en stor del af fritiden anvendt til læsning, og efterhånden som man voksede til, blev læselysten temmelig voldsom; bøger, blade og aviser var jo det eneste middel til at stifte bekendtskab med den store, brogede verden; biograf, radio og fjernsyn eksisterede ikke, selv om jeg engang var med min far i Håndværkerforeningens sal og så den første fremvisning af levende billeder, der blev givet i Århus. Det var nogle primitive billeder, der blandt andet viste den bekendte scene med nogle børn, der lå i en seng og så vågnede op og begyndte at slås med puder og dyner, så fjerene fløj om ørene på dem. I de sidste år begyndte fotograf Ths. S. Hermansen også at optage forskellige små film af arrangerede små ildebrande o. l. Han var i øvrigt også den første, der gjorde byens gader usikre med et automobil, et primitivt køretøj omtrent som en landauer på massive gummiringe og med en styrepind i stedet for rat; det var uhyre spændende.

Men tilbage til den fri læsning; for mit vedkommende begyndte det med en indbunden årgang af et ugeblad, som vi havde hjemme, og som hed »Fritiden«. Det var trykt på alm. avisepapir uden illustrationer, og indeholdt nogle noveller og, på sidste side, nogle intelligensprøver såsom rebusser, logogriffer o. s. v. Jeg husker særlig den bog på grund af en fortælling af Vilh. Bergsøe, Pillone tror jeg den hed, som var meget spændende. Den handlede om en ædel italiensk røver-

kaptajn Pillone, som med sin bande levede af at overfalde og udplyndre rige rejsende, han holdt til i omegnen af Sorrento, og når han blev forfulgt af politi eller gendarmen, havde han mange smuthuller; når han blev allerhårdest trængt, søgte han ned i et krater på Vesuv, hvor den glødende lava sydede i bunden og opsendte svovlholdige, hede dampe, alt beskrevet med Bergsøes fantasifulde og levende fortællekunst. Jo, selv om man ikke havde de kulørte blade, manglede vi dog ikke

Statsbibliotekets læsesal o. 1902.

»gysere« eller »thrillers«, og fantasien var let bevægelig, så at vi klarede os ganske godt uden pågående illustrationer. Man mindes endnu Defoes Robinson Cruso, Coopers indianerromaner, Walter Scotts Ivanhoe og vor egen Ingemanns historiske romaner. Jeg har endnu hans Landsbybørnene, som jeg fik til jul eller fødselsdag i »komponeret« bind, som det da var moderne. For nylig tog jeg mig for at læse den igen, og minsandten om jeg ikke fandt, at den foruden meget andet, den skal være bygget over H. C. Andersens liv, var fuld af de mest spændende episoder, kulminerende i, at nogle skumle mormoner, der på et skib lå i en smilende dansk fjord, forsøgte at bortføre en ung pige fra en sommerfest på en herregård, hvis jorder gik ned til fjorden. Hun blev dog reddet efter en åndeløst spændende forfølgelse af nogle unge mennesker, som til alt held havde en lyst-sejler liggende ved stranden.

Der udkom også nogle ugeblade, de kendteste var den mere folkelige Familiejournalen og den fine Illustreret Tidende, der var trykt på fint glittet papir. Illustrationerne var sparsommere end i nutiden, fordi man ikke havde den moderne

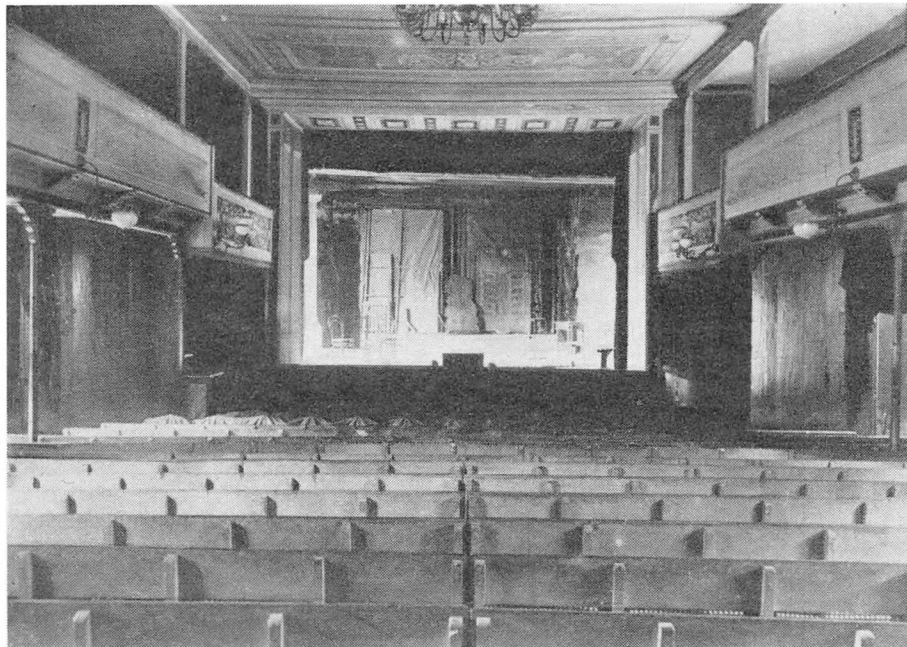
reproduktionsteknik. Originalerne var i reglen tegninger eller træsnit, så at illustrationer til aktuelle begivenheder, som f. eks. den russisk-japanske krig eller Balkankrigen, nærmest var fri fantasi, medens andre kunne være resultatet af dygtige illustrators arbejde på stedet. I mit hjem holdt vi dog ikke disse blade, men ugebladet Frem. Dette blad, der havde et noget andet formål end de nævnte, var, efter hvad jeg nu kan skønne, af meget høj standard og fik en stor udbredelse, og jeg tør sige, at det ugentlige nummer ud over landet var imødeset med ligeså stor interesse som den, de kulørte blade nu kan glæde sig over, hvorfor jeg selv med fare for at trætte læseren vil forsøge en kort omtale af, hvad dette blad bragte. Inden i et omslag af brunt papir, på hvis forside vistes et hoved af en ivrig fremstormende yngling med en fakkel i hånden, samt bladets motto, »Kundskab er magt«, fandtes, trykt på smukt glittet papir i fin typografisk udførelse med enkelte illustrationer, de forskellige løbende publikationer, der var beregnet til at kunne samles hver for sig, og når de var afsluttet, kunne indbindes i et komponeret bind efter tidens mode, som forlaget (Nordisk Forlag, senere Gyldendal) leverede til en overkommelig pris. Hvert ugehæfte indeholdt efter føljetonprincippet stykker af et eller to populærvidenskabelige eller skønlitterære værker, således at det kunne fordeles mellem familiens medlemmer. Af de ting, som blev bragt i de første år, kan nævnes »Naturen og dens kræfter« af H. O. G. Ellinger, »Naturfolkens liv« af W. Dreyer, »Ivanhoe« af Walter Scott, »Aladdin« af Oehlenschläger, »Oliver Twist« af Charles Dickens o. s. v. Hele herligheden kostede 10 øre.

Senere hen fik læselysten ny næring, da Statsbiblioteket i 1902 blev åbnet i Hack Kampmanns, som vi syntes, smukke bygning på Bispetoften. Det var som et Sesam, der lukkede sig op for os. Her stod pludselig til vor rådighed en uendelig bogskat, som dels kunne lånes hjem og dels, hvis det drejede sig om dansk-norsk skønlitteratur og håndbøger samt tidsskrifter, var tilgængelige i de mange reoler langs væggene i den store læsesal.

Vi var snart en trofast skare, som aften efter aften samledes under de to buelamper ved indgangen og ventede på, at den rødhårede, skaldede kustode skulle åbne døren; og i det stille, efter tidens begreber, pompøse rum med de store med brogede glas besatte metallysekroner oppe under det hvælvede loft og med grøn-kuplede læselamper på de store teaktræs borde løb tiden alt for hurtigt, inden det fine ur på montren midt i salen slog ni spæde slag. Man mindes endnu med taknemlighed den venlighed og hjælpsomhed, som de to første tjenestgørende bibliotekarer, herrerne Erling Stensgård og Svend Mørk-Hansen, viste os unge mennesker.

Mit første bekendtskab med Thalias kunst stiftede jeg i det gamle teater, der var en privat ejet bygning i Kannikegade, hvor nu postbygningen ligger. Det var en meget gammel bygning, der kunne rumme ca. 500 tilskuere, når ståpladserne regnedes med. Jeg mindes at have set to forestillinger her, nemlig Hostrups »En spurv i tranedans« og operetten »Geisha«, iøvrigt spillede de omrejsende selskaber, bl. a. Helsingrens og Cortes' ganske lødige ting; jeg erindrer f. eks., at min mor var stærkt optaget af Hertz' »Svend Dyrings hus« og Alexander Dumas' »Kean«. Jeg mindes ganske tydeligt mit første besøg, hvor det ovennævnte stykke af Hostrup blev spillet. Jeg husker, at jeg kom temmelig sent, så at jeg af kontrolløren blev lodset ind i den allerede mørke sal, hvor tilskuerne kun skimtedes; men til gengæld strålede fortæppet i alle regnbuens farver, belyst af rampens række af petroleumslamper. Jeg morede mig dejligt over den morsomme Peter Ravn, der blev

spillet af Albert Helsingren, der var en meget dygtig karakterskuespiller; men jeg havde næsten lige så megen fornøjelse af ham, når han ikke var på scenen, jeg havde nemlig fået plads i en sideløge, så at jeg kunne se ind mellem de dengang brugte åbne soffitter, og der kunne jeg stadig se skuespilleren vandre frem og tilbage med hænderne på ryggen, og på en eller anden måde syntes jeg, at det hørte med til spillet. Hvad der også gjorde forestillingen mindeværdig, var for- og mellemspillet, det var vel første gang, at jeg hørte noget i retning af et orkester. Så-

Århus gamle teater set mod scenen o. 1900.

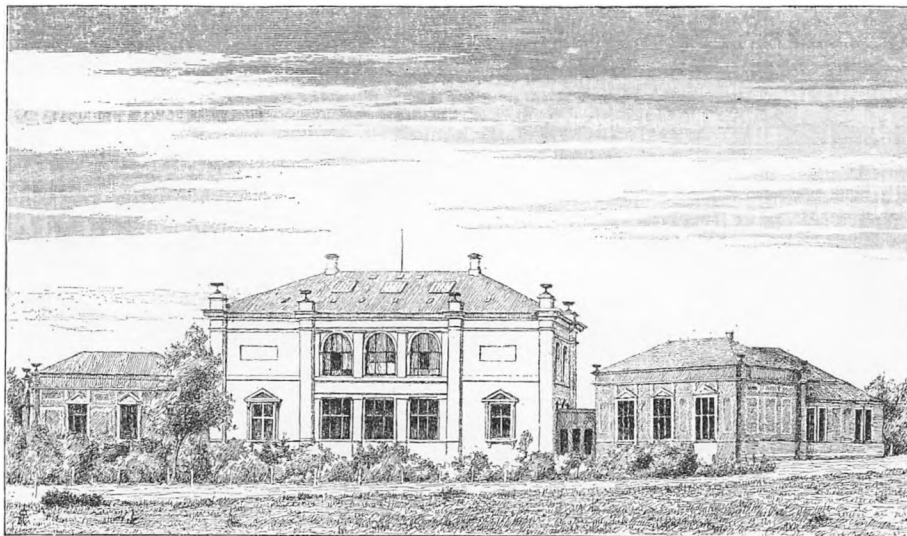
dan musik hørte med til enhver teaterforestilling, det var den rene underholdningsmusik, som publikum nød at snakke til, mens konfektposerne raslede. Til en vellykket teateraften hørte nemlig også en pose konfekt, i reglen rød- og hvidstribede marcipanstykker, som de bedre konditorer solgte frisklavet til hver forestilling.

Jeg var også med til det nye teaters åbningsforestilling 15. september 1900, og det blev en herlig oplevelse med de mange festklædte mennesker, der fyldte de to - tænk to - balkoner, gulv og galleri. Og salen med den overdådige udsmykning af forgyldt stuk skinnende som et juvelskrin i lyset fra den store prisme-krone med de hvide svaner på blå grund omkring. Jeg holder stadig af det gamle rum og må nu og da tage en dyst med ungdommen, der syntes, at det er rædsomt overlæst.

Man opførte »Erasmus Montanus« og Ennas opera »Prinsessen på ærten«. For mig at se var det en strålende forestilling. Johs. Marer var en levende og skidt-vigtig Erasmus, Albert Price var en drøj, stædig og dum Per Degn, og Nille (fru Lamberth) græd og jamrede, da hendes hjertesøn blev sat til vægs, mens Jakob

(Waldemar Hansen) ind imellem var uimponeret og næsvis. Og operaen med den søde musik, den lyse rokokosal, de festligt klædte hoffolk og den yndige prinsesse, det var som et levendegjort - nå ja - eventyr, hvad det jo også var. For en tolv års dreng var der jo ikke tale om at vurdere forestillingen kritisk, om den var god eller mindre god, det var altsammen godt, det var mere end godt, det var dejligt. Det var jo barnets privilegium at kunne modtage de nye indtryk ganske ureflekteret.

Senere oplevede man mange aftener i teatret, men allerede to à tre år efter var man mere kritisk og skeptisk. Vi kunne ikke rigtig tage det, når helten i sidste

Århus Museum o. 1891.

akt led en voldsom død og kort efter genopstod i al sin manddoms pragt for bukkende at modtage publikums applaus, og når vi i pausen efter de to første akter af »Erik Menved« mødtes i foyeren, begejstrede for romantikken, selv om svende og pager havde processeret i brune gymnastiksko, var der en ældre, blaseret kammerat, der fik os ned på jorden igen med en bemærkning om, at det nu ikke havde været så dejlig dengang, for de var fulde af lus.

Museet var også et sted, hvor jeg ofte kom. Bygningen, der var opført i 1877 efter bygningsinspektør V. Th. Walthers tegning og udvidet med to sidefløje i 1891, er ikke undergået forandringer siden. Det indeholdt en malerisamling, en afstøbningssamling, en oldtidssamling, en møntsamling og øverst oppe en mindre lokalhistorisk samling, som nok er havnet i Den gamle by. Møntsamlingen var ret stor, men den afvandt mig ikke nogen interesse, og det samme var tilfældet med oldtidssamlingen, af hvilken jeg kun husker lange rækker af stenøkser, tæt ved siden af hinanden i nogle store montrer, en monoton ensformighed uden nogen slags forklaring. Hvilken forskel fra den nuværende samling, hvor man har nøjedes med at udstille enkelte eksemplarer af de karakteristiske typer af oldtidsfund,

spændende over alle perioder fra ældre stenalder til vikingetid og arrangeret på en anskuelig måde sammen med plancher, fotografier og forklaringer, således at den interesserede besøgende trods de alt for små pladsforhold får mulighed for at danne sig et billede af vore forfædres liv og levevilkår.

Afstøbningssamlingen brød jeg mig heller ikke om, og det samme har været tilfældet med lignende samlinger, som jeg senere har set. Selv de mest berømte skulpturer bliver for mig døde og kedelige, når de gengives i de triste, enten alt for hvide eller også snavsede gipsafstøbninger.

Vennelyst-pavillonen 1898. Opført af slotsarkitekt Thorvald Jørgensen. Ludvig Kjær fot.

Malerisamlingen, der vel ikke var særlig stor, men nogenlunde repræsentativ for dansk malerkunst siden Jens Juels og Eckersbergs dage, øvede derimod stor tiltrækning på mig og lagde grunden til en blivende interesse for denne kunstart. Når jeg nu besøger samlingen, savner jeg mange af de billeder, som dengang var mig kære; for at skaffe plads for malerier fra den følgende tid har de måttet stuves bort i magasiner, eller de er deponeret i forskellige af byens offentlige kontorer o. l. Jeg var for resten så heldig at få et af mine yndlingsbilleder, Edvard Petersens meget store »Afskeden« med motiv fra Larsens Plads i København lige før en af Tingvalla liniens dampskibes afgang til Amerika, hængt op på mit tidligere kontor, men jeg kunne gerne ønske at opleve synet af samlingerne anbragt i den nye museumsbygning, som er projekteret.

Mens man nu til dags nærmest bliver overfodret med musik gennem radio, fjernsyn og biograf, foruden at man har lejlighed til at høre megen god, levende musik i form af orkesterkoncerter, kammermusik, opera og kirkemusik, stod det under min opvækst kun småt til med at få lejlighed til at høre virkelig god mu-

sik. Jeg har nævnt, at teatret havde et mindre orkester, ellers besørgedes musikudøvelsen væsentlig af de militære musikkorps, der udelukkende anvendte messing og slagtøj; men de enkelte medlemmer af korpserne beherskede desuden enten et strygeinstrument eller et træblæseinstrument, som de spillede, når de i civilt antæk træk medvirkede i teatret eller i balmusik eller lignende. Regimentsmusikken spillede flere gange om ugen offentligt; således én gang foran den kommanderende generals bolig og hver søndag ved middagstid på Store Torv samt om sommeren onsdag eftermiddag ved pavillonon i Riis Skov. Ved de to sidstnævnte koncerter var der altid stor tilslutning af byens yngre borgere, som promenerede omkring iført deres bedste stads. Koncerten i skoven var særlig yndet af damerne, der iført den sidste mode i klæder og hatte indtog deres kaffe i det fri ved små ubekvemme jernborde, siddende på tilsvarende ubekvemme stole; en del ungdom nøjedes med at promenerer rundt og rundt om den cirkelrunde plads med musiktribunen i midten. På samme måde samledes også mange på sommeraftener foran pavillonon i Vennelyst, hvor værten havde et fast civilt ensemble og endog nu og da havde engageret en sanger; jeg mindes således nogle gange at have hørt operasanger Peter Cornelius synge der, han var vist fra sin tidligere virksomhed i hotelbranchen ven med værten.

Men det var altsammen kun ren underholdningsmusik, der med de små ensembler kunne bydes på, f. eks. ting af Lumbye, Strauss, Waldteufel og potpourrier af de mest iørefaldende operette- og operamelodier. Kun en sjælden gang kom der en fremragende solist eller et godt kammermusikensemble til byen og gav koncert i teatret eller i Håndværkerforeningens store sal.

Min første virkelige musikalske oplevelse havde jeg ved en sådan koncert; jeg var ikke ret gammel, da min far tog mig med til en violinkoncert, som kgl. kapelmusikus Anton Svendsen gav; hvad han spillede, kan jeg ikke huske, men alligevel betog han mig med sit livfulde spil og med sin pragtfulde tone i en sådan grad, at jeg aldrig har glemt den koncert. Jeg havde hidtil ikke hørt andet soloviolin-spil end det, der ydedes af tilfældige amatører eller af skolens sanglærere, og det havde bestemt ikke været bemærkelsesværdigt, men skrattende og kedeligt. Og nu stod denne troldmand alene deroppe på scenen og fortryllede os med sin rene, runde tone, med levende og bevægende musik, som man aldrig havde hørt magen til. Manden selv fængslede mig nu også; håret stod i et krøllet pur om det kraftige ansigt med den sorte moustache og de strålende øjne; han var herlig og vital med et gnistrende temperament og med noget utæmnet over sig som en indfanget færende musikant.

Jeg overværede senere forskellige koncerter af fremragende musikere; fra de sidste år før min studentereksamen mindes jeg at have hørt Kathleen Parlow, en fortryllende ung canadisk violinistinde, pianister som ungareren Ernst von Dohnanyi og sangere som Vilh. Herold og John Forsell.

Jeg vil nøjes med blot at nævne sådanne begivenheder i byens liv som fastelavnssluppen og det årlige Olufsmarked; de er nærmere beskrevet mange gange tidligere, og sluppen kører jo endnu hver fastelavnsmandag i næsten samme skikkelse som for 50 år siden.

Jeg var i almindelighed ikke særlig interesseret i politik, men op til folketingsvalgene kunne man ikke undlade at lægge mærke til, hvor interesserede de voksne var. På det tidspunkt var der endnu ikke indført forholdstalsvalg, man valgte folketingsmændene i enkeltkredse efter simpelt flertal; man havde derfor meget

mere direkte kontakt mellem kandidater og vælgerne, og valget forberedtes ved flere offentlige møder, hvor kandidaten enten mødtes alene med vælgerne, især dem af hans eget parti, eller hvor kandidaterne i fællesskab mødtes til holmgang over for en blandet forsamling for hver især at vinde så mange stemmer som muligt. Det var tillige i den tid, at det socialdemokratiske parti begyndte at vokse sig stærkt, og konservatismen begyndte at føle sig truet. Som følge heraf, og af at man ikke ud over partipressen havde andre agitationsmidler til rådighed, var der en overordentlig interesse for disse møder, der afholdtes i de største lokaler,

Århus Katedralskole set fra Bispetorvet o. 1898. Ludvig Kjær fot.

der kunne findes; især var dragonernes ridehus ved Frederiks Allé meget benyttet og næsten altid fyldt til sidste ståplads. Århus by havde to kredse; i nordre kreds var Peter Sabroe socialdemokratiets og ors. J. Høegh-Guldberg det konservative partis kandidat; i søndre kreds stod Harald Jensen over for forskellige modstandere, bl. a. pastor N. Joh. Laursen. Det var en overordentlig veltalenhed, der blev udfoldet, og det var drøje hug, der blev uddelt fra begge sider, og megen opfindsomhed blev udfoldet for at få latteren på sin side på modpartens bekostning; det må have været et hestearbejde for kandidaterne at gennemføre et sådant møde, de måtte jo råbe eller brøle for at blive hørt i det store lokale - uden højtaler. Bedst mindes jeg Peter Sabroe, han var en blændende taler og debattør; jeg mindes, at han engang sagde, at han kunne tale en time i træk om det glas vand, der stod foran ham på talerstolen. Store armbevægelser brugte han, så at de dengang brugelige løse manchetter undertiden røg ud i lokalet, hvis han ikke havde været så forsynlig at stille dem fra sig, inden han tog fat. Jo, det var nok noget, der var værd at overvære. På selve valgafstemningen samledes de interesserede vælgere i forskellige lokaler eller foran dagbladenes redaktioner for at følge slagets gang, efterhånden som resultaterne fra de enkelte kredse indløb. Det var noget andet end nu om dage, hvor man kan sidde hjemme i sin stue og høre nogle

resultater i sin radio, men alligevel må vente til næste dag, inden fordelingen af tillægsmandaterne og det endelige resultat af valget foreligger.

De udenrigspolitiske begivenheder satte derimod sjældent sindene i bevægelse. Der havde været økonomisk fremgang i hele Europa i mange år, og bortset fra krige i periferen, som den spansk-amerikanske krig, Balkankrigen, boerkrigen og den russisk-japanske krig, som på grund af den udviklede reportage ikke vakte særligt røre i den hjemlige andedam, havde man haft fred i mange år, hvorfor mange hældede til den anskuelse, at der aldrig mere blev krig.

Der var dog en sag, som på et vist tidspunkt greb sindene, og det var Dreyfus-affæren i Frankrig. Jeg tror, at det var alle kredse og alle partier, der følte harme over det franske retsvæsens afgørelse i første omgang. Dagspressen var fyldt af stof derom med store overskrifter, og jeg mindes, at jeg en aften var med i Vennelyst, hvor der ind imellem den almindelige underholdning blev holdt taler om emnet og vist lysbilleder af hovedpersonerne i dramaet.

Det er et mærkeligt tilfælde, at den første begivenhed i Århus, som fæstede sig i min erindring, var en begravelse, og at det blev en lignende højtidighed, der skulle komme til at danne afslutning på mine minder fra min barndom og ungdom.

Den 29. januar 1906 døde Kong Christian IX efter 42 års regeringstid i den høje alder af 87.

I den anledning blev der i domkirken afholdt en pompøs mindehøjtidelighed, hvor elever i de to ældste klasser i Latinskolen blev anvendt som ordensmarskaller, vi fra ældste klasse iført kjole og hvidt — vi skulle alligevel have anskaffet kjole, i hvilken påklædning det var påbudt at svede sig igennem studentereksamen.

Højtideligheden var som sagt meget pompøs. I midterskibet var ophængt sorte vimpler, der fæstede i hovedhvælvningernes midte hang i slanke buer ligesom striber i mægtige baldakiner. Prædikestolen var betrukket i sort med hvide kors, altret sort omhyllet og kirkestolens endestykker ud mod midtergangen behængt med sort stof. Samtlige lysekroner var florumvundne, og på passende steder var der store dekorationer af levende planter og blomster.

Der var udstedt adgangskort til midterskibet til repræsentanter for militæret, for alle etater og alle korporationer og større foreninger. Det lynede af uniformer og ordner, og hver blev anbragt på sin rette plads efter rang og stand. De enkelte etater var ikke alene repræsenteret ved de højeste tjenestemænd, men ved et passende udvalg fra alle grader. Mest iøjnefaldende på grund af deres røde frakker var postbudene, som i et antal af ca. 20 var anbragt samlede neden for koret til venstre for midtergangen. Et andet sted var stiftets præster i deres sorte ornat samlede; alt var meget skønsomt tilrettelagt.

Det som næsten gjorde mest indtryk på mig, var at en ældre herre i mørk galla kort før højtidelighedens begyndelse kom hen til mig og sagde, at han var postmesteren; han havde fået anvist plads mellem de andre høje embedsmænd, men han ville nu meget gerne sidde midt mellem sine kære postbude. Jeg glædede mig meget over denne demokratiske tankegang, som næppe på det tidspunkt var almindelig blandt højere embedsmænd, og da jeg ikke havde fået instruks for et så uforudset tilfælde, blev jeg nødt til at handle efter konduite og mente, at der nok ikke kunne være noget til hinder.

Ellers forløb det hele vist programmæssigt, meget smukt og meget stilfuldt. Domorganist Allin lod orglet bruse højtideligt, der blev sunget to salmer, stifts-

provsten holdt en formfuldendt tale og mindedes den salige afdøde landsfaders fortjenester og ridderlige karakter. Efter endnu en salme og et minuts stilhed tømtes det skønne kirkerum langsomt, mens orglet spillede Hartmanns sørgemarch.

Et halvt år senere var examen artium overstået, og jeg forlod min barndomsby for, bortset fra feriebesejg, først at vende tilbage efter 18 års forløb.

Studenterne fra Århus Katedralskole 1906. Fred. Eckardt fot.

Stående fra venstre: afd. Rasmus Rasmussen, læge på Færøerne, afd. Asger Rasmussen, civildommer i Kolding, Aage Nielsen, Mogens Blach, havnedirektør i København, Evald Grønlund, korrespondent i Århus, afd. Aage Brunsdorff, professor ved Københavns Universitet, afd. Lars Chr. Lottrup, prokurist ved Ceres, afd. Victor Hansen, læge i Skive, Knud Brøndsted, billedhugger i København.

Siddende fra venstre: afd. Kaj Budtz, korrespondent, afd. Else Bentzon, afd. Knud Knudsen, journalist, Ingeborg Brix, fuldmægtig i indenrigsministeriet, afd. Chr. Boye, landsretssagfører i Slagelse, H. A. Staarup, havnedirektør i Århus.

TORUPVOLDE

AF M. R. MIKKELSEN

Nord for Søvind by ved vejen til Gangsted ligger en smuk, gammel gård omgivet af en stor have med høje træer. Ved indkørselen til gården ser man, at en del af træerne står på en ret høj vold, der løber i retningen nord-syd. Ind-

Torupvolde. Voldhøjene set fra syd. M. R. M. fot.

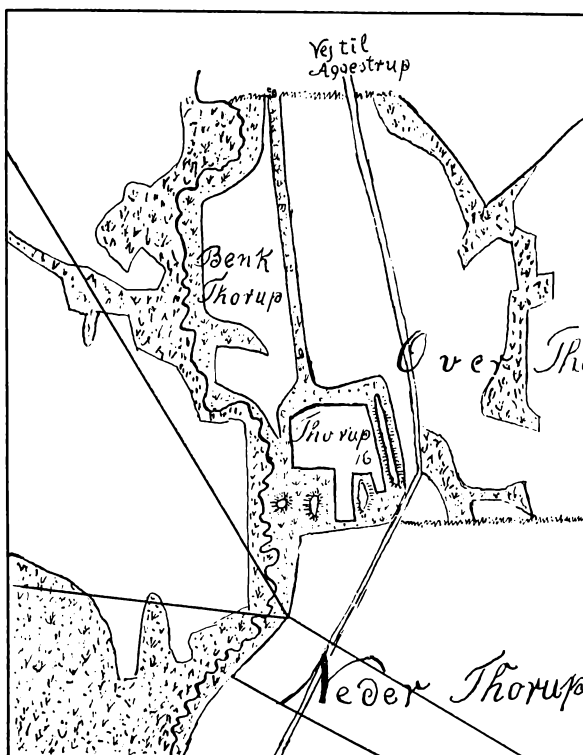
kørselen gennemskærer volden. Gårdens navn er Torupvolde, og den er bygget på et gammelt voldsted.

I Pontoppidans »Danske Atlas« 1768 står: »I Søvind bye har der efter traditionen været en herregård, kaldet Torupgård, hvoraf endnu ses rudera«. I en indberetning til Nationalmuseet 1895 skriver seminarieforsøger Martin Kristensen, Gedved: »Her har ligget en herregård. Der er rester af volde rundt om haven. I haven er flere steder fundet fundamenter og opgravet munkesten. Desuden er fundet en nøgle med en meget stor og kunstfærdig forarbejdet kam. I den sydligste side af haven er fundet kampestensbrølægning under jordoverfladen. Sydvest for haven findes en høj, bevokset med træer og for en del år siden tildannet som terrasse, 14' høj, 80' i tværmål. Om denne anselige høj står i nogen forbindelse med det tidligere befæstningsanlæg vides ikke, muligvis hidrører den fra oldtiden«.

Disse høje og volde findes endnu bevarede. Der er dog i nyere tid taget jord fra højene for at få engene nivellerede.

I modsætning til andre voldsteder på egnen har man så godt som intet kendskab til stedets tidligere historie og de kvinder og mænd, som har haft deres

hjem der. Kun et enkelt sagn er knyttet hertil. Det er pastor Brøchner (præst i Gangsted-Søvind 1810—39), der beretter¹⁾: »En juleaften skal Peder (galt igennem et vindue have ihjelskudt sin svigerfader i Torupvolde, fordi han den gamle havde bebrejdet ham, at han havde nedrevet 18 kirker. Den gamle kan — efter foranmeldte — ikke have været hans svigerfader, men at en katolsk, især ivrig katolsk, herremand blev skudt, betydede i de dage vist kun såre lidet, så dette rygte godt

Torup voldsted.

Udsnit af konceptkort over Søvind, Toftum og Ørbæks marker 1788.

På kortet ses voldpartierne samt den tilgroede vandkanal fra Aggestrup enge.

kan rime sig med den anseelse, hvori Peder Ibsen senere stod; under givne omstændigheder kan det endog have været en meget fortjenstfuld handling²⁾.

Beretningens hovedindhold kan være rigtig. Peder Galt til Tyrrestrup var en af adelens anførere i Grevens fejde 1534—36. Han nedbrød Ås kirke og benyttede materialerne til sin nye borg Tyrrestrup. Der har i gammel tid gået en vej direkte fra Torupvolde til Ås, så denne kirke har muligvis været Torupvoldemandens sognekirke. Intet under, om der er blevet strid mellem de to herremænd.

Hvornår Torupvoldeborgen er gået til grunde, vides ikke, men meget tyder på, at det er sket i denne tid.

Pastor Brøchner interesserede sig meget for det store voldsted, han passerede umiddelbart forbi, hver gang han skulle til Søvind. Kort før hans komme til egnen

var det blevet stærkt »ruineret«. Efter udskiftningen blev gården udflyttet fra Toftum by og opført på den gamle borggårds plads o. 1800; her har muligvis været en del sten, der kunne benyttes. Hans interesse førte til en opmåling af voldstedet 1833, og herom beretter han i Gangsted kirkebog følgende³⁾:

»Ifølge et gammelt sagn — Søren Laursen i Torupvolde er min mand — skal den sidste herremand på Torupvolde have heddet Thor Ulfstand og været morbroder til Peder Ebbesøn⁴⁾. Der var dengang, hedder det videre, ingen konger i landet, og nu ville Thor Ulfstand som den ældste råde, deri kunne Per Yvs ei finde sig, og derfor skiød han den gamle.

N.B. Torupvolde er confunderet med Torupgård i Jylland, den eiedes i Peder Ebbesens tid af Thor Ulfstand.

Længe havde jeg tænkt på at få Torupvolde opmålt, aftegnet og beskrevet, men først den 20. august 1833 fik jeg tvende beredvillige hielpere i stedets eier Christian Møller og af mons. Peter Brøchner af Helsingør. Så vidt som vi kunne hitte rede i det, veiledede ved den forklaring, som Søren Laursen, der havde været med at ruinere levningerne, kunne give os, dels fandt vi, dels formodede vi følgende:

1. Den nordre vold, hvis løb i øster-vest, inden for hvilken fruerstuen lå, uden for hvilken der havde været en grav med en mindre vold på sin nordre side, var 155½ alen; ved den vestre ende har været et sluseværk for at tvinge bækken fra Elbæk ind i graven⁵⁾.

2. Sammenhængende med nordre indre vold og ligeledes med grav og vold udenfor løber en vold på østre side i nord og sønder. I det sydøstlige hjørne krummer den sig mod sydvest — den lige linie 100 alen, i krumningen 65 alen.

3. Mod syden ingen indre, men vel en ydre vold, der fandtes at være 176 alen. Ved hvis vestre ende synes at have været 2de sluser.

4. Mod vester har vist hverken været indre eller ydre vold, dog snarest det sidste, derimod en meget dyb og bred grav for at tage vandet fra bækken gennem den nordvestre sluse; denne gravs længde fra syden til norden befandtes at være 157 alen.

Så vidt borgens ydre linier. Inden for volden og graven ere eller have der været 4 række jordhøje, hvoraf de 2de bære tydelige tegn af, hvad de have været, de 2de mindre tydeligt, men dybe brede grave have omgivet dem på alle kanter, så de lå som øer i en sø undtagen mellem de 2de østre høider, der forbindes med en mellem dem løbende steenlagt vei, hvoraf ventelig færdselen fra fruerstuen over vindebroen såvel ad den nordre som den søndre ende.

Disse høie have deres længde i nord og syd og løbe parallelle.

Vi målte de tvende vestlige høider som de vare conserverede og fandt vi da

1. Den vestligste endnu 4½ alen høj — S. Laursen påstår, at den endog har været 3 alen høire — deres længde fra syd-nord målt fra grav til grav var 46 alen. Brede øst-vest ligeledes målt fra grav til grav 43 alen.

2. Den næst vestlige endnu en høide af 3 alen og 3 quarter, skiøndt der er anvendt mere tid og flid på at jævne den. Længde i syd og nord målte fra grund til grund 58 alen. Bredden i øst og vest målte fra grund til grund 24 alen — den var meget nedsiunken i midten.

Graven omkring disse 2de isolerede, således som S. Laursen påviste dem, må have været over 16 alen bred«.

En grundig undersøgelse af voldstedet kunne give oplysninger om borgens tilblivelse og ødelæggelse. Efter den meget interessante og udbytterige undersøgelse af Kærsgård voldsted i Hundslund sogn, hvis historie ved denne lejlighed blev klarlagt⁶⁾, rettede Odder Museumsforening i 1952 en anmodning til Nationalmuseet om tilladelse til, at de to dygtige amatørarkæologer dr. Didriksen, Gylling, og kaptajn Holmfeldt, Horsens, måtte foretage en undersøgelse af Torupvolde, men det blev afslået med den motivering, at stedet er så interessant, at videnskabsmændene må forbeholde sig selv at foretage udgravningen.

NOTER:

- 1) Samlinger til Jydsk Historie og Topografi IV, 1872, s. 50.
- 2) Det er vist hverken sin svigerfader eller morbroder, Peder Galt har dræbt. Hans hustru var Ingeborg Giordsdatter Drefeld, hans moder Sophie Høgh, datter af Peder Høgh til Eskjær. Derimod kan det have været en anden slægtning. Hans hustrus farmoder var født Ulfstand.
- 3) Gangsted kirkebog 1833 s. 50. Landsarkivet, Viborg.
- 4) Se nr. 2.
- 5) Udskiftningskortet over Toftum bys jorder 1788 viser, at der har været en gravet kanal, der førte vandet fra bækken i Aggestrup enge direkte til voldgraven omkring borgen. På marken ses endnu en tydelig lavning, hvor kanalen har gået.
- 6) Se Østjysk Hjemstavn 1950 s. 125—33 og Århus Stifts Årbøger 1952 s. 5—23.

FEM RETSSAGER FRA HORSENSEGNENS FORTID

VED SIGURD ELKJÆR

1.

Tyveri.

Den sydlige del af Vinten skov kaldes Tingskoven. Der har Nim herreds oprindelige tingsted ligget, først under åben himmel, siden i et tinghus. Min far kendte stedet fra sin drengetid og har vist mig grundstenene til huset, nogle flade mosdækkede kampesten. Der har været flere, sagde han. Der har været en hjørnesten med nogle indhuggede tegn i. Så vidt han forstod, var det ikke rigtige bogstaver, men en slags bomærker, som bønderne brugte i gamle dage. Han vidste også, at fire store hjørnesten var taget derfra og slået i skærver til landevejen. Det var skammeligt, sagde han, at stenen med de indhuggede tegn ikke var blevet liggende, for der var nok ikke mage til den nogen steder. Den stammede nok fra de allerældste tider, da bønderne holdt ting under åben himmel.

Fra Hvirring gik der en vej skråt over markerne i retning af Vinten skov. Et stykke af den bruges endnu som markvej og kaldes Tingvejen. Ad den vej kom bønderne fra Hvirring og Hornborg sogne til Nim herreds tingsted. Bønderne fra Nim og Underup kom ad de gamle skovveje. Tingstedet var betegnet ved fire flade sten, der tjente til underlag for tingstokkene, som herredsfogden og sandmændene sad på. Det lå gerne højt på en bakke, nogenlunde midt i herredet og i passende afstand fra en by, så bønderne ikke kunne få mere at drikke, end hvad de havde med sig.

Det var forbudt at oprette kroer eller ølsalg ved tingstederne. Alligevel blev der tit slagsmål, ja hele tingslag, hvor de stridende parter gik løs på hinanden. Det kunne hænde, at en mand knaldede sin bøsse af over hovedet på herredsfogden for at true ham, eller en anden rykkede en tot skæg af den samme herredsfoged, som det berettes fra et fynsk herredsting.

En herredsfoged, der boede på gården Dal ved Lund by, skal have bygget tinghuset i Vinten skov. Han var gammel og ville i husly, når tinget blev holdt. Det var heller ikke nemt for herredsfoged og skriver at sidde og fumle med dokumenter og tingbøger under åben himmel i kulde eller regnvejr. Tinghuset blev rimeligvis nedbrudt i 1688, da Voer og Nim herreder blev lagt sammen og fik et fælles tinghus i Østbirk. Voer herreds gamle tingsted havde ligget ved Tingstedholm mølle i nærheden af Ejer Bavnehøj.

På tinget har der været en »tyvesten«, hvor tyven blev anbragt med tyvekosterne på ryggen. Man kunne bøde for et drab med penge, men tyveknægtene skulle hænges. Der var i reglen ikke lang vej fra tyvestenen til galgen. Lidt syd for tingskoven på Vintengårds mark er der sløftet en høj, som kaldes Galgehøj. Da højen blev jævnet, fandt man skelettet af en mand, der stod ret op og holdt

højre arm skråt fremad. Det har nok været en hængt tyv, som er gravet ned uden videre, måske for at give plads til en anden i galgen.

De retssager, vi kender fra Nim herredsting i slutningen af middelalderen, angår mest udstedelsen af skøder og pantebreve. Den slags dokumenter er blevet gemt. Vi kender en enkelt tyverisag fra 1537, fordi den blev indanket for kongens retterting. Sagen drejede sig endda kun om en armbrøst eller låsbue, som Rasmus Humlemester havde mistet og fundet igen. Men han var åbenbart stivsinnet. Tyven skulle absolut hænges, skønt herredstinget havde frikendt ham. Det er værd at lægge mærke til navnet »Humlemester«. Rasmus må have haft noget at gøre med en humlegård. Det ligger nær at tænke på voldstedet Drostholm i den nordlige udkant af Tingskoven, et dobbeltvoldsted, der også kaldes »Humlegårds-knoldene«. Mon Rasmus ikke har haft sit virkefelt der?

Nå, samme Rasmus kom en dag ridende til en gård der på egnen med sin låsbue hængende ved saddelen. Han bad nu Mikkell Jensen, vel sagtens en karl i gården, om at trække hesten i stald. Det arbejde påtog Mikkell sig, men da Rasmus noget efter ville ride sin vej, var låsbuen forsvundet. Han blev gal i hovedet og ville have sit skydetøj igen. Da hverken Mikkell Jensen eller andre kunne sige ham, hvor låsbuen var blevet af, lod han den efterlyse to gange i træk på Nim herredsting. Det hjalp ikke noget. Men en tid efter så Søren Aderssen i Lund, Søren Nielsen i Tamdrup og Påske Christiensen i Oens Mikkell Jensen med en låsbue. Det fik Rasmus Humlemester at vide, og han kendtes ved buen. Men han var ikke tilfreds med at få den tilbage. Mikkell var en tyv og skulle hænges. Han blev stævnet for herredstinget og måtte sidde på »tyvestenen« med hænderne bundet og låsbuen hængende over skulderen. Rasmus påstod, at Mikkell havde rystet låsbuen af saddelen, da han trak hesten i stald, gemt den i en møddingpøl og siden taget den op. Mikkell sagde, han havde fundet den i møddingen og ikke vidst, det var Rasmus Humlemesters. Flere sagde god for Mikkell. Herredsfogden kviede sig ved at dømme ham og skubbede ansvaret fra sig ved at udnævne nogle tingmænd som domsmænd til at afgøre sagen. Det kunne han gøre efter en gammel bestemmelse, der gav det samlede ting eller et skønsomt udvalg af bønderne ret til at dømme en tyv. Blandt domsmændene nævnes Anders Jensen i Torp, Poul Andersen i Vorbjerg, Anders Jensen i Boring og Anders Led i Kalhave. Det lader til, at Andersnavnet har været udbredt på egnen. Og de frifandt Mikkell af mangel på fældende bevis. Man har grund til at tro, det var af medlidenhed.

Men Rasmus Humlemester ville have sin krig ført igennem. Han stævnedes domsmændene for kongens retterting, hvor ingen medlidenhed eller familieskab kunne gøre sig gældende. Det blev en dyr rejse for de fire Anders'er. Rettertingsdommen er afsagt i Viborg og underskrevet af nogle af kongens mest betroede mænd: Mogens Gøye, Predbjørn Pødebusk, Ove Lunge, Mogens Munk, Erik Banner, Knud Gyldenstjerne og Axel Juel. Rettertinget gav sig ikke af med at dømme en simpel tyveknægt, men idømte de Nim herreds domsmænd bøder »til os (kongen) og bonden efter loven«, fordi de havde gjort uret ved at dømme Mikkell Jensen »fra bast og galge«. Han skulle igen sættes på tyvestenen med den stjålne armbrøst og underkastes en mere grundig prøve. Hvordan sagen endte, vides ikke. Men efter vort kendskab til tiden er det sandsynligt, at Rasmus Humlemester fik Mikkell Jensen hængt. Tyveriet kunne næppe bortforklares. Måske det var den arme Mikkell, der blev fundet i Galgehøj på Vintengårds mark, da højen blev jævnet.

2.

Hekseri.

En anden sag fra Bygholm len endte også på kongens retterting, den tids højesteret, og derfra kender vi historien. Det var i året 1540, og det angik en troldkvinde med det kønne navn Maye Harskaars. Hun var berygtet viden om for sine lede kunster, og der var svoret kirkenævn over hende (et nævn af nogle sognemænd, der skulle afgøre spørgsmålet »skyldig« eller »uskyldig«, men ikke kunne afsige dom). Hendes egen husbond havde to gange frasagt sig hende, ville hverken »nyde eller undgælde hende«, vel sagtens for at redde sit eget skind. Maye opholdt sig dengang på Hartvig Thomesen Juels gods, Palsgård i Bjerre herred, en ære han åbenbart ikke skøttede om. Hans egen magt synes dog ikke at have strakt til. Han søgte og fik hjælp hos Peder Ebbesen Galt til Tyrrestrup, lensmand på Åkær, kendt for sin hårdhed og hensynsløshed.

Egentlig tilkom det Otte Gyldenstjerne at tage Maye ved vingebenet, han var lensmand på Bygholm, men af ukendte grunde lod han fuglen flyve. Når Peder Ebbesen greb ind, skyldtes det efter alt at dømme uvenskab mellem de to lensmænd. Galten søgte at komme Gyldenstjernen til livs ved troldkonens hjælp, der ikke blev ydet frivilligt. Hartvig Thomesen gav Peder Ebbesen »tilladelse og befaling« til at gribe Maye og føre hende til Akær, hvor hun blev grumme ilde behandlet, blandt andet med »et hedt malling«, et glødende spænde eller en tom-meskruer, der nok skulle få hende til at bekende, hvad Peder Ebbesen ville have frem. Det gik ikke ud på mindre, end at Otte Gyldenstjerne havde lagt råd op med Maye i den hensigt at forgøre selve kongen, Christian den Tredie, ved trolddom, ja at Ottes mor, fru Karine, Henrik Gyldenstjernes enke, og Ottes søskende, af hvem Knud Gyldenstjerne nævnes ved navn, også havde en finger med i spillet. Otte skulle dog have været hovedmanden.

Beskyldningen var for tåbelig, Gyldenstjerneslægten for mægtig. Peder Ebbesen havde løbet sig en staver i livet og søgte at redde sit eget skind. For Viborg landsting måtte han aflægge ed på, at han aldrig pinte eller lod Maye Harskaars pine til at sige »nogle ord eller snak på os elskelige Otte Gyldenstjerne, hans mor eller nogen af hendes børn«. Hvad samme Maye derimod upint sagde om Otte Gyldenstjerne ene og alene, havde Peder Ebbesen ikke lagt skjul på.

Derefter blev sagen mellem de to lensmænd optrævlet og afgjort på kongens retterting. Peder Ebbesen bedyrede, at da Maye først blev fremstillet for ham på Åkær, sad der en »jomfru« (malling eller spænde) på hendes finger. Han lod spændet aftage, før han udspurgte hende. Et smukt menneskeligt træk hos den ellers så voldsomme lensmand og krigsmand! Hvem der havde mishandlet Maye, får man ikke at vide. Nu faldt altså tilståelsen om Otte Gyldenstjernes »råd og lønlige handel« med hende. Peder Ebbesen havde ikke sagt andet og mere, end hvad Maye godvilligt tilstod. Han måtte jo tro hende, til hun siden tog sine ord i sig igen. Nu så det anderledes ud. Nu kunne han give Otte Gyldenstjerne sin hånd og beklage misforståelsen, også det lille fejlgreb, at Maye var grebet i Bygholm len, hvor Otte herskede, og ført ud af lenet til Åkær, hvor Peder herskede. Underforstået var vel, at en nidkær lensmand og kristen måtte gøre sit til at udrydde hekseri og trolddom. De to gæve mænd gav hinanden hånden i det høje rettertings påsyn og blev forligte. Mon de ikke begge to var lettede over at få den pinlige sag bragt ud af verden?

Maye Harskaars videre skæbne giver de sparsomme retskilder ingen oplysning om, men når man som hun var »berygtet åbenbarlig for en troldkvinde«, taler al sandsynlighed for, at hun før eller siden fik »en sveden hale«. Det var i heksejagtens værste tid, lige efter reformationens indførelse. Hvad siger ikke den retsindige Peder Palladius i sin visitatsbog: »Nu får troldkvinderne deres rette løn. Der er lige brændt en hob i Malmø, i Køge og andetsteds. Og i Jylland bliver de jaget som ulve. Alene på Als er der nylig brændt tooghalvtreds troldkvinder«.

3.

Strid om et adeligt våbenmærke.

Claus Glambek til Rask (1537—91) var den eneste fremtrædende mand af en lidet kendt adelsslægt, der synes at stamme fra Sønderjylland og have oprindelse til fælles med den ældgamle Urneslægt, også fra sønden å. Fællesskabet mellem de to slægter viste sig i det våbenmærke, de begge førte, og som kunne bringe lidt forvirring i begreberne, hvad Claus Glambek fik at føle, og hvad han som en ærekær mand ikke ville finde sig i.

Som ung havde Claus tjent under Holger Rosenkrantz til Boller, den mægtigste mand i Jylland, statholder og rigsmarsk. Claus udmærkede sig ved erobringen af Ditmarsken 1559, hvor to heste blev skudt under ham, uden at han selv tog skade på liv og lemmer. Han gjorde sig ikke mindre fortjent i fredstid som lensmand på Skanderborg, Bygholm og Åkær, tre vigtige hverv, han overtog efter Holger Rosenkrantz. Frederik II yndede Claus, der både kunne slås, bestyre len og drikke til pægls. Den sidste idræt var mere æret end nyttig. Claus drak sig dog ikke ihjel, men døde efter en løbskkørsel, der slyngede ham af vognen mod et træ. På sit dødsleje fik han af sin frue, Birgitte Rosenkrantz, en sølvskål med vand til læskedrik.

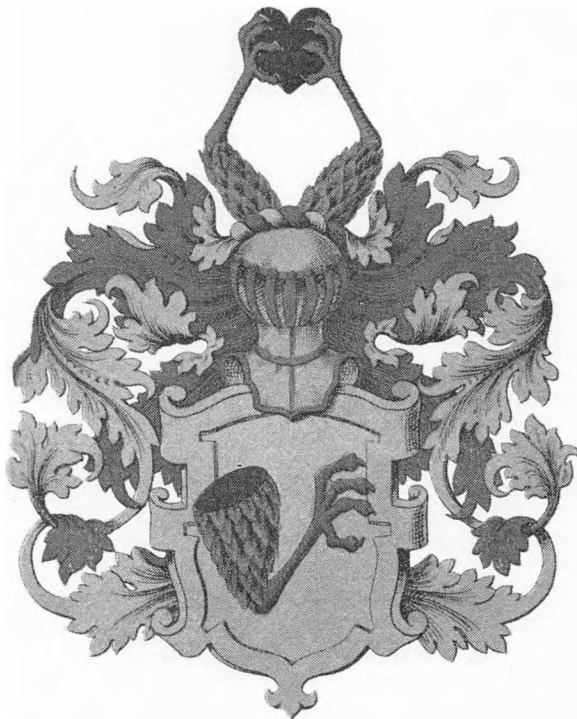
»Den værdige Trefoldighed forlade mig alle mine synder og de mange unyttige drik, som jeg har været forårsaget til at drikke tilforn, når jeg lidet havde dem behov«, sagde Claus. En trohjertet bekendelse!

I året 1572 led Claus Glambek — »os elskelige mand, tjener og embedsmand på vort slot Skanderborg«, som kongen kaldte ham — en stor forsmædelse og søgte oprejsning på kongens retterting i Kolding, hvor rigsrådet med kongen i spidsen gjorde ret og skel både ved drikkebordet og blandt andet i den ømtålige sag, Claus Glambek krævede dom over.

Det forholdt sig sådan, at Claus havde ladet sit våbenskjold, et sort ørnelar med guldκλο i blåt felt, indbrænde i en vinduesrude hos den Odense rådmann Christoffer Bang. Hvad det skulle gøre godt for, kan ikke oplyses. Claus virkede udelukkende i Østjylland, men kan måske en sjælden gang være rejst over Fyn til Sjælland, have overnattet i Odense og hædret rådmannens hus med det sorte ørnelar til en amindelse.

I sommeren 1572 blev Hak Holgersen Ulfstand lensmand på Odensegård og holdt bryllup dersteds med Pernille Gøye fra Krænkerup. De hørte begge til rigets højadel, så brylluppet blev fejret med pomp og pragt. Samme Hak Ulfstand havde udmærket sig under Daniel Rantzau i syvårskrigen, ja synes engang at have reddet hele den danske rytterhær fra fuldstændig overrumpling. Han blev siden rigsmarsk. Nu holdt han altså bryllup. Blandt de mange gæster befandt sig Henning

Venstermand til Brobygård og Pilegård, også kongens »elskelige tro mand og tjener«. Henning kom ind til Albrekt Oxe i dennes herberg hos Christoffer Bang, rådmanden. Albrekt var fra Nielstrup på Lolland, kendt for sin indsigt i regnekunsten, specielt aritmetik, og broder til den mere berømte Peder Oxe. Henning Venstermand havde næppe aritmetik i hovedet, snarere øldunster. Han fik øje på vinduet med det sorte ørnelår og Claus Glambeks navn, trak sin daggert og slog ruden i splinter, men var dog så medgørlig, at han gav Christoffer

Slægten Glambeks våben.

Bang en dalers penge og sagde, at han kunne lade en anden rude sætte ind. Mere vides ikke om besøget hos Albrekt Oxe.

Claus Glambek var ikke med til at drikke bryllup, men rygter har vinger, og Henning Venstermands bedrift blev også omtalt i Skanderborg. Det var ikke sært, Claus for i harnisk. Vel sagtens på sin egen bekostning sendte han to lavadelsmænd, Anders Grøn til Bisgård i Nim herred og Niels Mouridsen til Skovbygård i Framlev herred, over til Fyn for at kræve Henning Venstermand til regnskab for den fæle udåd. De to mænd fandt ikke Henning hjemme, men opsporede ham på Dallund hos Ejler Bryske, hvor han måske satte smag på juleøllet, det var den 10. december. De to gæve jyder, der vel havde et par svende med, holdt for Dallunds port, fik også Henning i tale og spurgte på Claus Glambeks vegne, om han ville tilstå sin rudeknusning i Odense og nævne sin årsag dertil. Henning

tilstod og sagde, at da han kom op i rådmandens hus, så han de Urners, sit eget mødrene våben, i et vindue med Claus Glambeks navn under, derfor slog han ruden ud og lod Christoffer sætte en anden ind i stedet. Jyderne spurgte, om Henning kendte Claus Glambek »for en riddermandsmand eller ikke«, om han vidste noget at beskyldte ham for, »hvad æren anbelanger«, om han beskyldte ham for at føre andet våben end det, hans far og oldefar også havde ført »af gammel tid«. Henning svarede, at han ikke vidste andet om Claus Glambek end det som ærligt

Urnernes våben.

var, men de havde ikke slægt eller byrd »tilhobe« i nogen måde, hverken på fædrene eller mødrene side, og derfor havde Claus ingen rettighed til at føre Urnernes våben, og derfor slog han (Henning) det ud. Jyderne spurgte til sidst, om Henning Venstermand holdt fast ved sine ord, for Claus Glambek havde begæret, at de skulle give ham svaret »beskrevet«. Henning sagde ja.

Dermed endte samtalen for Dallunds port. Anders Grøn og Niels Mouridsen blev ikke budt indenfor, kom ikke til at sætte smag på Ejler Bryskes juleøl, men red videre til Middelfart, hvor de dagen efter, mens deres hukommelse var frisk, gjorde vitterligt i et åbent brev ord til andet, hvad Henning Venstermand havde svaret dem, og hvad Claus Glambek således havde brug for i sin anklage for kongens retterting.

Der kom sagen for på Koldinghus den 3. november 1573. Det ganske rigsråd var samlet, og kongen indtog forsædet under den betydningsfulde retshandling.

Madsen
Ligsten over Claus Glambek og Birgitte Rosenkrantz i Hvirring kirke.
Tegning af Holger Madsen.

Mindre kunne ikke gøre det, når det gjaldt Claus Glambeks ære. Han beviste med breve og segl, at hans far og oldefar, ja slægten i tredje og fjerde led og han selv ument havde ført bemeldte våben, til Henning Venstermand »modviligen« udslog det i Odense, Claus til hån og forsmædelse. Henning gentog, hvad han havde sagt for Dallunds port, undskyldte sig igen med, at han ikke vidste, Glambekkerne førte ørnelåret, da de ikke førte Urnenavnet. Han ville derfor »forbede« sin gerning og tilstå, at han ikke vidste andet om Claus Glambek, end hvad der angik en ærlig riddermandsmand.

Da »efter tiltale, gensvar og den sags lejlighed« afsagde Vi (kongen) den retfærdige dom, at fordi Henning Venstermand havde udslået bemeldte våben og ikke siden havde meddelt Claus Glambek noget derom og derved gjorde ham uret, burde Henning afbøde sin forseelse sammen med tolv riddermandsmænd. Tolv gode mænd, det samlede rigsråd, var både til stede og til rede. Afbigten skete ved knæfald for Claus Glambek i kongens nærværelse, en ikke ringe oprejsning for det skamferede ørnelår. Dermed var sagen forligt. Henning skulle naturligvis sørge for, at et nyt ørnelår med guldklo blev indbrændt i en ny rude på sit rette sted, hvad åbenbart ikke var sket endnu, og hvis nogen siden gjorde skade på Claus Glambeks våben, skulle vedkommende undgælde derfor, som lov og ret bød.

Lad os antage, at rigsrådet og Henning Venstermand efter det anstrengende knæfald fik nyt mod og nye kræfter ved drikkebordet på Koldinghus, at de sammen med Claus Glambek og naturligvis kongen alle drak sig lystige og glade, som der står i en vise fra den tid.

To år efter, 1575, afholdt Frederik II på en gang fire adelige bryllupsfester på Frederiksborg slot. Det ene brudepar var Claus Glambek til Rask og Birgitte Rosenkrantz fra Stensballegård. Under rejsen til og fra Skanderborg har de måske overnattet i Odense hos Christoffer Bang og forvisset sig om, at det sorte ørnelår var til syne og til stede i et af rådmandens vinduer.

4.

En fredløs herremand.

Serridslevgård i Voer herred blev 1424 skænket til Maribo kloster af Karine Clausdatter Krumpen. Hvem der efterhånden lejede eller forpagtede gården i det følgende halvandet hundrede år, er vanskeligt at udrede. Der var flere gange kiv og strid om fæstemålet, og det kunne hænde, at to familier besad hver sin halvpart af gård og jord, boede altså dør om dør og kom let i totterne på hinanden. Rent galt blev det i 1532, da en adelig enke, Bodil Pedersdatter Skeel, herskede over den ene halvpart, en ikke adelig mand, Poul Sørensen, over den anden halvpart. Hustru Bodil, som hun gerne kaldes i de bevarede retssager, havde en søn, Søren Mund, til støtte. Poul var gift med en voldsom kone, der blev kaldt Kirsten Pouls. Datidens mænd gik ofte løs på hinanden, så det kostede en af dem livet. Det skete sjældent, at kvinderne gik så hårdhændet til værks. Kirsten Pouls var en af undtagelserne. Om hun brugte våben eller kvalte Bodil med de bare næver, vides ikke, kun at den gamle kvinde blev slået ihjel af den unge.

Af et kongebrev fra 1532 fremgår det, at Søren Mund »lyste og kærede« sagen, først ved herredstinget, derefter ved landstinget, hvor seks adelsmænd skulle afgøre, om Kirsten Pouls havde slået hustru Bodil ihjel »ærlig eller ej«, vel sagtens om det var sket i åbent slagsmål eller ved et lumskeligt overfald. Det første var en formildende omstændighed og kunne i reglen afgøres med en pengebøde. Det andet var mere kriminelt og kunne medføre, at vedkommende blev dømt fredløs og måtte »rømme land og rige« eller dog egnen, hvad Kirsten i så fald blev nødsaget til, da hun næppe kunne væрге sig mod Søren Mund. Han krævede også hendes mand til regnskab. Poul burde »nyde og undgælde« den samme dom og ret, som overgik hans hustru. Desværre er selve domsafsigelsen ikke bevaret, men i »rigens forfølgninger« findes en notits om, at Kirsten Pouls er dømt fredløs på rettertinget i Horsens 1539. Poul synes at være sluppet for videre tiltale,

men afhændede klogeligt sit fæstebrev til en Jens Gjensti, da naboskabet til Søren Mund på Serridslevgård næppe var ufarligt for Pouls liv og lemmer.

Dermed forsvinder Poul og Kirsten ud af historien. Lad os håbe, de fulgtes ad. Men enden er ikke endda. Kirsten havde en broder, Niels Vinter, og da Søren Mund ikke havde opnået en direkte hævn, fandt han det rimeligt, at Niels skulle undgælde, fordi hans søster havde slået Sørens mor ihjel. Den adelige Søren nedlod sig derfor til at trække i vadmelklæder, så han lettere kunne optræde ukendt, red bag på Niels Vinter, da lejligheden bød sig, og skød ham ned med en bøsse. Det var nogle år efter hustru Bodils død, og det kunne ikke kaldes et ærligt drab. De ærlige sandemænd i Voer herred svor Søren Mund fredløs, mens han en tid sad fangen på Bygholm, hvor Otto Gyldenstjerne var lensmand. At Søren var drabsmanden, måtte altså være kommet frem trods hans optræden i vadmelklæder.

Som fredløs skulle Søren Mund ikke sidde i fangenskab. Han slap ud og blev siddende uantastet på Serridslevgård. Ingen turde vel give sig i kast med ham. Søren følte sig oven i købet forurettet og var meget bister. I året 1541 indstævnedes han herredsfogden Jes Albrektsen og sandemændene i Voer herred for kongens retterting. Det var helt hen i vejret, at nogle sølle bønder havde dømt en adelsmand fredløs, mens han sad fangen og ikke kunne forsvare sig på det lumpne herredsting. Nej, hans sag skulle rettelig afgøres på rettertinget af standsfæller, veritable riddermandsmænd. Det blev den også, men i stedet for bønderne mødte deres lensmand, Otte Gyldenstjerne, med »brev og segl« på det uærlige drab, Søren Mund havde begået i forklædning ved at skyde Niels Vinter ihjel bagfra. Landstingets dom faldt og lød sålunde: »Sandemændene af Voer herred bør for denne sag aldeles kvit og angerløs at være«.

Den fredløse og frygtede Søren Mund blev siddende på Serridslevgård, som han 1564 udelt fik rådighed over af nonnerne i Maribo. Han blev gift med en faster til Claus Glambek på Rask, den velbyrdige Kirsten Glambek, avlede børn med hende, deriblandt Peder Mund, som drev det vidt. Han blev kongens køgemester 1596, lensmand på Frederiksborg og Abrahamstrup 1604, siden på Skanderborg og Åkær.

Søren Mund var ikke uvirksom. Han drev Serridslevgård med held, så han 1573 fik »nyt brev« på gården og erhvervede sig 1579 desuden Merringgård i Hatting herred hel og holden for sin egen mund ved mageskifte med kronen. Måske havde Kirsten Glambek bragt ham midler til fælles bedste. Et tillidshverv fik Søren også af kronen. Han blev 1565 hovedsmand for »udbudsknægte« (en slags landeværn eller landstorm). Søren kunne jo skyde og ramme med sin bøsse.

Som et kuriosum kan tilføjes, at Søren Mund også havde åndelige interesser. Det kongelige bibliotek i Stockholm ejer et gammelt dansk håndskrift med en række middelalderlige folkebøger på vers: »Kong Arthur og Kejser Carl Magnus«, »Didrik af Bern«, »Flores og Blanseflor« med flere. På bindet bag i bogen står skrevet: Søren Mund lod denne bog indbinde i Rye i det år 1567.

Den fredløse herremand virkede altså mange år efter sin dom i fred og fik formentlig en rolig død, da hans timeglas randt ud.

Søren Munds skæbne er ikke enestående. En anden adelsmand, oven i købet af slægten Rosenkrantz, Ludvig Nielsen til Palsgård, var både ridder og rigsråd — og desuden ifølge et tingsvidne fredløs i 32 år. Hvordan det lod sig gøre, nævner Dansk Biografisk Leksikon som en uløselig gåde. Endvidere noterer præ-

sten Claus Hvirring i sin kirkebog: »7. december 1663 døde Peder Thomassen i Hvirring i den vestre gård 94 år gammel, var fredløs i 32 år for drab på et menneske, navnlig Jacob Stær, hvem han jog sin degen i, så han døde anden dag af forsømmelse, thi blodet forløb ham. Dette skete til salig mag. Søren Sommers bryllup med min mor Elsebe Andersdatter 1631, som var min formand i embedet (altså Claus Hvirrings stedfar). Samme Peder Thomassen var endda på sin høje alderdom så stærk, at han 3 dage, før han døde« (resten ulæselig). Spørgsmålet om fredløshed kunne friste til en nærmere undersøgelse, som dog ikke hører hjemme på dette sted.

5.

Et præstevalg.

I året 1590 skulle Randlev og Bjerager sogne i Hads herred have en ny præst. Biskoppen i Århus, den hæderlige og højlærde mand mester Peder Vinstrup, sendte da en slægtning af sin hustru, en skolemester i Vejle ved navn Jørgen Gregersen, til de betrængte sogne og ville have bønderne til at antage ham som sjælesørger og sognehyrde. Det begrundede Peder Vinstrup naturligvis ikke sit valg med. Han anførte den antagelige grund, at personer som Jørgen Gregersen, der gjorde latinskoletjeneste og viste sig duelige, burde foretrækkes for andre til ledige præstekald. Sognefolkene i Randlev-Bjerager fandt imidlertid ikke skolemesteren duelig efter at have hørt hans forkyndelse. De ville ikke have en præst mod deres vilje og samtykke, en de ikke kunne være tjent med. Derfor nedsatte de et udvalg af gode sognemænd til at vælge dem en bedre præst. Det blev Peder Jørgensen fra Hou i deres eget herred. Bemeldte Peder fandt de tjenlig i levned og lærdom. I deres afdøde præsts velmagtsdage havde manden fra Hou med et godt udfald ofte prædikeret i sognene, så ham gav de kaldsbrev. Peder Vinstrup ville imidlertid ikke gøre denne Peder til hr. Peder, og derfor kom sagen for kongens retterting på Koldinghus.

Bispen (og bispinden?) havde omhyggelig gransket i Peder Jørgensens fortid og fundet ud af, at manden i sin tid som discipel i Århus skole havde været besmittet med den sygdom, der kaldtes »de onde sår«. Ikke nok med det, Peder havde også besmittet Søren Tøgersens datterbarn i Århus, så hun ynkeligt døde. Der var lyst eller klaget manddød over graven, og Peder havde forladt byen en tid lang, til Søren Tøgersen gav ham frit lejde, så han frit kunne vende tilbage og stå til ansvar for Århus domkapitel angående det besmittede pigebarns død. Provsten i Hads herred, hr. Christen i Gylling, var også mødt for domkapitlet og bekendtgjorde, at han ikke havde givet sognemændene i Randlev-Bjerager sit samtykke til at kalde Peder Jørgensen, og sognedegnen i Gylling kundgjorde skriftligt, at han ikke var draget til Randlev den dag, kaldelsen fandt sted, for Peder Jørgensens skyld, men for skolemesteren Jørgen Gregersen, som biskoppen havde befalet.

På grund af disse oplysninger mente den nidkære Peder Vinstrup, at han ikke turde eller måtte ordinere en så berygtet person, hvem den forrige biskop i Århus heller ikke havde villet befordre til et præstekald. Dog ville han allerunderdanigst rette sig efter kongens og rettertingets afgørelse. Det kan bemærkes, at han for sit eget vedkommende havde et højere mål i sigte, embedet som biskop over Sjælland og professor i teologien. Det var næppe rådeligt for ham at lægge sig ud med rigets højeste verdslige myndighed.

Sagen tegnede sig ikke særlig lyst for Peder Jørgensen, men sognemændene med deres kaldsbrev og lensmanden på Åkær, Christen Skeel, stod den betrængte bi. Lensmanden, der også var rigsråd, talte for rettertinget som en erfaren mand. Han fastslog, at sygdommen »de onde sår« kunne en person pådrage sig ufor-skyldt, hvor mange delte seng med hinanden, ja blot ved omgængelse med andre. Det behøvede ikke netop at være følgen af et ondt levned, og ingen kunne bevise, at Peder Jørgensen havde ført et sådant. Ganske vist havde han forladt Århus en tid, da beskyldningen blev rettet mod ham, men var ikke rømt, og vendte tilbage »på frit lejde«. Det viste sig også, at hans vært Søren Tøgersen, hvis datterbarn var død af besmittelse, nu gav ham gode vidnesbyrd for de femten år, han havde boet i hans hus. Det samme gjorde Århus skole. Og Sjællands biskop, dr. Poul Madsen, gav Peder Jørgensen skriftligt det lov, at han både i København og i Rostock, mens han der studerede, havde skikket sig som en ærlig, from og dydig person. Til syvende og sidst slog lensmanden kyndigt og gyldigt fast, at hvis nogen kunne have forset sig i deres ungdom, men siden skikket sig vel, da burde han ikke forskydes fra et lovligt kald.

Udfaldet i Kolding blev, at både Jørgen Gregersen og Peder Jørgensen skulle møde med breve og bevisninger for de højlærde ved universitetet i København. Der måtte landets højeste teologiske visdom afgøre den vanskelige sag.

Peder Jørgensen blev Randlev-Bjeragers sognes værdige præst og sjælesørger. Skolemester (rektor) Jørgen Gregersen i Vejle skal efter Wibergs Præstehistorie 1591 være blevet præst i Fyn nær Odense, »men er ikke funden«. Peder Vinstrup blev i 1590 biskop over Sjællands stift og professor i teologien.

K I L D E R :

- Kolderup Rosenvinge: Gamle danske domme. 1842—48.
Troels Dahlerup: Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger fra Chr. III's tid. 1959.
Erslev og Møllerup: Frederik I's danske registranter. 1879.
C. Thestrup: Danmarks og Norges krigs-armatur. 1756.
Danmarks Adels Årbog.
-
-

KIRKETOMTEN I STABRAND

SAGN OG VIRKELIGHED FRA NØDAGER SOGN

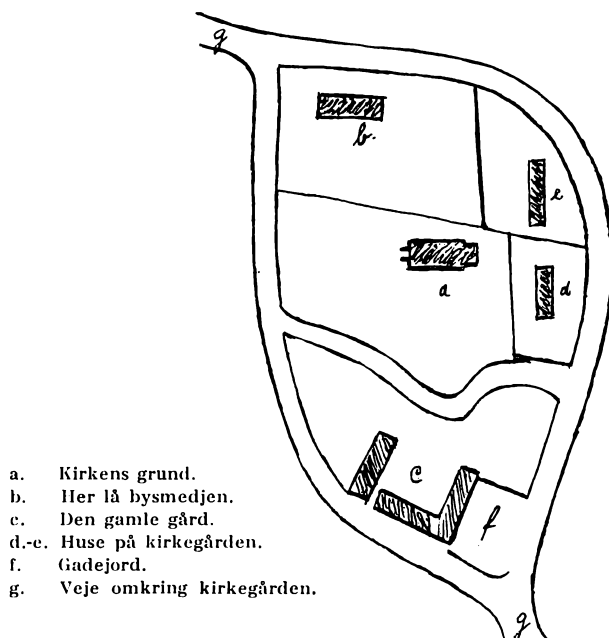
AF P. MADSEN PEDERSEN

Rundt omkring i landets forskellige egne findes der som bekendt adskillige kirketomter eller ødekirker, som man ofte benævner dem. Randers amt rummer et ret betydeligt antal, af hvilke de, der ligger i den østligste del af det gamle Ommer syssel imellem Randers og Mariager fjorde, er behandlet i den bekendte lokalhistoriker fhv. gårdejer Aage Sørensens afhandlinger i Randers Amts Historiske Samfunds årbøger 1938 og 1939. Afhandlingerne giver et udmærket indtryk af, hvor tæt kirkerne blev placeret i de dage, da kirkebyggeriet for alvor foregik, og der åbenbart af enhver landsby higedes efter at erholde et sådant klenodie, som kirken jo var og forblev gennem tiderne. Ikke så underligt derfor, at disse Gudshuse hist og her fremstod på steder, hvor de senere kunne undværes. Kroens Skøder, Kancelliets Brevbøger og flere andre kilder bærer vidne om mangfoldige kirkenedlæggelser, der som regel skyldtes, at sognene var for små og fattige til at opretholde de, som det hedder, »bygfældige« kirker, men der kunne selvfølgelig også være andre årsager. Således bortrev pesten ofte hele landsbyers befolkning, ligesom de idelige krige og fjendernes skånselsløse plyndringer gjorde store indhug i kirkernes tal. Endelig tilhørte mange kirker herremændene, som i visse tilfælde så deres fordel i at nedlægge dem.

Men nu Stabrand kirke. Hvad mon der har været årsagen til dens forsvinden? Gisningerne herom er mange og modstridende, ligesom de gennem den mundtlige overlevering bevarede sagn ikke altid stemmer overens med hinanden. En kendsgerning er det i øvrigt, at spørgsmålet om den gamle kirke, som engang fandtes i Stabrand, ikke mere er noget, man tænker videre over eller interesserer sig for. Kirkegården derinde midt i byen, som ved udskiftningen blev udlagt til gadejord, og som man i begyndelsen af indeværende århundrede tillagde bysmeden og Mads Peder Madsens gård, tjener nu andre formål, som dog lader de døde mennesker hvile i fred. Således har det imidlertid ikke altid været. I slutningen af forrige århundrede gravede man nemlig grus på den gamle kirkegård, og ret jævnlig kom skeletterne frem i dagens lys, hvilket man åbenbart ikke har følt sig ilde berørt af. Selve kranierne blev samlede i en bunke et sted, og et tankeløst menneske skal ved en given lejlighed have sat en hel række af disse på stager langs med vejen. Dette blev dog heldigvis stoppet, og myndighederne forbød så al grusgravning der på stedet, og nu »vokser der altså græs på fædres grave«.

Sagnene om den gamle kirke, som nu ikke længere genlyder i folkemunde, bør bevares for efterslægten — så nogenlunde i den form, hvori de i sin tid (omkring 1900) verserede blandt beboerne og blev fortalt mig af min gamle morfar, fhv. gårdejer Søren Madsen i Stabrand. Han var født den 24. marts 1831 og døde den 1. januar 1916. Bedstefar, som vi kaldte ham, var i besiddelse af en

god hukommelse og en livlig fortælleevne, så vi børn med begærlighed lyttede til hans fortællinger, hvad enten det som her drejede sig om den gamle kirke eller om de øvrige begivenheder fra fordums dage. Han havde nemlig, lige fra han var en lille dreng, siddet og lyttet til de gamles fortællinger fra deres barndom, hvilket vil sige helt tilbage til tiden omkring 1750, og dette siger jo en hel del.

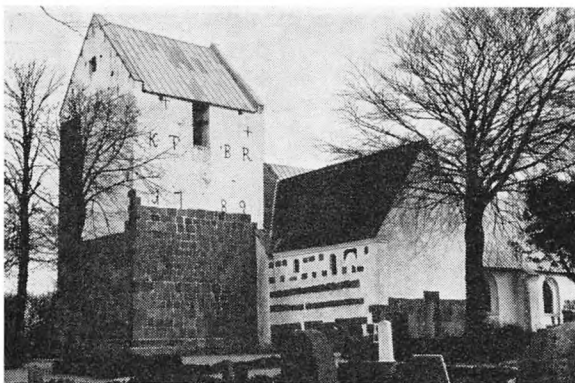
- a. Kirkens grund.
- b. Her lå bysmedjen.
- c. Den gamle gård.
- d-e. Huse på kirkegården.
- f. Gadejord.
- g. Veje omkring kirkegården.

Situationsplan over kirkegården i Stabrand samt kirkens grundplan og omtrentlige beliggenhed.

Alle disse hans fortællinger noterede jeg straks ned og kan altså her gengive dem nogenlunde korrekt, som han fortalte dem:

»Det skete ret jævnlige, at jeg i mine drengeår med undren sad og lyttede til de ældre mænds og kvinders fortællinger om livet, som de i deres barndom havde gennemlevet det her i den gamle landsby, hvor udviklingen så at sige stod stille, indtil udskiftningen fandt sted i slutningen af 1780erne og begyndelsen af halvfemserne, da bønderne med et slag vågnede op til dåd og tog fat på de mange ventende opgaver som dræning, mergling og opdyrkning af de mange sure og side arealer, der henlå med lyng og alskens buskvækster som pil, vidje og flere andre plantearter, som nu efterhånden er forsvundet fra landskabet. — Og når mændene da sad og drøftede tidens spørgsmål, alt imens den ene efter den anden

af »de små sorte« gled ind under vesten, og røgen fra de gamle tilrøgede merkummere hyllede stuen i en formelig tågedis, der gjorde luften mindre behagelig at indånde for os knægte, som måbende sad og lyttede til deres fortællinger om gamle dage, da hændte det som regel, at samtalen gled ind på emnet: Stabrand kirkes forsvinden, og jeg mærkede tydeligt, hvordan det smertede dem at tænke på den kirke, som deres forfædre med stor pietetsfølelse havde hæget og plejet, men som på trods af sogneboernes modstand blev brudt ned. Sten for sten blev alle de fint tilhugne kvadersten møjsommeligt læsset på de skrøbelige, træakslede vogne, der havde vanskeligt ved at bære de tunge sten, og anvendt til andre formål. Stabrand kirke lå under herregården Møllerup. Det var derfor ganske naturligt, at en del af stenene fra den nedrevne kirke benyttedes ved bygningen af

Nødager kirke.

Man ser en af vinduesoverliggerne på våbenhusets vestside. På våbenhusets sydside, hvor indgangsdøren findes, er anbragt yderligere to overligger. Bogstaverne K T — B R på tårnets sydside betyder Knud Trolle og Birgitte Redsdorf til Møllerup, der har restaureret tårnet i 1789.

broen ved denne herregård, hvortil den smukke døbefont ligeledes blev ført. Andre sten fandt anvendelse ved opførelsen af tårnet på Nødager kirke, som også tilhørte ejeren af Møllerup.

Under nedbrydningen af kirken skulle man også i gang med kirkeklokken. Man har åbenbart været uenig om, hvad man bedst skulle gøre ved denne. Resultatet blev imidlertid, at man besluttede sig til at lade den gå til bunds i den syd for Stabrand beliggende Øjesø, og man fik den efter megen møje læsset på en vogn; men det viste sig, at vognen ikke kunne bære klokken, og så måtte man have den omlæsset på en anden vogn; men her gik det ikke stort bedre, eftersom hestene nu blev stædige og ikke ville trække vognen. Imidlertid gav man ikke op, og ved forenede anstrengelser fik man omsider kirkeklokken slæbt ned til søen og ved hjælp af et par både bakset så langt ud på søens vande, at den var godt skjult derude på dybet, og herfra skal man ifølge de gamle mænds udsagn i stille natte timer kunne høre de kære, kendte toner fra den elskede klokke, der så ofte havde kaldt dem sammen til de forskellige kirkelige ceremonier i den gamle kirke«.

Ja, sådan omtrent faldt min gamle bedstefars ord, og siden da har jeg ofte

grundet over, hvorfor man har fattet den tanke at sænke kirkeklokken i søen i stedet for at udnytte dens værdi på en eller anden måde. Imidlertid er jeg kommet til den slutning, at man hermed for bestandig har villet beskytte klokken, der virkelig for disse mennesker gennem tiderne var blevet et klenodie, og sikre sig, at fjenden, der utvivlsomt har huseret i disse tider, ikke bemægtigede sig den og brugte den ved fremstilling af kanoner.

Et er imidlertid sagn, et andet virkelighed, og til grund for de allerfleste sagn ligger der som her oftest en virkelighed.

Foruden det foran omtalte sagn er det velkendte sagn om helhesten, en trebenet og hovedløs hest, der om natten kommer farende i fuldt firspring og varsler snarlig død, knyttet til Stabrand kirke. Helhesten havde gerne sin tur omkring kirkegården og ud til det sted, der benævnes Tolstrupgård, hvor den standsede. Når helhesten blev sat i forbindelse med Tolstrupgård, skyldes det utvivlsomt, at et andet sagn knytter sig til dette sted, hvor der i længst forsvundne tider har ligget en stor gård med 19 tdr. hartkorn, som hørte under herregården Møllerup. Om denne gård og sagnet, der knytter sig til den, har pastor Karl Hansen, der var præst i Feldballe og Nødager fra 1848 til 1856, noteret følgende i sognets liber daticus (præsternes embedsbog):

»Vestligst ude på Stabrand mark ligger et sted, der kaldes »Hunden og Haren«. Her mødtes i følge sagnet påskemorgen 1411 to gæve jægersmænd, brødrene junker Niels Maar af Tolstrup og Jonas eller Jens af Maarup for at jage sammen. Efter at de havde redet sammen en stund i al venlighed, fortalte de hverandre om nogle blodige drømme, som de havde haft (om natten). Snart jog de en hare op, som de forfulgte. Haren forsvandt imidlertid for dem, men nu kom de i skænderi over deres heste og hunde, hvis dygtighed den ene fremhævede for den anden, og der faldt fornærmelige ytringer fra begge sider. Fra ord kom det til kamp. Junkerne dræbte hinanden, og det endte med, at såvel menneskene som heste og hunde blev på pladsen — som straf for, at de havde jaget en hellig påskemorgen. Haren, som forsvandt, var naturligvis djævelen«, skriver pastor K. Hansen, idet han fortsætter: »Almuen viser endnu stedet, hvor denne kamp skal have foregået, og kalder det »Hunden og Haren«. Men dette er øjensynlig en gammel stenkreds fra hedenold. Derimod er det aldeles rimeligt, at tympanonen over Nødager kirkedør sigter til begivenheden i 1411; thi gejstligheden forevige gerne sådanne tildragelser for ret levende at indprente folket, hvorledes ligegyldighed mod kirken straffes«.

Så vidt man forstår Karl Hansen, har »Hunden og Haren« været en runddysse, men i vort århundrede er ethvert præg af oldtidsminde forsvundet (se N. J. Israelsen i Østjysk Hjemstavn 1960). På stedet, der lå ca. 30 meter øst for den daværende sognevej mellem Feldballe og Nødager, lå henslængt 3 kampesten. Disse fjernedes imidlertid, da man efter kapitulationen i 1945 tog fat på udbygningen af Tirstrup flyveplads. Stedet ligger altså nu derinde bag ståltrådshegnet, men mindet lever videre, i alt fald så længe den nulevende slægt drager ånde her på egnen.

Pastor Karl Hansen fortsætter: »Ifølge en indberetning fra 1743 skal kirken før reformationen være nedbrudt, fordi der af to unge mennesker skal være begået utugt i kirken. Dette må have været et sagn fra dengang. Efter reformationen har kirken næppe været til, skønt Stabrand sogn endnu nævnes i et mageskifte af 1587«. Nævnte dokument er gengivet i Kronens Skøder (bind 1, s. 315) og lyder

Tympanon over vestportalen i Nødager kirke.

som følger: »Eske Brock til (Gammel) Estrup får i Sønder herred, Stabrand sogn på Stabrand bys mark nogen jord«. To år i forvejen, altså 1585 (Kronens Skøder, bind 1, s. 293), har en anden overdragelse fundet sted som følger: Madts Erichsen (Vasspyd) til Søgård får: Sønder herred, Nødager sogn, i Stabrand 1 gård«. Uoverensstemmelsen vedrørende sognet skyldes formentlig, at spørgsmålet på daværende tidspunkt har været noget udflydende, men kirken har sikkert allerede dengang været nedbrudt og sognet efter al sandsynlighed været delt mellem Feldballe og Nødager sogne. Således fremgår det af den første danske matrikel af 1664, at Tolstrupgård og de to østligste gårde i Stabrand by hørte til Feldballe sogn, men i 1688 er de overgået til Nødager sogn. Imidlertid ses det af kirkebogen, at de ovenfor omhandlede gårde vedblivende har søgt til Feldballe sogn, ligesom samme ejendomme så sent som omkring 1850 benævntes »Feldballe æhn« (ende). Man ser altså, hvor vanskeligt det er at rive en del af beboerne ud fra et sogn og flytte dem til et andet, hvor de i lang tid vedblivende vil føle sig fremmede.

Men selv om Stabrand kirke nu var nedbrudt på reformationens tid, så har kirkegården, som det fremgår af kirkebogen, været benyttet så sent som 1751, »da jeg begrow Søren Hahres hustrues moder i Stabrand kirkegoer«, findes der noteret af sognepræsten. Dette er jo i sig selv ganske interessant! Man tænke sig, at dette kunne foregå efter 200 års forløb.

Vi hælder altså til den anskuelse, at kirken blev nedbrudt på reformationstiden. Ikke blot i byerne, også på landet blev mange kirker nedrevne. Det var,

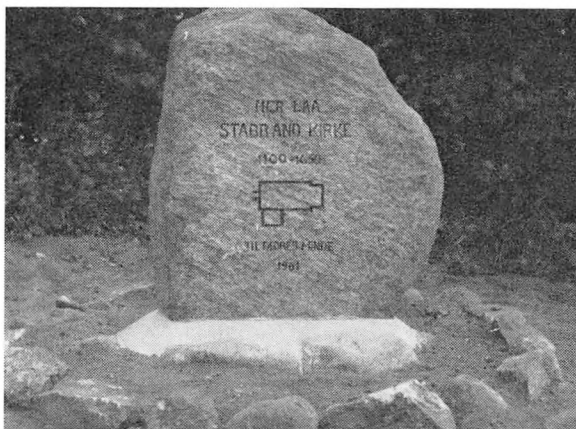
som Christian III skriver til sine lensmænd, »svære tider og dyre tider«, så kirker og præstegårde forfaldt, fordi præsterne havde 2 eller 3 kirker og præstegårde at forestå, og der var så små sogne, at der ofte i hvert sogn kun var 8—10 bønder, som hverken formåede at føde deres præst eller holde deres kirker vedlige. (L. Koch i Kirkehistoriske Samlinger, 5. rk. I, s. 14 f.). I året 1546 fik lensmændene befaling til at handle med sognefolkene om, at de skulle forlade de små annekskirker, og 1552 skulle det i Århus stift undersøges, hvilke kirker der kunne nedlægges, hvor præsterne havde 2 eller 3 at tage vare. Desuden udstedtes befaling om mangfoldige kirkers nedrivning (Rørdams »Kirkelove« 1, s. 240—334).

Stedet, hvor Stabrand kirke blev anbragt, kan for os nutidsmennesker synes at have været mindre heldigt valgt. Syd for Stabrand by ligger den store bundmoræneflade, som istiden har aflejret i form af grus og sandblandet materiale, der særlig i den sydlige del er af yderst ringe bonitet og sikkert i hovedsagen henlå som hede på den tid, da kirken blev bygget. Hele arealet ligger nu som bekendt under flyvepladsen. Selve byen Stabrand ligger på et fremspringende staf (deraf navnet Stafbrun, som byen oprindeligt (1387) benævntes, se i øvrigt Kr. Hald i Østjysk Hjemstavn 1938), som i hine dage mod nordøst begrænsedes af en sø, i hvilken der bevisligt er drevet fiskeri. Man har således ved grusgravning fundet sænkestenen til fiskegarn fremstillede af brændt ler. Nord for denne sø hæver terrænet sig og udgør en af de mest ejendommelige oldtidsbebyggelser i vort lånd. I Nødager sogn fandtes oprindeligt 250 jordfaste oldtidsminder, men desværre er de fleste af dem nu forsvundet takket være den overlast, de gennem tiderne har været genstand for. Her på dette højdedrag, der mod øst strakte sig ind mod Stabrand, var jorden oprindeligt overstrøet med store og små kampesten, som man altså forstod egnede sig til byggemateriale ved opførelsen af den kirke, man ønskede at rejse.

Samtidig med opførelsen af Stabrand kirke, hvilken sikkert er foregået omkring år 1100, blev Nødager kirke, der som bekendt er en af Grenåegnens kridtstenskirker, sikkert også bygget. Alt tyder derpå. Døbefontene i Nødager og Stabrand kirker er således fremstillet af en og samme stensemester. De er nøjagtig ens af form, og de er begge af lysegrå granit. Døbefonten fra Stabrand kirke blev som foran nævnt ført til Møllerup, og i 1914 tog grev Ahlefeldt den med sig til København og skænkede den senere til sin dåbskirke i Søllerød, hvor den altså igen er kommet til ære og værdighed. Det samme gælder forøvrigt også den tympanon, der nu sidder over Nødager kirkedør, og som man har lov til at regne med oprindeligt har haft sin plads over kirkedøren i Stabrand. Kvaderstenene samt alle de smukt tilhugne overliggere til vinduerne i den gamle kirke i Stabrand blev anvendt til Nødager kirkes tilbygninger. Dette gælder også den ejendommelige sten, som nu findes anbragt øverst på Nødager kirketårns nordside som overligger over et glughul. En enkelt af de tilhugne sten fandtes under gulvet i præstegården i Feldballe i 1929, da man restaurerede denne. Samme sten skænkede daværende pastor A. Jørgensen til mig, og den sidder nu indmuret i mit hus ved Horstved skov som et kært minde om kirken i min fødeby. En del af stenene, som sidder indmurede i Nødager kirke, er let kendelige på deres smukke rundbuede udhulinger forneden i stenene, som er 6 tommer brede, medens afstanden mellem buerne er 9 tommer. Under disse afsatser har der åbenbart stået en række stensøjler, men disse er forsvundet. I øvrigt står man uforstående med hensyn til det formål, de kan have tjent. Stabrand kirkes våbenhus var opført af

mursten, og ved nedbrydningen af kirken har omegnens beboere fået lov til at benytte disse sten. Man har nemlig kunnet spore dem i alle gårdene i hele den sydlige del af Nødager sogn, hvor de har siddet indmuret hist og her.

Mellem 3 eller 4 århundreder var nu henrundne, siden beboerne afsøgte den gamle kirketomt for at bjærge resterne af mursten. Tilbage var kun de mindre murstensbrokker og kalklaget, som efterhånden dannede gode vækstbetingelser for den græsvækst, der ret hurtigt indfandt sig. Hist og her fandtes endnu små gravforhøjninger, men også disse forsvandt efterhånden, og en skønne dag skred ploven hen gennem muldlaget — hist og her stødende på grundstenene, som en efter en blev opbrudt og fjernes fra stedet. Den gamle gård og byens smedje

Mindesten over Stabrand kirke.

var forlængst opført derinde på kirkegården, og jorden udnyttedes til dels af disse beboere, selv om arealet var udlagt som gadejord. — Så kom omsider den dag, da bymændene (1910) blev enige om at lade jorden overgå til de ovenfor nævnte mænds eje, og hermed forsvandt umiddelbart efter den gamle bysmedje med sin karakteristiske jordvold, hvorpå var opført en ca. 1 m høj bindingsværksmur til smedjen. Der var intet loft i smedjen, så gnisterne fra essen havde fri adgang til halmen, hvormed den var tækket. Ikke desto mindre undgik smedjen at brænde af.

Efter nogle års forløb blev Mads Peder Madsen ked af at køre og rode i grundstenene fra kirken. En skønne dag i december 1915, da jeg kom ind for at besøge min morbroder, efter at jeg en tid havde været syg, fandt jeg alle stenene opbrudte, men uden at sporene efter dem var slettet, således at det var nemt at tage et nøjagtigt grundrids af kirken. Jeg tog straks fat på opmålingen, eftersom jeg ønskede at vide besked herom til eventuelt senere brug. Målene på kirken var da følgende: 27 alen lang i retning fra øst til vest, 17 alen bred, våbenhuset mod syd var 11 alen i øst-vestlig retning og 8 alen fra nord til syd. Koret har øjensynlig været noget indsnævret, som vist på billedet, men hele østpartiet af grunden var vanskeligt at blive klar over, idet stenene her allerede delvis var fjernet ved tidligere lejligheder. På den vestlige side af kirken fandtes to udbyg-

ninger med store, flade sten. Her har øjensynlig været et åbent tårn, som man ret ofte finder dem her på Djursland, således i Ebdrup, i Dråby og flere andre steder. Under den søndre indgangsdør, altså mellem kirkeskib og våbenhus, lå der en stor, flad sten, der ragede et stykke uden for muren. Denne sten har oprindelig tjent som trappesten; den er fuldstændig blankslidt af de tusinder af mennesker, der gennem de svundne århundreder har færdedes ind og ud gennem kirkedøren. Stenen taler i så henseende sit tavse sprog om, hvor flittige kirkegængere vore forfædre må have været. Stenen sikrede jeg mig, og den står nu i min have — som et lille beskedent minde om, den gamle kirke. Godt, at jeg fik afværget, at også denne sten blev slået i skærver sammen med de øvrige, der endte som underlag på en landevejsstrækning. En tilsvarende sten af mindre format havde sin plads under kvindedøren. Denne sten var også mærket af sliddet gennem årene, men denne sten var alt slået itu, da jeg fandt den.

Og så står da mindestenen derinde på den gamle kirkegård — vistnok en overligger fra en af de gamle stengrave, af hvilke jeg i 1916 fandt en nord for kirken. Stenen har nu omsider fundet en værdig plads, hvorfra den i tiden fremover vil stå som et stille, tavst og beskedent minde om de slægter, der sank i graven — hver især beredende forholdene for efterslægten.

Der er så stille her på den gamle kirkegård, hvortil jeg i aftendæmringen var tyet hen for at nyde stilheden og freden, og just som jeg stod her, sænkede aftensolen sig langsomt ned bag horisonten i vest. Samtidig tonede kirkeklokken fra Nødager kirke ind med sine rene, klangfulde toner, der sitrende trængte sig gennem den milde aftenluft. Jeg stod ganske stille og betaget. Mine tanker kredede om den kirkeklokke, man langt tilbage i tiden sænkede ned på søbunden, og det var, som kom tonerne derfra.

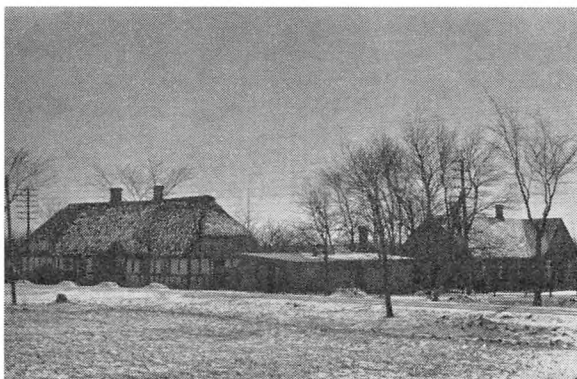
Den gamle eg i Anneksgårdens have.

ERINDRINGER FRA KOLT FRISKOLE OG FORTSÆTTELSESSKOLE

1889—98

AF JENS JUUL

I 1889 var jeg 7 år gammel og havde nået den alder, man i dag kalder den skolepligtige, men i friskolekredse regnede man med, at børnene skulle hjemmeundervises i hvert fald til de var 8 år, for at de kunne lære de mest elementære begyndelsesgrunde i dansk og regning, så det var meningen, at jeg skulle vente et år endnu. Imidlertid havde far, der dengang var skomager, syet en skoletaske

Kolt friskole. Foto fra o. 1930.

til en dreng fra Enslev, der døde af difteritis, inden tasken blev afleveret. Denne taske stak mig i øjnene, og da jeg gerne ville begynde i skolen, endte det med, at jeg fik lov at komme i skole som 7-årig. Jeg var for så vidt også kvalificeret til det, idet jeg ikke alene kendte bogstaverne, men også kunne læse nogenlunde flydende. Det havde min bedstefar Laurs Juul lært mig, først med Aarhus Amtstidende som grundlag og siden efter en rigtig ABC, som jeg fandt var ulige lettere at læse i end avisen. Også regning havde han lært mig efter et gammelt eksemplar af Cramers regnebog med de gamle betegnelser som rigsdaler, skipund o. s. v. Så vidt som til at regne med disse størrelser var jeg dog ikke kommet, men havde dog så småt lært alle 4 regningsarter.

Nå, men den 1. maj 1889 startede jeg med min nye skoletaske på ryggen. Tasken indeholdt ABC'en, en tavle med vedhængende tavleklud, et pennalhus med fint lakeret skydelåg med påmalet blomst, som jeg året i forvejen havde fået i »Wolsmarkingsgave« af min moster, der boede i Århus, og som jeg havde været med til Skt. Olufs Marked, der dengang hørte med til de store fester i Århus. I

pennalhuset fandtes bl. a. en ny griffel med rødternet papir om den øverste halvdel. Desuden en pakke mellemhader, det var jo en heldagstur, jeg skulle på. Man fortæller, at jeg fløjtede, da jeg om morgenen gik, og sang, da jeg om eftermiddagen vendte hjem fra skolen, og det skal nok passe, for jeg syntes, det var dejligt at komme i skole, og den glæde, jeg åbenbart har følt den første dag, fulgte mig hele min skoletid. Og så havde jeg endda været i slagsmål, hvad jeg slet ikke var vant til hjemmefra, hvor jeg var den ældste, og vi boede lidt afsides, så der ikke havde været nogen særlig anledning til at drive den for drenge ret almindelige sport. Det var en et par år ældre dreng, der overfaldt mig, og da jeg naturligvis ville forsvare mig, kom jeg til at ramme hans næse, som sprang til blods, og det gav mig sejren. Han var som de fleste af hans slags en kujon og gav sig til at tude. Rent umiddelbart havde jeg sat mig i respekt, der var i hvert fald ingen, der senere, mens jeg hørte til de små, gjorde mig noget.

Jeg mødte altså i Koldt friskole (Kolt blev dengang stavet med d) hos Kristian Højmark i de lokaler i den østre ende af det gamle, lange bindingsværkshus, som senere blev benyttet til fortsættelsesskole. Huset rummede ikke alene skolestue, men også lejlighed for Kr. Højmark, og i den vestre ende både kostald, svinesti og lade, så det var godt udnyttet. Den østre gavl var nyopmuret og forsynet med ret store vinduer, som det ses på skolebilledet fra 1889, og da der i sydsiden også var vinduer, forekommer det mig, at solen altid skinnede ind til os. I skolestuen sad vi ved lange borde med løse bænke, og de, der på den måde vendte ryggen til læreren, måtte vende sig om med ryggen til bordet, når der blev fortalt historie. Det gik ret familiært til, vi sagde du og Kristian og Julie til hr. og fru Højmark, uden at det gik ud over disciplinen. Når vi om morgenen var blevet samlet, mødte Julie Højmark frem for at synge for ved morgensangen. Hun var ikke lærerinde undtagen for pigerne i håndgerning, der var noget nyt som skolefag; men hun måtte træde til ved sangen, da Kr. Højmark, trods hans store lyst til og glæde ved sang, ikke selv kunne synge. Senere, da fortsættelsesskolen blev oprettet, og der blev ansat andenlærer, som kunne spille violin, blev sangen dyrket mere effektivt som en væsentlig del af undervisningen. Fortsættelsesskolen, som efterskolen dengang blev kaldt, blev indrettet i de gamle lokaler, medens en ny skole for børnene blev bygget. Her fik vi 2-mands borde, men der var intet kateder, blot et bord og en stol på gulvet foran skolebordene. Først senere er det gået op for mig, at der måske i den ordning var et symbol på, at læreren ikke skulle være noget ophøjet over børnene, men kammerat med dem. Den gamle type af degne, som lærerne altid blev kaldt, med tampen i baglommen på diplomatfrakken og hurtige til at bruge den, var ved at forsvinde, men fandtes dog i vort nabolag i Katstrup skole, hvor lærer Madsen regerede med tugt og herrens formaning. I friskolen var korporlig straf fuldstændig afskaffet og viste sig også at være overflødig. Et rusk i armen var det højeste af straf, der blev anvendt.

Når Kr. Højmark i 1879 startede Kolt friskole, må det have været, fordi han følte et kald. Økonomisk har det næppe været noget stort i forhold til en plads i kommuneskolen, men efter at Bering valgmenighed i 1876 var dannet omkring Jørgen Teilmann, har kredsen omkring ham følt trang til at oprette en friskole, der brød med terperiet, især med katekismus og lærebog, som i de fleste skoler i den tid syntes at være det vigtigste. Og Kr. Højmark har da været manden, forældre-kredsen har kunnet samles om og selv aflønne.

Kolt friskole i sommeren 1889.

I baggrunden Kr. Højmark, til højre fru Julie Højmark. Siddende i midten deres børn. Siddende nr. 2 fra venstre Jens Juul. Mange af pigerne er kortklippede og iført træsko, der i forgangen blev udskiftet med klude- eller sivsko. Af 28 skolebørn er de 14 fra gårdmandshjem, de 14 fra husmandshjem.

Når vi i første time havde bibelhistorie, levede vi med i Kr. Højmarks fortællinger om skikkelserne; først i det gamle og siden i det nye testamente. Historierne fra Jødeland, som var vor betegnelse for Palæstina, blev understøttet med Grundtvigs bibelske sange, så det hele blev levende for os. I de første år havde vi ingen bog at støtte os til, men senere fik vi en bibelhistorie, som blev kær læsning for os, men nogen udenadslæsning blev det aldrig til. Det samme gjorde sig gældende i historietimerne, hvor vi startede med den nordiske mytologi med Odin, Thor og jætterne, som vi var klar over, at vi skulle bekæmpe; siden om kongerne fra Gorm den Gamle til Fr. VII, dog igen uden at skulle kunne kongerækken og årstallene på ramse, som vi hørte, de andre steder skulle. Den nyere tids stormænd blev ikke glemt og især ikke digterne, hvoraf Ingemann vist var den foretrukne med hans historiske romaner, som vi pløjede igennem, samt Bjørnsons fortællinger og Hostrups komedier. Det var jo i en tid, da både Bjørnson, Hostrup og Zakarias Nielsen endnu levede, og jeg mindes spændingen om, hvad nu den næste bog fra disse digtere ville bringe. Vi børn hørte jo ofte samtalerne mellem de voksne, som næsten alle var interesserede i den slags, og det, sammen med hvad vi lærte i skolen, gav os sikkert lyst til at læse og læse mere, hvad jo trods alt er den vigtigste opgave for en skole.

Når vi på vejen hjem traf børnene fra Kattrup skole, blev vi ofte spurgt: »Ku do di lejs idaw?« Vi måtte svare, at vi ingen lektie havde for. »Jamen hvad lærer I så i den skole?« Det kneb vel for os at give dem et fyldestgørende svar. Vi kunne jo ikke begynde at snakke om det levende ord i modsætning til terperiet. Hverken vi eller de ville forstå det, men vi vidste godt, at vi lærte godt i friskolen. I regning og dansk stod vi ikke tilbage, og det andet var ikke sådan at tage og føle på. Vi brugte i mine første skoleår den Rask-Petersenske retskrivning med små bogstaver i navneordene og bolleå, men det blev ændret, da jeg var ca. 12 år, fordi forældrekredsen indså, at der kom vanskeligheder for børnene senere, når de kom ud i det praktiske liv. Nu er de små bogstaver og bolleå jo blevet det autoriserede, så det viser sig også på dette område, at friskolen har været forud for sin tid.

Da Kr. Højmark ikke ville bruge katekismus m. v., ville skolekommissionen med provst Iver de Hemmer Gudme som formand ikke afholde eksamen i friskolen, så børnene måtte gå ud af skolen uden det officielle bevis for, at de var vel oplært, men det var Højmark ligeglad med, og det varede da heller ikke så mange år, inden skolekommissionen besindede sig og kom hvert forår for at holde eksamen i de almindelige skolefag, medens pastor Teilmann af og til kom for at høre på os i bibelhistorietimerne. Og ved Kr. Højmarks og friskolens 25 års jubilæum i 1904 mødte provst Gudme frem som gratulant og holdt en smuk tale for Højmark og for hans indsats som lærer.

En anden ting, som vi havde fremfor kommuneskolen, var gymnastik, som vi drev i »Salen«, som Bering forsamlingshus hed populært. Gymnastikken blev ledet af Kåre Teilmann, der som en af de første her i Danmark havde været på kursus i Centralinstituttet i Stockholm, hvor man uddannede lærere i den nye svenske (Lings) gymnastik. Kåre Teilmanns ledelse var fremragende både blandt børnene og ungdommen og kan spores helt op til i dag, hvor Beringgymnasterne stadig er blandt de bedste. For mig og mange andre blev de timer, vi tilbragte i gymnastiksalen, nogle af de bedste oplevelser, vi havde i ungdomstiden.

I »Salen« holdt vi også skolebal hver vinter omkring fastelavn, hvor forældre og børn samledes. Endelig skal nævnes sommerudflugten, som hørte med til livet i friskolen. Den første, jeg husker, var ikke lang. En køretur i hestevogne til Snurom kro (nu kaldet Frederikshøj kro) i Marselisborg skov. Her staldede vi ind og spiste vore medbragte mellemvæder og gik så gennem skoven ned til stranden, hvor nu Varna ligger, men som dengang var fri strand. Vi gik i vandet, mange af os for første gang i saltvand, så der kunne vi næsten med det samme svømme. Vi var kun vant til ferskvandet i Århus å ved Beringbro. For os, der ikke selv var kørende, mødte en mand med en stiv høstvogn uden fjedre og med 3—4 siddefjæle, så vi kunne være 15—16 børn på vognen. Vi blev skumplet godt på de ikke særlig jævne veje, men jeg tror nok, vi morede os bedre end dem, der sad mere højtideligt i egne vogne. Vi sang hele vejen.

En anden udflugt husker jeg. Den gik til Himmelsbjerg. Vi kørte i bænkevogn fra Hørning til Laven station og havde så lejet en lille hjulbåd, som blev trukket ved håndkraft af to mand, og sejlede til Hotel Julsø. Vi betalte hver 85 øre, som vel dækkede tog- og sejltur. Turen op til pladsen ved lårnet, hvor vi kunne se hjem til Kolt og Århus, og spadsereturen til H. C. Andersens bænk og Knøsen står for mig som en stor oplevelse. Nu får enhver skole jo vinterfest og sommerudflugt, men for 70 år siden var det ikke almindeligt.

Kolt fortsættelsesskole i vinteren 1897—98.

I baggrunden Kr. Højmark og lærer Andersen. Siddende i midten husflidslærer P. L. Juul, til højre for ham Jørgen Nymark, Jens Juul og fru Julie Højmark. — Hansen & Bryde fot.

Sommerferien, der blev kaldt høstferie, fordi den skulle falde sammen med høsten, så vi kunne blive hjemme og hjælpe til i den travle høsttid, var for mig ingen ferie, tværtimod betragtede jeg det nærmest som en straf, idet det for os, der var ude at tjene, kun betød, at det daglige arbejde nu skulle passes hver dag fra morgen til aften, medens det ellers blev afbrudt et par dage om ugen af skolegangen, som for mig nærmest blev betragtet som feriedage. Det har jeg aldrig senere kunnet få lærere til at tro på, men sandt er det.

Vi havde ingen egentlig legeplads, men benyttede landevejen, som dengang ikke blev befaret med biler, knap nok med cykler. Både landevejen og landevejsgrøfterne med høje skrænter, der nu, når jeg ser dem, ikke er så høje som de står for mig i erindrungen, hvor vi stormede skansen o.s.v., var en glimrende legeplads. Der var ofte i længere tid kaneføre, da de glatte veje ikke blev ødelagt af anden trafik og derfor nærmest blev betragtet som et gode. I frikvartererne var det en yndet sport at stoppe de kørende, der kom med bjældeklang, og få lov til at stå på meder, 4—5 stykker på hver side, og køre med et stykke frem for hurtigst muligt at løbe tilbage, hvis vi da ikke var så heldige at komme med en modgående kane. Næsten alle de kørende var villige til at stoppe og give os den tur — man havde ikke så travlt dengang.

Som foran nævnt skete der en stor forandring, da Kr. Højmark påbegyndte fortsættelsesskolen. Eleverne i den fik straks et øgenavn og blev kaldt »futterne«. Vi så op til dem. De var jo fra 14 til 20 år, og vi glædede os til en dag at blive

så store, d. v. s. gamle, at vi kunne komme med der. Det skete for en del af os, før vi havde ventet, idet det efter et par års forløb blev ordnet således, at vi den sidste vinter af vor skolegang kunne få lov at flytte op i fortsættelsesskolen. Det var faktisk efter nutidens begreb en slags ottende klasse. Her fik vi undervisning i fysik og geometri, der sluttede med opmåling og indtegnning af de ca. 3 tønder land, som hørte til skolen, samt for dem, der ønskede det som ekstratimer, matematik. Herudover verdenshistorie og lidt sundhedslære, som vi kaldte læren om det menneskelige legeme, og endelig for drengenes vedkommende husflid. Pigernes håndgerning har jeg nævnt, at de allerede havde i børneskolen. Lidt fysik havde vi også lugtet til i børneskolen, hvor vi så enkelte elektriske forsøg og havde en lille dampmaskine m. v., men i fortsættelsesskolen blev det grundigere gennemgået. Det var jo i tiden, hvor dampen var ved at ændre hele tilværelsen i det daglige arbejde, og elektriciteten skimtedes.

Som 16-årig fik jeg lov til at gå i fortsættelsesskole for anden gang i vinteren 1897—98. Jeg havde opnået at få en friplads, som pastor Teilmann radede over, og jeg fik gratis kost og logi, hvor jeg tjente om sommeren, mod at hjælpe lidt til morgen og aften ved pasning af kreaturerne. Denne vinter står for mig som noget af det bedste, jeg oplevede i min tidligste ungdom. Jeg troede, at nu havde jeg lært noget om alt det, der ville ske med hensyn til opfindelser. Der var nu næppe ret meget mere at opfinde, efter at vi havde fået damp, elektricitet, telegraf og telefon. Jeg skulle snart blive klogere.

Da Kr. Højmark afstod sin skole, blev der holdt en afskedsfest for ham og Julie, og jeg holdt en lille tale, hvori jeg takkede ham for den måde, han havde været på over for os, der havde søgt hans skole, men jeg udtalte, at det jeg anså for det vigtigste i hans gerning i skolen var, at han havde lært folkeskolen, hvordan man burde undervise. Det syntes jeg i høj grad var lykkedes, så folkeskolen nu næsten overalt var inde på den linie, friskolen havde anvist. Det har fået visse friskolefolk til at mene, at jeg er forhenværende friskolemand. Det er jeg på en vis måde, idet jeg dog forlængst har indset, at friskolen ikke kan klare den sag alene, som nogle har ment, men tillige mener jeg, at den har gjort sig selv overflødig ved at påvirke folkeskolen, så den nu er inde på at bruge det levende ord frem for terperiet. Vi må være lykkelige over at bo i et land, hvor skolen gør, hvad den kan, for at lære eleverne at tænke selv, medens man i diktaturlandene kun lærer dem, hvad der gavner partiet, og venner dem af med at tænke selv.

P. S. Ved i minderne at vende tilbage til skoletiden kommer jeg til at spekulere på, om vi blev politisk påvirket i Kolt friskole. Det blev vi næppe i undervisningen, men det lå i luften, såvel i hjemmene som i skolen, at vi ikke havde megen respekt for kongen og hans regering med Estrup i spidsen. Det faldt os derfor ikke ind at holde fri på kongens fødselsdag, han var jo kun konge for højremændene, og dem var der ingen af i den kreds. I det hele taget blev autoritetstro modarbejdet, så den gamle opfattelse af, at en bonde måtte stå med huen i hånden, så snart han stod over for en embedsmand, havde vi ikke. Og de forhadte lyseblå gendarmere, som sværmede om os, var med til denne nedbrydning, idet vi om ikke direkte så indirekte blev opfordret til at drille dem og synge spotteviser, så tit det lod sig gøre uden alt for stor risiko.

Et par eksempler på befolkningens sindelag skal her fortælles. Da mine forældre skulle giftes i 1881, var brylluppet bestemt til at skulle finde sted den 8.

april, men inden dagen kom de i tanker om, at det jo var Chr. IX's fødselsdag, og da ville ingen hejse flaget, så brylluppet blev udsat til 9. april.

Den 25. november 1888 holdt samme Chr. IX 25 års jubilæum som konge. En af vore naboer hejste sit flag på halv stang, og inden længe mødte en af de lyseblå for at få at vide, hvad grunden hertil nu var. Klemen forklarede, at han

Friskolelærer Kristian Højmark, Kolt, og hustru Julie. f. Poulsen.
Asta Teilmann fot.

flagede på halv af sorg over Fr. VII's død for 25 år siden. Svaret blev godtaget, så manden slap for videre tiltale.

Disse og mange andre historier kunne naturligvis ikke undgå at påvirke os, så vi var ikke ret gamle, inden vi levede med i disse bevægede tider.

Forældrekrederen var en ret broget flok politisk set. Medens Kr. Højmark var ivrig venstremand, hans far, lærer Højmark fra Stautrup, var i en lang årrække venstrefolketingsmand valgt på Fyn, var pastor Teilmann ved valgene talende stiller for socialdemokraterne. Det var et særsyn, at en præst indtog en sådan stilling, og det kneb vel lidt for de mange venstremænd i kredsen at forstå det, men deres fællesskab i kirken og skolen holdt trods dette. Og vi, der var så heldige at vokse op i dette fællesskab, blev interesserede medborgere, som senere gik hver sin vej politisk set.

HERSKINDS GÅRD OG ANDRE EMPIREHUSE I ÅRHUS

AF N. J. ISRAELSEN

Studiet af bygningshistorie i byen Århus er en særdeles utaknemlig opgave. Studiet af husene må for en stor del hvile på betragtning af gamle tegninger, fotografier eller lignende, idet Århus bys borgere har haft en sjælden evne til at nedrive de mest værdifulde bygninger. Et begrædeligt eksempel på dette er den brutale nedrivning af det enestående smukke bindingsværkshus Store Torv 11 (Kosmorama). Mejlgade 30 er et lignende eksempel. Løveapoteket, det eneste hus i Århus, der i stil og kvalitet kunne måle sig med huse som Friedenreichs gård i Viborg og rådhuset sammesteds, måtte i 70erne gennemgå en hårdhændet ombygning.

Den eneste periode i stilhistorien, hvor Århus kan siges at være nogenlunde med, er tiden 1790—1830, hvor en række købmænd: Raae, Meulengracht, Malling, Herskind og flere andre havde mod og evne til at bygge standsmæssigt og moderne. Bygherrernes identitet er således klar nok, men hvad med bygmestrene?

I det følgende skal forsøges skildret en ejendoms historie fra omkring år 1700 til vore dage.

Ejendommens ældre historie.

Huset ligger på Frederiksgade, som man efter det kommende gadegennembrud burde døbe om til det oprindelige navn: Brobjerg. Der er betydelig mere klang over dette navn end det konventionelle Frederiksgade, der snart sagt findes i enhver by af nogenlunde størrelse.

Allerede i middelalderen var der bebyggelse her. Det store karmeliterkloster blev i det 15. århundrede opført på Brobjerg. Klosteret blev dog allerede nedrevet i det 16. århundrede efter reformationen, og almindelig bebyggelse bredte sig på tomten og på den anden side af gaden.

Svenskekrigene 1658—60 kom til at spille en stor rolle for dette kvarters bebyggelse, idet svenskerne og polakkerne huserede således i Århus, at $\frac{2}{3}$ af byens huse efter krigen henlå spolerede og øde. På Brobjerg var forholdene sådan, at der næsten ikke var ladet sten på sten tilbage. Det betød så meget, at flere af de borgere i byen, der ejede grunde her, ved matrikuleringen i 1682 angav disse som landbrugsjord for at unddrage sig grundskatten. Ved at læse C. J. T. Thomsens afhandling om Århus bys skøde- og panteprotokoller 1683—93¹⁾ og gennemgå Brobjergs grunde træffer man gang på gang betegnelsen øde byggeplads, øde bod eller øde plads.

Rekonstruktion af Frederiksgade set mod Frederiks Port o. 1830.
Tegning af E. Storch.

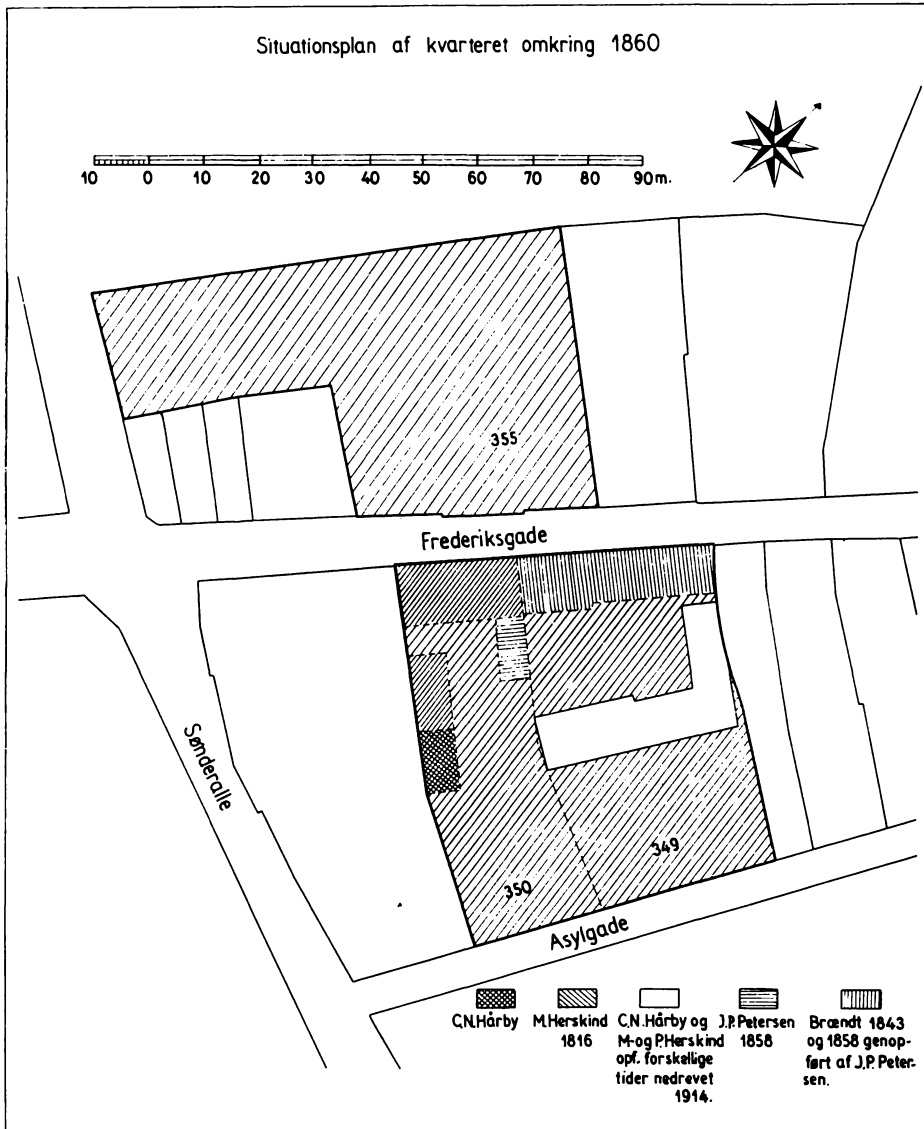
De grunde, som her skal omtales, er overhovedet ikke nævnt i grundtaks-listerne fra 1683—93, men nævnes først i 1737. Det kunne her være på sin plads at præsentere ejendommen.

Det er Frederiksgade nr. 79, Århus ny Missionshotel.

En af de første ejere af ejendommen, vi kender, er rådmand Niels Lauridsen Fog (1645—1710). Den næste ejer er købmand Hans Jensen Buchtrup, født i Ebeltoft 1683 og død i Århus 1753. Buchtrup begynder at bygge her, men sælger 1718 ejendommen til købmand Chr. Nielsen Haarbye, og her nævnes for første gang bygninger på grunden. I tingbogen for Århus den 10. april 1726 nævnes et skøde af Hans Jensen Buchtrup til Chr. Nielsen Haarbye: »Det nye hus (p. Broberg) på østre side imellem mine 4 nye boder og Brobergs port. 16 fag med fristolper til begge ender i længde 60 alen $3\frac{1}{2}$ kv. og bredden 42 alen og et kv.«

Chr. Nielsen Haarbye døde i 1753 og blev den 29. januar begravet i domkirken. Hans datter Johanne Marie Haarbye arvede ejendommen. Hun var født 1727, blev gift med købmand Mogens Black, men døde allerede den 6. juni 1760. Forinden havde hun dog solgt ejendommen til købmand Peder Michelsen Herskind.

Peder Herskind tilhørte en af de landboslægter, der i det 17. og 18. århundrede indvandrede fra oplandet til Århus og nedsatte sig som købmænd. De op-

tog alle som tilnavn navnet på den landsby, hvorfra de kom, og herfra har vi de købmandsslægter, der dominerede byens handel langt ned i tiden: Basballe, Langballe, Malling, Hasle, Liisberg, Gjern, Gjeding og hvad de allesammen hed. Efterhånden kastede de fadernavnet væk og beholdt bynavnet.

Peder Michelsen Herskinds fader var formentlig Michel Rasmussen Herschind, der den 1. februar 1723 tog borgerskab som skipper i Århus²⁾. Han var ifølge borgerskabsbogen fra Herskind. Peder Herskind eller Herschind, som navnet ofte

staves, blev født den 20. august 1738 og døbt i domkirken den 27. august. Han tog borgerskab som købmand i Århus den 5. december 1757³⁾. Året efter blev han den 12. september gift med jomfru Anne Andersdatter Schmidt. Hun var døbt i domkirken den 22. april 1740 som datter af Anders Smed.

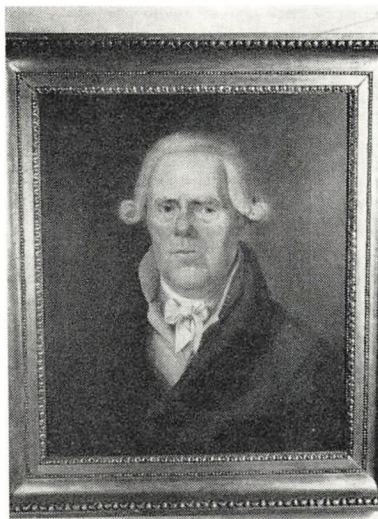
En tilfældighed bragte mig på sporet af salgsdokumentet mellem Johanne Marie Haarbye og Peder Herskind. Det aftrykkes her i sin helhed⁴⁾:

No 6 Fire Rigsdaler

Kiøbe-Contract

Barchmann
1757

Jeg underskrefne Johanne Maria Haarbye med curator sr. Peder Brendstrup kongl. vejermester her i Århus på dend eene side og monsieur Peder Michelsen med curator samtykke sr. Christen Black på dend anden side har således indgået og sluttet kiøb om hendes iboende gård og tømmerplads på Broberg beliggende på følgende conditioner.

Peder Herskind.

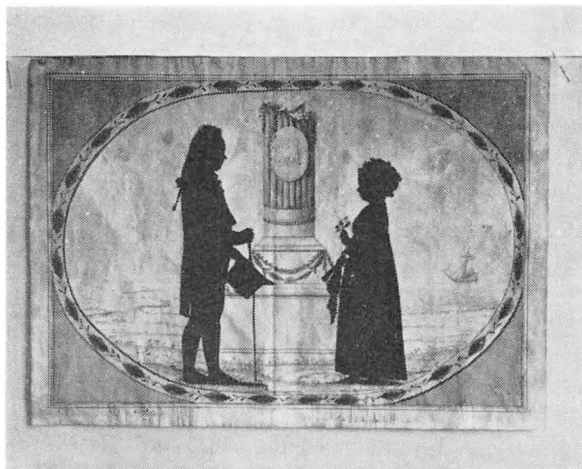
Maleri af S. Møller Jørgensen i Den gamle By.

1. Gården som på Broberg er beliggende sælges mons. Peder Herskind således som dend nu er og forefindes, huuset ud til gaden, side huus synder i gården, baghuuset øster i gården, alt 2de loft høy med et half tag eller lidet huus i dend nordre siide samt pompe og pompværk, ja i alt som dend af min sahl. fader og mig har været beboed, med tilhørende haug plads, i alt som det nu forefindes indhegnet og begreben med alle nagel faste pertinencer (dog kakkelovne og kiedeler reserveret) samt dend tvert over for stuehuuset i vester beliggende tommerplads, således som dend findes indhegnet, skall følge og tilhøre gården og kiøberen sr. Herskind under samme kiøb og kiøbe summa, som herefter meldes.
2. Imod at jeg foranførte 1ste post og i conformitee deraf afgiver lovlig skiøde og adkomst på gården, haug og tømmerplads, alt efter i hænde havende skiøder og adkomster, forpligter jeg mig. Peder Herskind og arvinger, her i Århuus at betale til jomfrue Johanne Maria Haarbye eller hendes arvinger dend accorderede kiøbe summa for bemelte gård og dets mentionerede tilliggende med 1400 rdlr. skriver fiorten hundrede rixdahlr courant grov myndt til førstkommande 2den april 1758 her i Århuus at betale, hvilket u vægerlig skall holdes og efterkommes.
3. Er accorderet, om dødsfald skulde påkomme, forinden Mogens Black og jeg Johanne Marie

Haarbye kom i ægteskab tilsammen, skall det ståe mig frit for enten at tilståe denne kiøbe contract eller samme at frafalde. Men i alle andre tilfælde skall contracten i alle sine ord og clausuler ståe ved fuldkommen magt og valeur.

4. Er såleedes accorderet og aftalt, at mons. Herschind antager gården og dends tilliggende i possession og til beboelse 14 dage efter førstkommende påske, og fra dend tiid står dend og er for hans egen haxcardt, dog er reserveret og aftalt, i fald jomfrue Haarby fandt fornøden ved dend tiid eller noget derefter at anstille noget af hendes boehave til auction, skall gården og værelserne for dend tiid være til hendes tjeniste.

Denne contract således imellem os indgået, sluttet og samtykt skall af os underskrefne på alle sidder urygelig holdes, fyldestgjøres og efterkommes, og har vi ombedet sr. Mogens Black og sr.

Peder Herskind og hustru.
Silhouet af A. A. Engelbrecht i Den gamle By.

Mathias Thommesen Sabro til ydermeere stadfæstelse med os til vitterlighed at underskrive og forsegle.

Århus d. 29. novembr. 1758

Johanne Marie Haarbye
som curator
P. Brendstrup

Peder Herschind
som curator
Christen Black

Til vitterlighed underskriver og forseigler
Mogens Black

M. Sabroe

Efter denne contract har monsieur Peder Herschind betalt til mig fiorten hundrede rigsdlr, skriver 1400 rd, så den i alle måder til fornøyelse er efterkommet. Og skal han imod det stempeld papiers betalling werde meddelt lovlig kiøb og adkomst på grund og tømmer plads i conformitee af denne kiøbe contract, tilstår og med hånds underskrift bekræfter

Århuus d. 12. april 1758

Mogens Black

Det fremgår heraf, at købet omfatter arealer på begge sider af gaden, idet der var tømmerplads på den vestre side af gaden, der hvor nu restaurant Maritza ligger, gadenumrene 76—78. Det synes også at fremgå af dokumentet, at de to underste etager af den endnu eksisterende anneksfløj til hotellet stammer fra Chr. Nielsen Haarbyes tid. I brandtaksationsprotokollen for 1761 omtales nemlig det 7 fags sidehus, der nævnes i salgsdokumentet som »sidehuus synder i gården«.

HERSKINDS GÅRD

I 1768 omtaksredes ejendommen, og vi citerer her brandtaksationsprotokol-
len 27. januar 1768.

Sr. Peder Herschind købmand

1 gård bindingsværk	
a. 16 fag gadehuus 2 loft høj	960
4 - nyt tømmerhuus 2 loft	80
b. 7 - sidehuus 2 loft høj	350
c. 19 - baghuus 2 loft høj	950
7 - brændehuus i den nordre side af gården 1 loft høj. .	49
4 - halvtæg	
	<hr/>
Ialt	2389

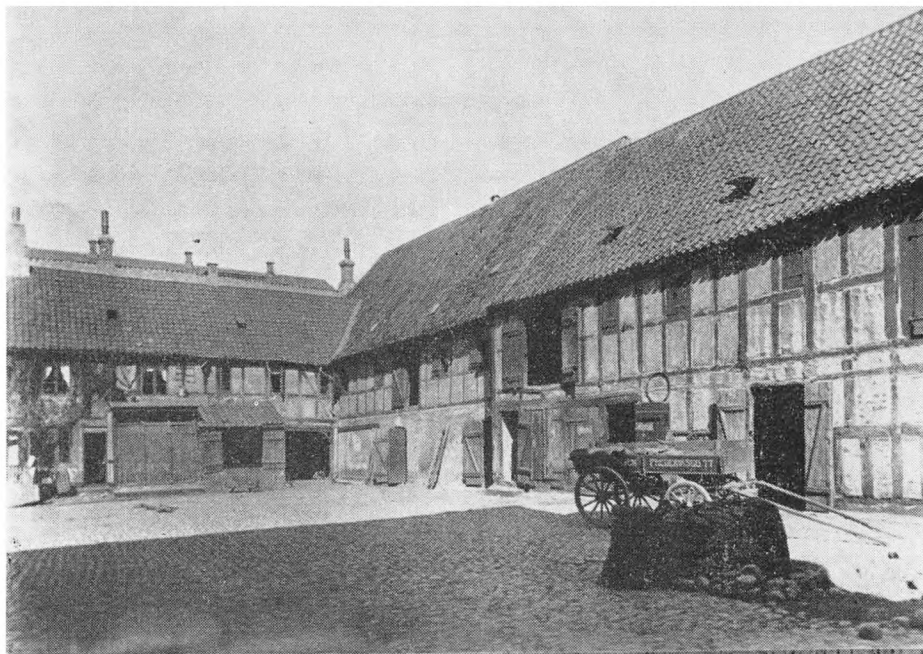
Sidelænge set fra syd. Foto fra o. 1940.

Litra c, det 19 fags baghuus i 2 etager egebindingsværk, kendes kun fra et fotografi. Huset blev nedrevet i 1914 og havde været baghuus til Frederiksgade 77. Noget af dette hus er sikkert også fra Chr. Nielsen Haarbyes tid, men da taksationssummen er steget næsten 1000 rdl. i de 10 år, der er gået siden købet, må der jo være sket noget ved husene.

Ejendomskomplekset forbliver nu i Herskindslægtens eje i næsten 100 år. I årene efter 1768 er der ikke sket noget videre med bygningerne. Peder Herskind udvider ejendommen i 1771 ved køb af naboejendommen, nuværende nr. 75, af borgmester R. E. Müller, »skioede af 19 marty 1771«⁵⁾.

Peder Herskinds interesser havde mange sider. I oktober 1778 blev der startet en tobaksfabrik nær ved Mindeport, hvor P. Herskind var medinteressent. Fabrikken havde imidlertid et kort liv, kun en god halv snes år. 1794 køber han sammen med Rasmus Malling fra Dynkarken »Tobaksspindergården«. 1782 tegner han 20 aktier i »Det kgl. dansk, norsk, slesvigske og holstenske forenede Handels- og Kanal Compagni«. Det var den nordamerikanske frihedskrig, der gav en sådan interesse for søhandel⁶⁾.

Peder Herskind handlede med grovvarer: mursten fra Flensborg, møllesten, både engelske grubekværnsten og rhinske møllesten. Han må også have haft handel på Norge. Det ses af en annonce i Aarhus Stiftstidende 12. oktober 1799, hvor han averterer med Bergen-fisk.

Gården i Frederiksgade 75—77. Foto fra o. 1905.

P. Herskind var i mange år Frue Kirkes værge, og at han varetog kirkens økonomiske interesser ses af følgende annonce i Aarhus Stiftstidende: »1000 rdl. af Aarhus Frue kirkes midler er straks at få til låns, imod lovbefalet sikkerhed hos kirkens værge, Peder Herskind«⁶⁾.

I 1810 blev han eligeret borger, og i hundredvis af regninger, breve og dokumenter, der henligger i rådstuearkivet, bærer hans karakterfulde underskrift⁷⁾. Endvidere var han medlem af Kronprinsens Klub.

Peder Herskind forlænger i begyndelsen af 1800-tallet det endnu eksisterende sidehus mod syd med 11 fag i 2 etager. Det fremgår af brandtaksationsprotokollen 1811—16, at huset skulle bruges til pakhus, hvorimod baghuset, det nedrevne hus i nr. 77, brugtes til brændsel og bryggers. Dette hus var også blevet forlænget med fag mod nord, hvor der var stald og kornlade.

Peder Herskind handlede en del med ejendomme i byen. Den 27. januar 1775 købte han af skipper Michel Black huset nr. 331 på Brobjerg. Det er den ejendom, hvor nu »Engelsk Beklædnings Magasin« har til huse, Østergade 1⁸⁾. I øvrigt havde han huse i Skidengyden (Grønnegade), Spanien nr. 1, Ågade og Fiskergade.

Ifølge brandtaksationsprotokollen 1811—20 har han i 1810—11 overdraget sønnen Michel Herskind hele det store kompleks af huse på toppen af Brobjerg, mens han selv flytter ned i nr. 331. Dog betaler Peder Herskind endnu indtil 1815 skat af det store kompleks⁹⁾. April 1825 sælger han nr. 331 til datteren Maren, enke efter købmand Jørgen Bærentz. I mellemtiden havde han i 1816 mistet sin

kone, Anna Schmidt. Peder Herskind døde selv natten mellem den 13. og 14. maj 1826.

Michel Herskind var født den 29. september 1774 og blev den 11. december 1803 gift med den 26-årige Maren Elisabeth Schmidt. Hun var datter af købmand Peder Andersen Schmidt og Gertrud Haarup på Vestergade (nuværende hus nr. 21)¹⁰). Maren Elisabeth Herskind fødte den 31. august 1804 sønnen Peder Herskind, den senere konsul Herskind. Hun døde allerede i 1813 i barselseng¹¹). Michel Herskind giftede sig året efter med Lucia Marie Emerentze Cassel, født 1788¹²). Hun var datter af bataillonkirurg Johan Henrik Cassel og Anna Elisabeth Cassel. Familien Cassel boede på Brobjerg, nuværende nr. 53, og ejede Drammelstrupgård ved Tirstrup¹³).

Michel Herskind fik borgerskab som købmand i Århus den 17. juli 1809¹⁴). Han havde skibe på søen og drev kornhandel på Norge. Fra 1813 har vi bevaret en taksationsforretning på sluppen »Birgitte Kirstine«, ført af skipper Jørgen Hansen, bestemt til Norge med en ladning korn. Michel Herskind ejede sluppen sammen med købmand og stadshauptmand Hans Nielsen Bech. Sluppen takseredes af skibsbygmester Bonne Bonnesen, sejmager Hempel, rebslager Thomas Hansen, skipper Hans Chr. Sørensen under sømandsleutenant Møllers ledelse og vurderes til i alt 13.840 rbdl.¹⁵).

I 1816 lader Michel Herskind en stor nybygning opføre. Vi lader igen brandtaksationsprotokollen tale¹⁶):

I 1816 den 25. september haver undertegnede taksationsmænd murermester Gøetz og tømrermester Rasmus Poulsen under assistance af byskriver overauditeur Petersen efter magistratens skrivelse af gårds dato foretaget følgende taksation over en deel steder her i byen, der dels af nye var opbygte, dels har fået tilbygninger.

489—91. Købmand Michel Herskinds gård
Broberg.

1816 den 25. september.

Af denne gård er nedrevet 6 fag af forhusets litra b, hvorfor fra dets taksationssumma afgår 350 rdl. og bliver altså de 10 fag stående takseret til 570, ligeledes er nedrevet et huus til gaden stor 8 fag, forhen anført som litra i og er på grunden opført.

Et forhuus 36 alen langt, 2 et. højt, grundmuur med port, og kjelder under hele huset, hvilket er indrettet til beboelse 8000 rdl.

De øvrige bygninger nemlig litra a, c, d, e, f, g, h og k uforandrede og uombygte 2270 ialt 10840 rdl.

Beskrivelse af huset.

Husets magtfulde facade er stærkt sidebetonet, idet midterpartiet er rykket svagt tilbage fra facadelinien. Desuden er sidepartierne yderligere accentuerede ved en dybtgående refendsfugning. Kælderstokværket er svagt kvaderfugtet og øverst afsluttet med en kraftig profileret båndgesims.

Dette bånd virker som sokkel for de fire glatte pilastre. Pilastrenes baser består af en lav klods, hvorover en fint profileret karnis, hvis nærmeste forbillede må søges på det nedrevne Løveapotek på Amagertorv i København (opført i 1796 af C. F. Harsdorff)¹⁷). Pilastrene afsluttes foroven af smukke joniske kapitæler. Et gennemgående arkitrav lignende bånd hviler oven på pilastrene og binder på en sikker måde facaden sammen. Hovedgesimsen består af flere led, nederst en fint profileret tandsnitliste.

Frederiksgade set mod syd. Foto fra o. 1906.

I husets sydlige endefag findes en port med en tilsvarende blænding i husets nordre endefag. Disse buer adskiller sig fra den københavnske portåbnings tøndehvælv ved at have den flade og mere traditionelle kurvehanksbue. Vinduerne er taktfast fordelt over facaden og ganske uden udsmykninger. Oprindelig var vinduerne på 1. sal højere end dem i stueetagen, så de klart markerede, hvor der var beletage. Taghældningen var egentlig 45° , men der var så meget svajfning på tagfladen ned mod hovedgesimsen, at man faktisk ikke kunne se taget nede fra gaden.

Stilhistorie.

Husets etageplan har stærke lighedspunkter med københavnske borgerhuses planer fra tiden omkring 1800, f. eks. den Waage Petersenske gård, St. Strandstræde nr. 18, opført i 1790'erne af murermester Johan Martin Quist. Ligheden strækker sig også til de to huses facadeskemaer.

Allerede Rasmus Nielsen nævner i sin bog »Århus i fyrreerne«, at ikke helt få huse i Århus var opført i Harsdorffs stil. Det er da også hofbygmester C. F.

Harsdorff (1735—99), der fremkommer med det første hus, hvor midterpartiet er trukket tilbage fra facadelinien¹⁸). Han anvender det allerede i sit medlemsstykke til Kunstakademiet fra 1764. Man kan faktisk sige, at det var en hovedtesis i hans arkitektur, og dens betydning blev kolossal for de bygmestre, der deltog i Københavns genopbygning efter branden 1795.

Selv brugte han det i sit eget hus, Kongens Nytorv 3 (fra 1777), her dog uden pilastre. I et projekt til bebyggelse af Amaliegade fra 1780 ses det anvendt med både frisøjler og pilastre¹⁹). I 1796 ser man det på sidefacaden til Erichsens palæ

Mejlgade 6. N. J. Israelsen fot. 1961.

på Kongens Nytorv (Kjøbenhavns Handelsbank). Hans elever, muremester J. M. Quist, stadskonduktør Ravert, hofarkitekt Andreas Kirkerup og hvad de allesammen hed, brugte motivet atter og atter, og begrebet — thi det var et begreb — »Københavnklassicisme« opstod²⁰).

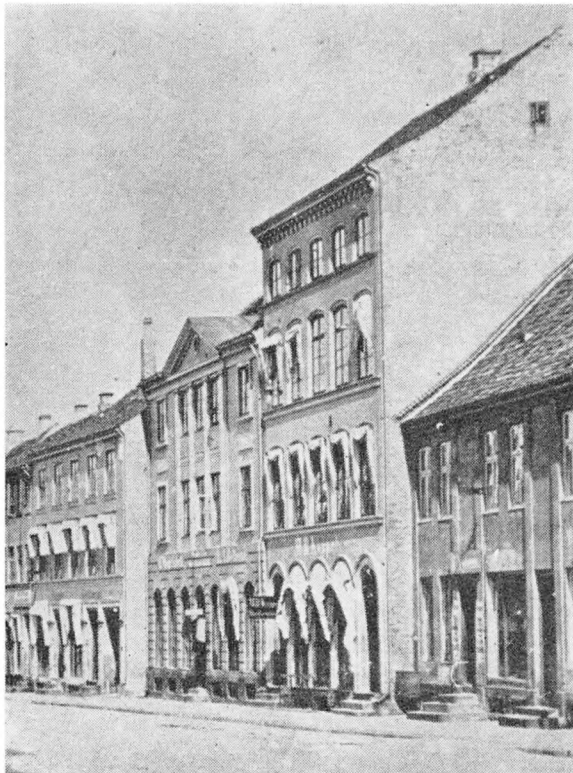
Man kan næsten sige, at Kunstakademiet i København dominerede i Nord-europa omkring 1800. Unge arkitektstuderende søgte til København fra Nordtyskland. Det var ingen tilfældighed, at C. F. Hansen blev modearkitekt i Altona²¹).

I Jylland havde denne stil i begyndelsen ret vanskeligt ved at trænge igennem. Dette skyldes, som Otto Norn i sin afhandling om Anders Kruse²²) bemærker, at denne entreprenante bygmester fra Horsens i årene lige før 1800 byggede så meget, at det blev vanskeligt for andre bygmestre at eksistere. Hans stil var præget af, hvad han havde lært på akademiet i 1760'erne. Hans huse var nydelige, men uden den slagkraft, der boede i den senere klassicisme²³).

Tre huse i Århus har det Harsdorffske tilbagetrukne midterparti, nemlig Meulengrachts gård, Lille Torv 2, Herskinds gård og det smukke lille hus Mejlgade 6. Sidstnævnte er opført af forligskommissær og domkirkevæрге Bagge Lihme i 1811²⁴). Det er meget velbevaret og er som følge af sin beliggenhed og anvendelsen som rektorbolig ved Katedralskolen vel forskånet for nedrivning foreløbig.

Endvidere har Store Torv 10 været bygget i rendyrket københavnerklassicisme. Huset blev nedrevet i 1898, og ikke mindre end 2 bygninger er opført efter hin-

anden på tomten. Jeg blev opmærksom på huset for flere år siden ved at betragte et gammelt fotografi af maleren og fotografen A. Fritz. Billedet er fra 1860erne og viser Store og Lille Torv set fra Domkirken og er gengivet adskillige gange. Ved at følge husets ejerhistorie kom jeg til det overraskende og måske selvfølgelig resultat, at den rene københavnerklassicisme var bragt til Århus, ikke af en murermester eller arkitekt, men af en repræsentant for det højtannede aristokrati i København. Huset ejedes før 1810 af købmand Mathias Ræmich. Ræmich havde

Store Torv 10. A. Fritz fot. 1867.

i 1790erne indrettet lokale for den litterære forening »Kronprinsens Klub«²⁵). I 1810 den 19. juli tilskøder Ræmich ejendommen til kammerherre og stiftamtmand baron de Gyldenchrone²⁶). Det er egentlig en morsom tanke. Da Gyldenchrone blev stiftamtmand i 1804, købte han et omtrent nyt hus til embedsbolig, det lå, hvor nu Hotel Royal ligger. Huset kendes kun fra nogle naive tegninger og stik, men har været i en temmelig traditionel stil. Da Gyldenchrone nu selv skal til at bygge, vil han ikke nøjes med en lokal murermester, men vil have noget nyt og moderne. Den 2. januar 1811 har vi en brandtaksation, hvoraf vi ser, at det gamle bindingsværkshus er revet ned og et nyt hus, 3 stokværk højt i massiv grundmur opført.

Til forskel fra Mejlgadehusets enkle og diskrete anvendelse af klassicistiske detaljer var Store Torv 10 et prøvekort på den rene stil med den som sokkel virkende refendsfugede stueetage, den svagt fremspringende 3 fags midtrisalit, delt af glatte joniske pilastre, og øverst den fine tempelgavl med et C. F. Hansensk rundt vindue.

Intet under, hvis byggelystne købmænd som Meulengracht og Michel Herskind, da de så Gyldencrones gård blive opført, har gnedet sig noget i øjnene. Huset må have virket som et frisk pust blandt de mere eller mindre traditionelle bygninger i byen.

Peter Svane Quist.

I Århus stifts årbøger for 1944 findes en afhandling om bygmestrene Peter Svane Quist og Johan Jørgen Høffner ved Otto Norn. Her omtales et hus i Horsens, Smedegade 91, opført 1816 for tobaksfabrikant Mads Bønnelykke. Huset tilskrives Johan Jørgen Høffner, og dets facade har meget stærke lighedspunkter med Michel Herskinds hus, selv om flere detaljer på Bønnelykkes gård, såsom sokkel, hovedgesims og fritrappel midt i husets facade, gør at huset på Frederiksgade virker mere moderne, mindre provinsielt.

Otto Norn tilskriver i sin afhandling bygmester Peter Svane Quist flere huse i Århus, bl. a. det delvis nedrevne Klostergade 14, det nedrevne Dynkarken 43, Herskinds gård på Frederiksgade, Lille Torv 2, Vestergade 29 og Åboulevarden 20. Alle disse huse med undtagelse af de to sidste er imidlertid opført, før Quist fik borgerskab som murermester i Århus.

Quist byggede i 1804 for byfoged Andr. N. Bagger i Skanderborg Adelgade 19, den nuværende amtmandsgård. I sin afhandling om Quist og Høffner kritiserer Otto Norn, at Quist anvender et ulige antal pilastre i facaden på amtmandsgården.

I Den gamle By i Århus findes opbevaret en meget interessant samling af mesterstykke tegninger fra Århus murermesterlaug. En af dem må være lavet af Peter Svane Quist. Den er ganske vist ikke signeret, men den er dateret 3. maj 1819. Det er den dato, da Århus magistrat godkendte tegningen. I murerlaugets protokol, ligeledes i Den gamle By, findes i omtalen af murerlaugets møde den 28. juni 1819 følgende: »Anno 1819 den 28. juni var lauet i magistratens overværelse hos oldermænd Monrad, hvorved svendene betalte syge- og tidepenge. I murerlauget indgik Peter Quist«.

Ikke andre murere blev optaget som mestre det år. Mesterstykke tegningen viser en mærkelig opdelt facade med to 4-fags endepartier med pilastre, mens midterpartiet er ganske glat. Her ser vi ganske det samme som i byfoged Baggers gård i Skanderborg fra 1804, det ulige antal pilastre. Quist er med andre ord ikke kommet videre i 1819.

Otto Norn omtaler som et karakteristisk træk hos Quist, at han i sine huse anvender pilastre med guirlandeprydede joniske kapitæler. Jeg vil snarere kalde guirlanderne for østjysk fællesgods. Ganske rigtigt, Quist anvender dem på byfoged Baggers gård i Skanderborg, men bygmester Anders Kruse fra Horsens bruger dem også. Herregården Stenalt, som han i 1799 byggede for greve Preben Brahe Schack, har på de fire søjler i midterpartiet guirlandeprydede kapitæler.

En anden Horsensbygmester, Quist's arbejdsfælle ved ombygningen af Vor Frelsers Kirkes spir, den tidligere nævnte Johan Jørgen Høffner, brugte ligeledes

joniske kapitæler med guirlander på sit eget hus Søndergade 4 i Horsens. Dette smukke lille hus (opført 1803), der desværre har fået bygget en tredje etage på, men dog har bevaret nogle af sine vigtigste stiltræk, var oprindeligt en mindre udgave af Mads Bønnelykkes gård på Smedegade, ganske vist uden fritrappen. Søndergade 39 samme steds har nøjagtigt de samme stærkt nedadbuende guirlander.

To huse i Århus har også guirlandeprydede kapitæler, nemlig Mejlgade 6 og Klostergade 14. Begge disse huse er imidlertid opført, før Quist blev murermester i Århus, Mejlgade som nævnt i 1811, og Klostergade 14 blev nedrevet 1806²⁷⁾ og et nyt hus opført af grundmur til gaden og egebindingsværk til gården. Bygherren var købmand Poul Frausing, der også ejede den gamle borgmestergård. Han kaldte ejendommen »Ny Paradis«. Senere ejedes den af oberst Julius Høegh Guldberg. Ved Borggades gennembrud i 1930 blev den ene halvdel af huset nedrevet; således står kun 5 fag tilbage, men ejeren lod de gamle kapitæler anvende på den nye fløj mod Borggade.

Et tredje hus er så stærkt beslægtet med Klostergade 14, at det må være bygget af samme mester. Det er det for nylig nedrevne Dynkarken 43, den grundmurede længe af frøhandler Dreyers ejendom. Dette hus var opført af købmand Rasmus Malling i 1816.

De to huses facadeskema er omtrent ens. Begge har refendsfugede portfag, ligesom uden for den egentlige facade, begge har bånd mellem pilastrene. Dynkarkhusets pilastre har bare ikke joniske kapitæler, men et forkrøppet Gesimshoved, der fortsætter som et led i husets hovedgesims. Dette træk er specielt for Århus og genfindes adskillige steder: Vestergade 11, Nørreport 20 og Klostergade 14. For dem alle gælder det, at de har en eller anden form for kapitæl længere nede på pilastren, Nørreport 20 et triglyfkapitæl med dråber, Dynkarken 43 en rundstav med dråber, Klostergade 14 de omtalte joniske kapitæler og endelig Vestergade 11 blot en rundstav.

Quist har muligvis arbejdet som murer her i byen før 1819, men det er dog mindre sandsynligt.

Kort efter at han blev mester, blev han midtpunkt i en sag med Århus murerlaug²⁸⁾. Quist havde beskæftiget 4 murerarbejdere, der ikke havde stået rigtig i lære. De havde lært professionen dels i Horsens og dels i Randers, hvor der ikke var noget murerlaug. Den ene af dem, Jens Chr. Lund, var i familie med Quist. Sagen blev ordnet i mindelighed, således at de alle blev rigtig udlært. Lund blev murermester i Århus i 1823 og virkede her i byen mange år.

Alt dette tyder på, at Quist har ført en temmelig omflakkende tilværelse, før han slog sig ned i Århus. I 1808 opførte han et nu nedrevet hospital i Gosmer for stamhuset Rathlousdal²⁹⁾.

Teorien om Quist som bygmester for Harboe Meulengracht og Michel Herskind må således indtil videre opgives.

Imidlertid synes to andre smukke gamle gårde i byen at kunne tilskrives Peter Svane Quist. De er begge opført i 1820'erne og er i stil og dekorationsapparat omtrent ens.

Den ene er Vestergade 29, Schmalfelds gård. Dette hus, hjørnet af Vestergade og Grønnegade, blev opført af tobaksfabrikant Peder Funder, efter at han i 1821 havde købt ejendommen. Huset er meget velbevaret og har med sit elegante københavnske runde hjørne en fremragende beliggenhed på det forskudte gadekryds. I efteråret 1962 er det pietetsfuldt restaureret af den nuværende ejer.

Det andet hus eksisterer også, men en tidligere ejer har, i reklamens navn, skrællet facaden for alle prydelser, pilastre, mæanderfrise, det hele er borte, således at huset nu er ganske karakterløst. Det er bygget af købmand Niels Schibye og kendtes i mange år under navnet »Hotel Dannebrog«, Åboulevarden 20³⁰).

Quist byggede som omtalt Amtmandsgården i Skanderborg i 1804. Rimeligvis byggede han i 1802 for købmand Jens Monberg huset Åboulevarden 14 i Horsens³¹). Dette lange, smukke hus, som blev nedrevet 1945, havde vinduer med fordakninger svarende til dem på Amtmandsgården. Hovedgesimsen på Vester-

Vestergade 29, hjørnet af Grønnegade. N. J. Israelsen fot. 1962.

gade 29 og Åboulevarden 20 er kun en let variant af Amtmandsgårdens. De to Århusbygningers vinduer har den samme indramning, dog uden guirlander under sålbænken som i Skanderborg- og Horsens-huset. Endelig kan nævnes den parvise gruppering af de indrammede vinduer og den næsten identiske flade sokkel.

Den smukke mæanderfrise med forgyldte rosetter var et fællestræk for Vestergade 29 og Åboulevarden 20 og dannede, sammen med skriftbåndet over porten, en horisontal delelinie, der på en smuk måde modvirkede pilastrenes lodrette deling. Pilastrene var ganske flade med et lille rundstavsbånd et stykke under hovedgesimsen.

Laurits Liisberg.

En anden mester, der kan tænkes at have bygget Michel Herskinds gård, er murermester Laurits Liisberg. Vi ved, at han har arbejdet som murersvend i København, endda i 4 år³²), og lige netop i årene efter Københavns brand i 1795.

Laurits Liisberg er født i Århus 1779 og blev murermester i Århus 1802. Også hans mestertegning er bevaret. Her ses tydeligt, at Liisberg har været i Køben-

havn omkring 1800. Hans mestertegning røber et tydeligt afhængighedsforhold til et bestemt hus. Det er Holmens Kanal 12—14, Landmandsbanen, et hus som Harsdorff i 1795 opførte for grosserer Pierre Peschier. Der er nu sat en tredje etage på, men en udmærket tegning fra 1857 af arkitekt V. Klein viser de oprindelige forhold³³). Det var et langt hus i to stokværk med 13 fag, et 5 fags midterparti delt af 6 korinthiske pilastre. Desuden en port i hver ende, indrammet af glatte søjler med joniske kapitæler, der hver bærer en tempelgavl.

Laurits Liisbergs mestertegning er et 15 fag langt hus, hvorover breder sig en kolossal trekantgavl dekoreret med overflødighedshorn. Trekantgavlen bæres af korinthiske pilastre, hele 9 stykker. Yderligere har Liisberg så at sige kalkeret Harsdorffs portaler i endefagene. Det er særdeles klart, at Liisberg har haft Peschiers gård i tankerne, da han udførte sin mestertegning. At han så sigtede højere, end han havde evner til, er en anden sag. En morsom detalje er, at Liisberg i endportalens søjler drejer kapitælernes volutter på tværs, ligesom Harsdorff gjorde på Kongens Nytorv 3—5 fra 1779. Pilastre med drejede joniske kapitæler genfinder vi i den 1802 opførte Hovedgård kro, nuværende Peterslund.

Murermester Laurits Liisberg synes ikke at have haft noget videre ud af sin murermestervirksomhed. Den 27. maj 1817 opgav han sit bo til behandling af skifteretten, og godt 2 år efter, 12. december 1819, døde han, kun 41 år gammel.

Anton Gert Monrad.

En tredje mester, der kan have bygget huse i københavnerklassicisme her i byen, er murermester Anton Gert Monrad. Han blev født 2. marts 1777 i Hvejsel nordvest for Vejle, hvor faderen Johannes Monrad var sognepræst. I 1786 blev faderen sognepræst i Øster Snede, 15 km sydvest for Horsens. Pastor Monrad døde den 17. juni 1802. Ved skiftet efter ham oplyses det, at Anton G. Monrads to yngre brødre, Jørgen og Johannes, begge var studenter fra Horsens skole. De rejste i 1802 begge til København og blev immatrikulerede ved universitetet³⁴). Anton G. Monrad var ikke student.

Af Københavns murer- og stenhuggerlaugs arkiv fremgår det, at Anton G. Monrad arbejdede som murersvend i 1805—09³⁵). Han har imidlertid ikke lært murerhåndværket der, muligvis i Horsens, hvor der var flere dygtige bygmestre, således den tidligere nævnte bygmester J. J. Høffner, der vitterligt havde i alt fald forretningsmæssig forbindelse med familien Monrad, idet han ved skiftet efter pastor Monrad havde 3 rdl. 1 mk. 11 sk. til gode³⁶).

Ved skiftet efter pastor Monrad tilkom der de tre brødre hver 385 rdl. penge, som blev dem udbetalt i 1804. Formodentlig er de så rejst til København sammen. Allerede i 1806 havde Anton G. Monrad den sorg at miste broderen Johannes, netop før denne skulle have taget sin embedseksamen³⁷). Broderen Jørgen Monrad var i 1804 rejst til Grønland, hvor han i mange år virkede både som kolonibestyrer og købmand³⁸). I 1810 træffer vi A. G. Monrad i Århus, hvor han den 15. januar fik borgerskab som murermester³⁹).

Monrads mestertegning er ikke signeret, men forsynet med en påskrift af borgmester Niels Hviid, dateret den 15. januar 1810. Tegningen forestiller et 13 fag langt hus i to lige høje etager og en lavere øverste etage. Huset er sidebetonet med 3 fags endepartier indrammet af glatte pilastre med joniske kapitæler. En balkon i midten over stueetagen bæres af 4 runde søjler med joniske kapitæler.

Kælderplanen antyder, at der også på den modsatte side har været tænkt på en søjlefront med 4 frie søjler. Desværre har Monrad udeladt denne facade. Et af C. F. Hansens stiltræk er den kraftigt udladende profilerede hovedgesims samt gavlenes halvvalme. Noget nyt er, at Monrad i sidepartierne har trukket båndgesimsen helt op under vinduerne, et stiltræk, der skulle blive almindeligt i senklassicismen.

Monrad købte sig et lille hus på Brobjerg, nr. 67, lige ved siden af Michel Herskinds gård⁴⁰). Det var 6 fag egebindingsværk og murtavl med en 3 fags kvist til gården og vurderedes i 1811 til 370 rdl. — Murermester Monrads kulturelle baggrund synes alene at være tilstrækkelig grund til at tro, at han ikke ville nøjes med at være almindelig murermester, men har søgt at dygtiggøre sig ved at tage undervisning i bygningskunst, simpelthen ved at følge et af de kursus, som kunstakademiet oprettede for hygningshåndværkere. Kunstakademiets arkiv er desværre så mangelfuldt bevaret fra denne periode, at man ikke der skal søge noget bevis. Heldigvis har Monrad selv givet os noget af et sådant for denne teori. I Aarhus Stiftstidende 25. januar 1817 kunne man læse følgende:

»Undertegnede agter i vinter at give undervisning i arkitekturtegning, i så fald et antageligt antal måtte melde sig, hver dags eftermiddag fra kl. 3 til 6 og om aftenen fra 6—8. De forældre, som heri ønsker deres børn undervist, ville behøje at melde sig hos mig. Betalingen for timeundervisningen bliver så moderat som muligt.

Monrad,

murermester boende på Broberg«.

En sådan annonce sætter man ikke i avisen uden at have lært det grundigt selv. I øvrigt kunne en ung bygningshåndværker med interesse og åbne øjne lære meget i København i årene 1806—09, hvor mængder af nye huse var opført efter branden 1795, og andre stod under stillads efter bombardementet 1807.

At Monrads tegneskole har haft sin virkning, kan måske ses af følgende kendsgerning. 3 murermestertegninger, som findes i Den gamle By, er betydelig bedre udført end de tidligere. Først og fremmest en af murermester Johan Casper Prejs fra 1823, en af Morten Lund og en usigneret og udateret tegning, der muligvis er udført af Jens Chr. Lund i 1823. De bærer alle præg af en skoling, der kun kan have sin oprindelse fra Kunstakademiet i København.

Monrad havde flere små bierhverv. Fra 1814 var han takserborger, d. v. s. at han brandtakserede byens ejendomme. Desværre døde han allerede den 23. januar 1822, kun 45 år gammel, efterladende sig 4 umyndige børn. Hans enke Maren Monrad blev boende en kort tid på Brobjerg, men solgte i april 1823 ejendommen til madam Bom⁴¹). Imidlertid havde hun allerede 17. juni 1822 købt sig et lille hus nede på Fiskergade⁴²). Huset var dengang 3 fag egebindingsværk og murtavl og var forsynet med en jernkakkellovn (nuværende Fiskergade 86). Maren Monrad fortsatte ved hjælp af en mestersvend sin mands forretning i mange år. Helt op til 1842 nævnes hun i murerlaugets protokol i forbindelse med opsætning af en lærekontrakt. En af de andre mestre, Dominicus Preis, førte tilsyn med arbejdet⁴³). Det har dog nok ikke været særlig indbringende for enken Maren Monrad, thi i folketællingslisten for 1834 står der, at hun ernærer sig ved at sy.

Murermester Monrad må, efter hvad vi nu ved, siges at være den mest sandsynlige bygmester til den omtalte gruppe bygninger. Han opfylder de stillede betingelser med hensyn til tidsrum. Han vides at have arbejdet i København mellem 1805 og 1809. Han fik som nævnt borgerskab som murermester i Århus i 1810, og allerede i januar 1811 stod det første hus i den nye stil, Gyldencrones

ejendom, Store Torv 10, færdigt, og samme år Bagge Lihmes gård, Mejlgade 6. Året efter, 1812, stod det næste hus under stillads⁴⁴). Det er Anders Faurskovs smukke ejendom Klostergade 56. Huset er så venligt at fortælle os sit byggeår på to små sten over porten inde i gården og nævner sin bygherres og hans hustrus navn. Anders Faurskov var født i Århus 15. august 1781 og giftede sig i 1808 med Ane Thuesen. Han døde 3. september 1814 og var i sit korte liv kendt som en dygtig og virksom mand⁴⁵).

Huset er et af de smukkeste og mest velbevarede i byen, og den nuværende ejer bør roses for den måde, hvorpå han holder det i stand. Soklen er udformet

Klostergade 56. N.J. Israelsen fot. 1961.

på lignende måde som i Herskinds gård med en ganske lille lige kant nederst og over kælderens et kraftigt profileret bånd. Et lignende bånd, blot med en anden profil, gentages oppe under vinduerne på 1. sal. De lodrette delinger er indskrænket til kvaderpilastre ved gavlene og til højre for porten. I øvrigt er der en pragtdør med afdækning og et dertil svarende vindue rytmisk grupperet over facaden. Vinduet og døren svarer i opbygning og profilering til vinduerne på det af Harsdorff i 1796 opførte Løveapotek på Amagertorv i København.

Det næste hus, der kan tænkes opført af Monrad, er major, senere oberst, Julius Høegh Guldbergs ejendom, Frederiksgade 32, den såkaldte »Balles gård«. Dette hus er ifølge brandtaksationsprotokollen 1811—16 opført i 1815. Protokollen taler særdeles tydeligt:

Major Guldbergs lejevoder. 1 hus, 12 fag, 1 etage, egebindingsværk og murtavl til 4 familier, 360 rdl. 1815 den 27. september samme ejer. Disse lejevoder ere nedrevne og på grunden er opført forhus 28 alen lang og 20 alen bred, 1 et. grundmur med 4 jernkækelovne, under hele huset 3 1/2 alen høj kælder indrettet til køkken og bryggehus med gruekedel. Resten af etagen såvel som taget beboelig. 4000 rdl.

Den svære husblok med det svajfede sadeltag gør sig kraftigt gældende i sin fornemme tilbagetrukkethed fra gadelinien. Facaden er enkelt udformet med kun et eneste smykke, en fremspringende trekantgavl båret af to glatte pilastre. Gavlens er smukt formet, som en antik tempelgavl, formodentlig den ældste bevarede i Århus. En bred ligeløbs trappe med et fint smedjernsgitter fører op til indgangsdøren, hvorfra en trappe fører op til den høje stueetage. Huset er i al sin vanrøgt og forfald et mærkelig tidligt eksempel på et villaagtigt landsted, ikke ulig det af C. F. Hansen opførte landsted Jægersborg Allé 90, og skal bedømmes i relation til sin egen store, for længst forsvundne have.

Frederiksgade 32. N.J. Israelsen fot. 1961.

Den 2. juni 1830 modtog Guldberg H. C. Andersen og maleren Martinus Rørbye til middag i sit smukke hjem⁴⁶⁾, og det var her, at Guldberg i 1839 var med til at grundlægge Spare- og Lånekassen. Senere blev huset købt af købmand Chr. Albert Bünger (1798—1884), hvis søn stiftsfysikus Joachim Chr. Bünger (1831—1909) boede her i mange år.

Det næste hus i rækken er justitsråd Harboe Meulengrachts gård, Lille Torv 2. Husets historie er behandlet i et strejftog i Aarhus Stiftstidende 2. januar 1954. Ganske vist har jeg her gjort det 7 år ældre end det virkelig er, men grunden er den, at jeg dengang stolede på, at hovedbygningen skulle være bygget samtidig med det pragtfulde pakhuis på Badstuegade fra 1809. Brandtaksationsprotokollen⁴⁷⁾ viser imidlertid, at fløjen mod Lille Torv først er opført 1816. Det skal også straks indrømmes, at der er en iøjnefaldende forskel i stil på de to huse. Pakhuset er jo ren barokstil med sit mansardtag, muligvis opført af murermester J. F. Colwitz⁴⁸⁾, mens hovedfløjen og den samtidig opførte 2 stokværks sidebygning til Badstuegade er københavnerklassicisme i renkultur. Ligheden mellem Badstuelængens facade og Anders Faurskovs hus er tydelig.

Lille Torv o. 1840. Efter tegning af F. W. Otte.

Gyldencrones og Meulengrachts gårde skiller sig ud fra de øvrige huse alene i kraft af deres tre stokværk. Den refendstufede stueetage virker som sokkel, hvorved den kraftige kordongesims løftes op i højde med etageadskillelsen mellem stue og 1. sal.

Meulengrachts gård gennemgik engang mellem 1840 og 1860 en kraftig ændring. Stueetagen fik rundbuede vinduer. To fag i hver side af 1. sals vinduerne udtrykte det midtpunktsflyvende i facadeskemaet, idet de havde en svær afdækning og en profileret indfatning, mens de øvrige vinduer var glatte. Dette er den tidlige empirestil. Nu blev alle vinduer ens med afdækning og indfatning. Indfatningen førtes ned på båndgesimsen. 2. sals vinduer blev gjort højere. På denne måde blev huset i lighed med mange københavnske huse moderniseret i den tyske arkitekt K. F. Schinkels stil (1781—1841)⁴⁰). Disse ændringer er formodentlig foretaget, efter at Meulengrachts enke Maren Schmidt i 1855 solgte ejendommen til købmand J. U. Gerdes.

Husets skønneste smykke er heldigvis endnu intakt trods alle mere eller mindre kunstnerisk velvalgte ombygninger. Det er de smukke, slanke søjler med deres velformede og korrekte joniske kapitæler, der nu i 145 år har båret husets tag. Der skulle gå ca. 113 år, inden overarkitekt K. T. Seest rejste søjler af lignende kvalitet på Århus hovedbanegård.

Det er ofte blevet fremhævet, at Meulengrachts gård skulle være kunstnerisk afhængig af et bestemt hus i København. Det er huset Ved Stranden 14, som murermester Johan Martin Quist i 1796 opførte for konsul F. L. Gustmeyer⁵⁰). Det forekommer mig, at de to huse, alene i kraft af portens placering, er vidt

forskellige. Gustmeyers hus har port i den ene ende og en nu forsvunden blænding i den modsatte. Meulengrachts gårds portal er derimod i husets hovedakse. Refendsfugningen i stuestokværket på Meulengrachts gård var oprindelig stærkt beslægtet med det tidligere nævnte Løveapotek i København, ligeså pragtvinduerne i sidepartierne.

Et andet problem ved Meulengrachts gård er balkonen over porten. På F. W. Ottes litografi fra 1840 ses den ikke, men derimod på et fotografi af Fritz⁵¹⁾ fra 1867, så det ser ud til, at balkonen først er fra ombygningen i 1850'erne.

Det sidste hus i gruppen er Michel Herskinds gård. Den er som sagt samtidig med Meulengrachts og viser stærkt slægtskab hermed.

Ejendommens senere historie.

Michel Herskind fik ikke så mange år til at glæde sig over sit smukke hus. Allerede den 3. juni 1824 døde han, knap 50 år gammel.

Hans enke Lucia Cassel søger og får bevilling til at hensidde i uskiftet bo (kongelig bevilling af 8. juni 1824).

Allerede samme år i december bliver der imidlertid holdt samfrændeskifte i boet mellem enken og hendes tre sønner. Den ældste, Peder Herskind, var af Michel Herskinds ægteskab med den i 1813 afdøde Maren Elisabeth Schmidt. Han var født den 10. oktober 1804, hvorimod de to andre, Anthon Henrik Michael på 7 år og Andreas Emil på 2 år, begge var af andet ægteskab.

Skiftet blev ordnet på følgende måde: Peder Herskind junior får en væsentlig del af de faste ejendomme, bl. a. ejendommen på Frederiksgade, og endvidere lader enken 10.000 rbd. af de to yngre brødres arv henstå som lån hos Peder Herskind junior på betingelse af, at denne lader indsætte sikkerhed i overformyndieret for de umyndige brødre.

Ved skifteforretningen oplyses det, at Michel Herskind aldrig havde tinglyst adkomst på ejendommen, samt at han ifølge en obligation skyldte faderen, Peder Herskind, 21.262 rbd. Peder Herskind senior erklærede sig ved skiftet villig til at lade denne sum henstå hos Peder Herskind junior. Allerede i februar 1827 har Peder Herskind junior hensat 4.666 rbd. i overformyndieret for brødrene. Skiftet blev tinglæst den 8. februar 1827, hvorefter skiftedokumentet virker som en adkomst for P. Herskind junior på ejendommen⁵²⁾.

Enken Lucia Cassel købte i 1825 ejendommen Store Torv 10. Hun giftede sig i 1836 med landmåler og proprietær Vald. Engelsted til Rantzausgave og døde den 4. oktober 1849.

Ved skiftet efter Michel Herskind kom en side frem af hans forretningsvirksomhed, der kaster et skarpt lys over de dårlige tider i første trediedel af det 19. århundrede. Michel Herskind beskæftigede sig ligesom faderen med udlån af penge, og ikke så få navne både fra byen og oplandet nævnes i skiftet som debitor til boet. At det mange gange har knebet med at betale renter, får man et levende indtryk af ved gennemsyn af forligelsesprotokollen for disse år, hvor næsten samtlige sager, der blev forelagt forligelseskommissionen på rådhuset, drejede sig om renter, der ikke var betalt. Det var faktisk folk af alle klasser, det kneb for. En mand nævnes både i skiftet og forligelsesprotokollen som debitor til både Michel Herskinds enke Lucia Cassel og P. Herskind senior*). Det var en

*) Ved skiftet efter P. Herskind sen. kan man læse side op og side ned om folk, der skyldte boet penge.

vis Jens Lauritsen Røjgaard, vistnok fra Torrild. Han skyldte P. Herskind sen. 1000 rbdl. og Lucia Cassel 600 rbdl., og man måtte have et forlig i stand om renterne af disse penge. I skiftet nævnes blandt de dubiøse debitorer en post af en helt anden karakter, nemlig en aktie på 110 rbdl. i selskabet »Polyhymnia«. Michel Herskind har åbenbart villet støtte teaterkunsten også.

Peder Herskind jun. giftede sig i november 1826 med Anna Marie Petersen, født 8. januar 1806 som datter af major Rasmus Petersen og Johanne Gleerup. P. Herskind jun. var en meget aktivt indstillet personlighed. Efter at have fået borgerskab som købmand i 1826 fortsatte han forretningen på Frederiksgade både med grovvarer og tømmerhandel. I 40erne drev han dampbrændevinsbrænderi både i Århus og Randers.

Krisen blandt købmændene i Århus i 1837 bragte Abraham Lewis⁵³⁾ på Mejl-gade til fald og rystede også P. Herskind, så han i august 1837 måtte realisere en del af sit bos ejendele. Han solgte forskellige skibsparter, bl. a. en trediedel af jagten »Gyldencrone« på 41 commercelæster og en trediedel af sluppen »Cecilia Poulina« på 18 commercelæster. Endvidere måtte han sælge en toft uden for Mejl-gades port. Allerede i juli 1839 blev hans opbudsbo dog udleveret til fri rådighed⁵⁴⁾.

I 1843 opgiver P. Herskind detailhandelen, men beholder grovvarerforretningen og tømmerhandelen. Afslutningen på Herskindslægtens tilværelse på Frederiksgade begynder at nærme sig med raske skridt. 1851 averterer han lejlighederne til leje, og den 11. februar 1852 sælges hele det store ejendomskompleks på begge sider af gaden til købmand F. W. Røse⁵⁵⁾. Salgssummen er 58.560 rdl.

Om købmand P. Herskinds videre skæbne i Århus kan det siges, at han, som årene gik, flyttede sine interesser ud i den anden ende af byen. I 1855 ses han at bo på Klostergade (nr. 814) omtrent der, hvor Guldsmedgade krydser Kloster-gade. Han må have købt store arealer uden for Studsgades Port. 1854 og 1855 averterer han med mursten og stenkalk fra Teglgårdstoften. Samtidig ses det, at han sælger byggegrunde i dette kvarter, Nørregade og Teglgårdsstræde (Sjællands-gade). Selv byggede han 1856 en villa oppe på Høegh Guldbergs Gade. Den hed Sølyst og gav navn til Sølystgade.

Peder Herskind havde flere offentlige hverv. Allerede i 1832 blev han medlem af den nyoprettede bygningskommission, og i 1862 udnævntes han til bygnings-inspektør. 1842 valgtes han til medlem af kommunalbestyrelsen, 1865 blev han regnskabsførende medlem af havnekommissionen. Han var interesseret i kunst og håndværkeruddannelse. Således arrangerede han sammen med tobaksfabrikant Th. Funder og C. Otterstrøm en udstilling af malerier udlånt af kunstforeningen i København. P. Herskind var med til oprettelsen af den tekniske skole⁵⁶⁾, hvis regnskab han varetog i flere år. Han var også medlem af musikforeningens bestyrelse.

P. Herskind døde den 4. marts 1891.

Efter at S. W. Røse har købt ejendomskomplekset, begynder opløsningen af det store kompleks.

1853 køber købmand S. Herskind fra Brabrand den store tømmerplads matr. nr. 355, nuværende gadenumre 76—78. Resten, matr. nr. 350—51, nuværende gade-numre 75—79, sælger Røse i 1855 til købmand J. P. Petersen, der tidligere havde boet på Fiskergade. Denne fortsætter både kolonialhandelen og brændevinsbræn-deriet, men allerede i 1856 forpagter han kolonialhandelen ud til købmand Ad. Højmark⁵⁷⁾.

To brande hærgeede i disse år ejendommene. Det var særlig nr. 75—77, det gik ud over. Den 21. marts 1843 kunne man i Aarhus Stiftstidende læse følgende:

Århuus: Natten imellem løverdag og søndag udbrød her, på Frederiksgade, en ildebrand, der, under den stærke blæst, let kunne bleven meget farlig for byen, især dersom vinden havde haft en anden retning, men ved hjælp af vort gode brandvæsen blev ilden slukket, efter at tre små huse, tilhørende hr consul Herskind, lige ved siden af hans dampbrænderi, vare brændte, og et fjerde, som tilhører jomfrue Mørch, i hvilket der flere gange havde været ild, var blevet noget ramponeret. De tre afbrændte huses beboere havde måttet flygte næsten nøgne ud af ilden, og en del af deres indbo fortrædes af luerne.

Allerede 1858 var det galt igen, og her viste det sig, at J. P. Petersen havde underforsikret, idet han ikke havde brænderiinventaret forsikret. Åbenbart har han været bange for, at ilden skulle forplante sig fra brænderigården til hovedbygningen; thi da han i 1858 bygger sidefløjen til hovedbygningen, lader han opføre en brandmur af 1½ stens tykkelse mellem de to ejendomme nr. 77 og 79.

J. P. Petersen kunne formodentlig ikke rigtig klare sig på Frederiksgade. I 1858 ønsker han at sælge hele sin part af ejendommen. Samme år lejer han hovedbygningen ud til stiftamtmand Th. C. Dahl, der her i en annonce af 24. april i Aarhus Stiftstidende meddeler, at »Århus stiftamts contor er henflyttet til købm. J. P. Petersens gård på Frederiksgade tæt ved porten«.

J. P. Petersen gik fallit i 1864, og hele komplekset sattes på auktion af skifteretten. Ved denne lejlighed skete der en yderligere splittelse af ejendommen, da stiftamtmand Th. C. Dahl den 22. maj 1865 køber hovedbygningen nr. 79 for 11.000 rdl.⁵⁸⁾ Bygningens rolle som hovedbygning i en købmansgård skifter nu til den fornemmere stilling som patricierhus.

Det kunne nu være passende at aflive den antagelse, at Dahl havde amtscontoir på Moesgård. I Århus Vejviser for 1859 kan man læse under Frederiksgade nr. 572 B: »Stiftamtscontoir«. Th. Chr. Dahl boede selv på 1. sal, mens stiftsfuldmægtig Faber boede i stuen. I sidehuset mod syd var der amtstue med ud salg af stempelpapir.

Efter at stiftamtmand Dahl fratrådte i 1868 boede amtsforvalter E. A. E. Lehmann på 1. sal, mens stuen var lejet ud til forskellige.

1872 døde kammerherre Th. C. Dahl, og hans enke Eleonora Emilie Dahl solgte i december 1875 ejendommen til oberst S. J. Neergaard.

Resten af ejendomskomplekset, nr. 75—77, blev i marts 1865 af Den Jydske Kjøbstads-Creditforening solgt til købmand S. P. Spliid⁵⁹⁾.

Oberst Sophus Julius Neergaard var født på Vedbygård ved Slagelse den 23. juli 1820 som søn af godsejer cand. jur. P. S. Neergaard og hustru Caroline Frederikke Lovise f. Busky. Han blev kadet ved Landkadetakademiet 1833, sekondløjtnant i 1840, premierløjtnant 1849, oberst 1872. Fra 1840 var Neergaard ansat ved 5. dragonregiment. Regimentet deltog i træningen ved Århus 31. maj 1849, hvorefter det sammen med 6. dragonregiment ved Ryes tilbagetrækning fra Helgenæs til Fredericia blev tilbage i Nørrejylland for at vildlede den tyske general Prittwitz. Denne styrke kom derfor ikke til at deltage i slaget den 6. juli. Senere deltog 5. dragonregiment 1850 i slaget ved Isted. Den 21. juni 1872 udnævntes Neergaard til chef for 3. dragonregiment i Århus. Kaserneforholdene i Århus var på dette tidspunkt i en fortvivlet forfatning. Dragonkaseren lå på Søndergade og ejedes af kammerherre Bauditz. Ejendommen solgtes 1874 til selskabet for en folkelig forsamlingsbygning i Århus⁶⁰⁾. Dette selskabs formand, Lars Bjørnbak,

ønskede ikke fortsat at leje kasernen ud til dragonregimentet. Man var således tvunget til at bygge nyt. Der nedsattes en kasernebygningskommission. Ingeniør-oberst Glahn fra Fredericia projekterede dragonkasernen med arkitekt Carl Lange som bygningsteknisk leder. I årene 1874—78 byggedes det store anlæg på Borgmestertoften på hjørnet af Frederiks Allé og Vester Allé. Ved en gennemgang af bygningsregnskaberne for kasernen får man et levende indtryk af, at regimentschefen har våget nidkært over, at det store etablissement blev opført så forsvarligt og praktisk som muligt. Flere gange ses det, at han korrigerede de af oberst Glahn og arkitekt Lange projekterede bygninger. Talrige skrivelser til byrådet både af teknisk og administrativ art viser hans aldrig svigtende interesse for bygningsarbejdet.

Oberst Neergaard var gift to gange. Først 1849 med Anna Christine Møller, datter af købmand I. Møller, Randers. De fik datteren Julie Sophie, født i Odense den 19. januar 1856, og tre sønner, men obersten havde den store sorg at miste alle tre sønner som voksne inden for et år 1875—76.

Efter sin første kones død 1864 giftede han sig med Sophie Dorothea Friis, datter af hofjægermester Johs. Friis til Lyngbygård. Hun var født 7. januar 1827. Oberst Neergaard døde den 31. august 1892. I hans nekrolog i Militær Tidende fremhæves

i særlig grad oberstens smukke karakteregenskaber, hans pligtopfyldenhed og myndighed, men også den smukke måde, hvorpå han omgikkes sine underordnede. Det var ham en glæde at samle sine officerer i sit smukke og hyggelige hjem, og der udvikledes her igennem et smukt forhold.

Flere kendte personligheder har boet til leje hos oberst Neergaard. I første række må nævnes generalmajor Mauritz Leschly. Han kom til at bo her 1875—79 som ung premierløjtnant og traf her den 20årige Julie Sophie Neergaard, der blev hans hustru. De boede i stueetagen, men flyttede i 1894 op på 1. sal, mens Neergaards enke flyttede ned i stuen. 1902—04 beboedes 1. sal af statsbibliotekar J. Hoffmeyer, og da Mauritz Leschly i 1905 blev generalmajor og kommandant, boede han her et års tid. Den 13. december 1907 døde fru Neergaard, og ejendommen blev solgt til

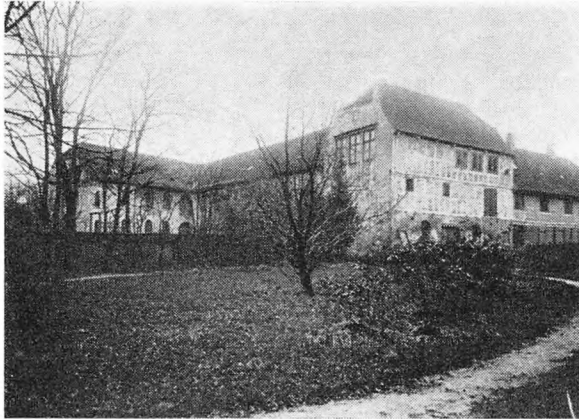

Oberst S. J. Neergaard.
V. E. Svendsen fot.

Sophie Dorothea Neergaard, f. Friis.

hotelejer Carl Møller for 65.000 kr. En ny epoke indledtes nu i den gamle ejendoms historie ved arkitekt R. Frimodt Clausens ombygning af huset. En mansard-etage erstattede det smukke gamle sadeltag. 1. sal ændredes, mens enkelte rum i stueetagen står som hidtil, ligesom flere gamle smukke dørpartier og paneler er bevarede. Facaden mod gaden er ændret ved, at man i stueetagen har indsat vinduer af samme højde som på 1. sal. Portalen lukkedes i 1949 af et vindue, og

Frederiksgade 79 set fra haven. Foto fra o. 1890.

indgangen flyttedes om til husets sydgavl, der var blevet frilagt ved flytningen af Frederiksgade 81 til »Den gamle By«. I porten indrettedes hotellets reception.

Frisebåndet, der forbinder pilastrene mellem stue og 1. sal, er ikke oprindeligt. Den nuværende ejer, hotelejer K. T. Jespersen, vedligeholder huset smukt, hvilket er prisværdigt i betragtning af det forholdsvis korte åremål, huset måske har tilbage.

NOTER

Samtlige oplysninger fra Aarhus Stiftstidende og enkelte andre er mig venligst meddelt af overbibliotekar E. Sejr, hvis kartotek har været mig til megen nytte. Samtidig en tak til bibliotekar K. Elkjær og forfatteren Poul Rasmussen, der utrætteligt har bistået mig ved fremskaffelse af arkivalier. En særlig tak til museumsdirektør, dr. phil. H. Søgaard, der har gjort mig opmærksom på murermestertegningerne i »Den gamle By«.

- 1) Århus Stifts Årbøger 1933–40.
- 2) Århus Bys Borgerskabsbog 1674–1862. Landsarkivet i Viborg.
- 3) Fortegnelse over Århus kjøbstads borgere 1720–1829. Pag. 18. Århus Byråds Arkiv
- 4) Faksimile i Andreas K. Jensen: Århus by. 1915. S. 96–97.
- 5) Brandtaxationsprotokol 1771–81. Å B A.
- 6) Venligst meddelt mig af overbibliotekar E. Sejr.
- 7) Kæmnerregnskaber 1812–18. Å B A.
- 8) Brandtaxationsprotokol 1771–81. Å B A.
- 9) Kæmnerregnskaber 1815. Å B A.
- 10) Folketælling for Århus 1801. Fotokopi i Århus Kommunes Biblioteker.
- 11) Aarh. Stiftst. 5. marts 1813.

Århus ny Missionshotel. Nolken & Petersen fot. 1909.

- 12) Aarh. Stiftst. 16. april 1814.
- 13) Trap: Danmark. 4. udg. Randers amt. S. 650.
- 14) Fortegnelse over Århus kjøbstads borgere 1720—1829. Å B A.
- 15) Uafhjemlede taxationsforretninger. Å B A.
- 16) Brandtaxationsprotokol 1811—16. Å B A.
- 17) Chr. Elling: Danske borgerhuse. 1943. S. 132. N. L. Høyen: C. F. Harsdorffs værker. 1871. Tvl. 1—7.
- 18) Fr. Weillbach: C. F. Harsdorff. 1928. Chr. Elling: Om Harsdorffs kunst. Arkitekten 1940 s. 125—40.
- 19) do.
- 20) Chr. Elling: Danske borgerhuse. 1943.
- 21) H. Langberg: Omkring C. F. Hansen. Meddelelser fra Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring 6 III. 1950.
- 22) Otto Norn: Bygmester Anders Kruse. Kulturminster 1944 s. 33—79.
- 23) Chr. Elling: Danske borgerhuse, 1943. S. 37.
- 24) Brandtaxationsprotokol 1801—11. Fol. 34. Å B A.
- 25) Th. Baumgarten: Kronprinsens Klub. Århus Stifts Årbøger 1913 s. 113—76.
- 26) Århus Skøde- og Panteprotokoller 1806—15. Landsarkivet.
- 27) Brandtaxationsprotokol 1801—11. Å B A.

- 28) Århus Murerlaugs protokol. Den gl. By.
- 29) Optegnelser vedr. min slægt og min oprindelse. Ved Chr. Quist. Venligst meddelt mig af frk. Karen Quist Hansen.
- 30) Brandtaxationsprotokol 1827—47 (begge huse). Å B A.
- 31) Horsens Brandtaxationsprotokol 1801—10 fol. 627. Landsarkivet.
- 32) Aarh. Stiftst. 6. marts 1802.
- 33) Fr. Weilbach: C. F. Harsdorff. 1928. S. 233.
- 34) S. Birket-Smith: Københavns Universitets Matrikel. Bd. 3. 1912. S. 521—22.
- 35) Københavns Murer- og Stenhuggerlaug. Regnskabsprotokol over svendenes tiidepenge. Venligst meddelt mig af stadsarkivar Sigurd Jensen.
- 36) Nørvang herreds gejstlige skifteprotokol 1792—1809 fol. 146. Landsarkivet.
- 37) Berlingske Tidende 28. marts 1806.
- 38) Grønland i tohundredåret for Hans Egedes landing. 1921. Bd. 2, s. 717.
- 39) Århus Bys Borgerskabsbog 1674—1862. Landsarkivet.
- 40) Brandtaxationsprotokol 1811—20. Å B A.
- 41) Brandforsikringsprotokol 1817—27. Å B A.
- 42) Panterealregister 1800—1850. C. J. T. Thomsen. Statsbiblioteket.
- 43) Århus Murerlaugs protokol fol. 113, 117, 121, 128, 129. Den gl. By.
- 44) Brandtaxationsprotokol 1811—20 fol. 454. Å B A.
- 45) Th. Baumgarten: Arkiv for genealogi og heraldik. 1908. S. 16.
- 46) Århus Stifts Årbøger 1955 s. 163.
- 47) Brandtaxationsprotokol 1811—16. Å B A.
- 48) Om Colwitz vil senere fremkomme en meddelelse.
- 49) Knud Millech: Danske arkitekturstrømninger 1850—1950.
- 50) Fr. Weilbach i: Historiske Meddelelser om Kbh. 1923 s. 203—12.
- 51) Aarhus før og nu. 1. samling 1927.
- 52) Århus Skifteprotokol 1824 fol. 755—57. Landsarkivet.
- 53) Finn H. Lauridsen i: Seksten Århusrids. 1953. S. 183.
- 54) Aarh. Stiftst. 26. juli 1839.
- 55) Panterealregister 1800—1850. C. J. Thomsen. Statsbiblioteket.
- 56) Aarhus Tekniske Skole gennem 100 år. 1928.
- 57) Aarh. Stiftst. 2. oktober 1839.
- 58) Panterealregister 1800—1850. C. J. T. Thomsen. Statsbiblioteket.
- 59) Aarh. Stiftst. 28. marts 1865.
- 60) 1 pakke ang. kaserneanlæggene i Århus. Å B A.

FRA TRÆSKOKARLENES OG TRÆSKO- MÆNDENES TID

AF LAURS LAURSEN

Hvornår man først fandt på at lave fodtøj af træ, har jeg ikke kunnet få opklaret — måske er opfindelsen ikke særlig gammel, når man ser bort fra at erstatte lædersåler i støvler med træbunde, men det har kun meget lidt med træskomageri at gøre. Da min far, Rasmus Laursen i Rustrup, overtog gården efter sin far i 1876, var træskofabrikationen en meget betydelig og meget omfattende erhvervsgren i den midtjyske skovrige egn, Them sogn og Ry sogn. Og det havde det været også i min bedstefars tid, som var ejer af gården fra 1848. Før den tid er træskoerhvervet ikke omtalt i de gamle skøder og dokumenter, hvor de store bøgeskoves værdi ansættes efter, hvor mange oldensvin der kan finde føde i skovene. Som et betydeligt selvstændigt erhverv for flere hundrede træskomagere i disse sogne i 1800-tallet var der næsten intet tilbage efter første verdenskrigs tid. Først havde træskofabrikker, der begyndte omkring ved århundredskiftet, og derefter gummistøvlernes sejrsgang som daglig fodbeklædning helt slået træskomagererhvervet ud.

For at få træet udnyttet og skovene til at give pengeindtægt havde endnu i mine tidligste drengeår gårdene i Rustrup, Gjessø, Løgager og Loudal, som havde tilhørende skovparceller på fra 50 til 120 tdr. land, 1—2 eller endog 3 faste træskokarle, som lavede træsko til halvt med gårdmanden. Karlene fældede træerne og hjalp til med at køre kævlerne hjem. Så fik de værksted, logi og kost mod til gengæld at skulle hjælpe til i landbruget i høst og slæt, når vejret var til det. De færdige træsko kørte bønderne så i store læs til de træfattige vesteregne, Holstebro og Skive, og solgte der — en køretur, der kunne tage flere dage — hvor-efter salgssummen blev delt lige mellem bonden og træskokarlene. Men da jernbanerne kom i 80erne og 90erne, kom der opkøbere — store træskogrosserere — der købte produktionen på stedet kontant, og tit endog til særlig dygtige træskomagere kunne yde forskud i en snæver vending eller lån til bygning af et hus til producenten. Mellem disse store træskohandlere var der både fidusmagere og solide, meget retskafne og derfor højt ansete folk i det almindelige omdømme.

Det blev så meget almindeligt, at træskokarle, der giftede sig, byggede et hus i skovkanten med en lille jordlod til, dog var det heller ikke sjældent, at de købte et noget større landbrug og kun lavede træsko om vinteren som en biindtægt til bedriften. Men ikke få byggede hus en eller to kilometer inde i skovene, hvor der var et vældhul, de kunne bruge til brønd, men hvortil der ikke var andet end en næsten ufremkommelig skovvej eller en sti, hvor de kunne køre varer hjem på en trillebør. Der havde træskomageren ikke langt til råmateriale, bøgekævlerne, og brænde nok og gratis, men ellers var husets beliggenhed helt ved siden af al

fornuft og rimelighed. En ko kunne der skaffes skovgræs og kærhø til, og et lille stykke opdyrket skovjord til have og kartoffer var der også, men ellers var det småt med herlighederne ved en sådan boplads. Selv har jeg som dreng og ungt menneske flere gange været med til at køre en læge eller en jordemoder til et sådant enligt liggende hus i skoven i mørke eller vintervejr på de elendige, hul-

Tre træskokarle i min far Rasmus Laursens gård i Rustrup. Fra venstre Søren P. Sørensen, senere gårdejer i Stenhule, Laurs Kr. Laursen, min ugifte farbror, der vedblev at være træskomager i Rustrup, og Anders Frederiksen, senere husmand i Loudal, præmieret for veldrevet landbrug. Foto af L. Andersen, Them, fra o. 1885.

lede skovveje, hvor det var nødvendigt at have en til at gå foran med en lygte, og så var det endda et kunststykke at undgå at vælte med vognen. Og alligevel, selv om det i næsten alle disse små hjem var småt med alle de goder, der skulle købes for penge, så var det alligevel tit hyggelige og gode, levende interesserede hjem at komme i eller for børnene at vokse op i.

Og dermed kommer jeg til det i mindet om træskomagerens tid, som jeg har lyst til at skrive om.

Jeg har ikke studeret psykologi, og jeg ved derfor ikke, om der muligvis er samhørende forbindelse mellem medfødt håndsnilthed og åndslivlighed. Men det er sandsynligt. Håndsnilthed var en absolut og afgjort betingelse i træskomagerens erhverv. Den af bøgækævlen afsavede og derefter udkløvede træklods skulle der megen håndsnilthed og megen øvelse til, for at den kunne blive til en brugelig træsko. Et sikkert øje og en sikker hånd og dertil noget, som man kan kalde en fin fornemmelse i fingerspidserne. Blot et forkert hug med skotøksen eller blokøksen, eller blot en lille spån for meget med naveren inden i træskoens eller udenpå med tællekniven, og der blev ingen træsko af den klods. Eller der kunne vise sig en knast eller revne i den næsten færdige træsko, og hele arbejdet var spildt. Men det skete kun sjældent for den dygtige træskomager. Åndslivlige det var de næsten alle. Man regnede med, at en dygtig træskokarl kunne tjene det dobbelte af det, en almindelig tjenestekarl i landbruget kunne opnå. Derfor kunne de være pænere i tøjet og ofre mere på deres uddannelse og hobbyer end både tjenestekarle og bondesønner. Mange af dem var musikere på fløjte, violin og harmonika og kunne tjene store penge ved at spille til danseballer. De var ledere af sangforeninger, gymnastikken og skydningen i skytteforeninger. Mange af dem var iøvrigt jægere og hobbyfiskere. Hvor de var med i selskaber, blev der morsomme kraftprøver og sanglege. De havde bøger på deres boghylder og var med i læsekredse, de kunne spille l'hombre og skak. To af mine morbrødre, der var træskokarle til de giftede sig og blev landbrugere, havde fine skakbrikker, som de selv havde skåret ud af træ og ben.

Men især overlevede hos disse træskokarle og træskomænd gamle folkesagn, fortællinger og viser, og desværre uddøde de også sammen med dem. En af mine morbrødre kunne synges mange gamle folkeviser, som han kunne udenad helt til han var 80 år — en enkelt sørgelig vise var på 56 vers. (Jeg skrev engang til redaktøren af Østjysk Hjemstavn og bad ham besøge denne morbror for at skrive disse gamle viser ned. Det blev ikke til noget. Jeg skulle have gjort det selv. Men bagefter . . .).

Det var også spændende for en dreng at høre på træskokarlenes fortællinger og til dels selvoplevelser af forvarsler for død og spøgelse, de havde mødt eller hørt om, og som man havde indtrykket af at nogle fortællere selv troede på, mens andre erklærede det for at være indbildning og udslag af løbsk fantasi, hvad der gav anledning til voldsomme diskussioner. (Jeg holdt med de sidste af fuld overbevisning, så længe det var lyst, men når jeg skulle alene ud i mørket, var jeg alligevel bange for at møde spøgelse helt til efter konfirmationsalderen).

Dette med at have træskokarle på gårdene var en skik, der ebbede ud ved århundredskiftet, men træskomageriet blev dog ved uforandret i flere år hos de selvstændige træskomænd som det erhverv, de alene klarede sig med, foruden at mange beholdt det som bierhverv, ved siden af landbrug, frugtavl, bistader o. lign. Nu gik skovejerne over til at holde årlige skovauktioner, og det blev træskomændenes store festdage — forresten også skovejernes. Min far og hans gode ven og nabo, Rasmus Thomsen i Rustrup, solgte hvert efterår hver 100 store bøgetræer på roden ved auktion. Der mødte i reglen mellem 70 og 100 købere, men der blev jo også holdt auktion i mange andre skove. Når de første 100 træer var solgt (man skiftedes til at begynde), var der pause, hvor skovejerne gav fri fortæring af snapse, og en bager solgte wienerbrød (5 øres stykker). Det var almindelig antaget, at efter pausen faldt budene livligere, og køberne syntes at se mere

optimistisk på fremtiden. Træskomagerne var specialister som kendere af træ. De kunne på formen og barken se træets egenskaber, om det var sejt, hårdt eller let at arbejde i, og om der var skjulte, værdiforringende knaster i træet. Da der også kom unge, teoretisk uddannede købere til træerne fra de nyoprettede træskofabrikker, som var udstyret med måleapparater og efter målingen så i deres tabeller og derefter bød kun en gang på det træ, de ville købe, vakte dette stor forundring hos træskomændene. Om træet var let eller svært at arbejde i, hvad der for håndarbejderne var helt afgørende for træets værdi, betød intet for fabrikkernes maskinkraft. For auktionsholderne og auktionarius, først birkefuldmægtig, justitsråd Lund, senere den kæmpestore fuldmægtig Borberg, gjaldt det om at holde køberne i humør, og vittigheder og morsomheder hørte til dagens orden. Engang faldt Borberg, så det dundrede i jorden. Sognefogden spurgte bekymret: »Slog De Dem?« Og endnu mens Borberg lå på jorden, svarede han sarkastisk: »Det spurgte man sgu også en mand om, da han faldt ned fra Rundetårn!«

Jeg har endnu mange af disse gamle auktionslister. Træerne er solgt til stærkt varierende priser fra 7—8 kr. til 30 kr. stykket, i gennemsnit ca. 10—12 kr. — 1.000—1.200 kr.! Det var ingen stor årlig indtægt i nutiden, men dengang dækkede et sådant beløb dog den årlige løn til 2 karle og 1 pige. Det var derfor naturligt, at skovejerne var glade for træskomagerne og gerne ville gøre dem en tjeneste med kørsel af kævler og træsko uden nogen videre betaling. Træskomændene med familie blev budt med til bøndernes høstgilde og gjorde gengæld med smågaver af bær, blomster, æbler eller honning.

Erhvervet som træskomager er forlængst definitivt uddøet. Husene, de boede i, er også borte, og hvor de lå, er der nu atter skov, enkelte steder står der dog endnu nogle ældgamle frugttræer og synger på sidste livsvers. Meget er ændret i livsformerne, kun menneskene indvendig er uforanderlig de samme, med de samme længsler og savn, glæder og sorger som i træskomændenes tid. Det er mit indtryk, at disse træskomænd med deres familier i deres små, pyntelige huse levede lige så lykkelige eller ulykkelige, lige så tilfredse eller utilfredse, som vi nu har chance for at leve i bilernes og fjernsynets tid. At lave træsko var ikke noget, udøveren blev rig af, men for den dygtige var det alligevel et anset erhverv, og dertil bidrog i høj grad det særpræg af åndslivlighed og interesserethed i tidens problemer, som kendetegnede så mange af erhvervets folk, og som jeg her har forsøgt at give et lille indtryk af.

Der var mange gode fortællere af morsomme historier og oplevelser mellem træskomagerne både i arbejdspauser og når de var med i et godt selskabslag ved en kaffepunch eller ølhøvl. Den digteriske fantasi greb også ind og hjalp til at gøre oplevelserne mere interessante. Den ypperste af alle fortællerne var Tysk-Rask, som boede i Virklund og var kendt som en dygtig træskomager og en dygtig fisker i søen, men især kendt og skattet for alle sine fantastiske historier, som stod fuldt på højde med de kendte Uglspil- og Münchhausen-historier.

Hvorfor Tysk-Rask i omtale havde fået Tysk som tilnavn, har jeg ikke kunnet få oplyst. Måske har han kun i sine unge år været i Tyskland. Mange havde dengang mærkelige kendingsnavne. En handelsmand gik hele livet under navnet Jens Peter Skomager-Jerrick, fordi faderen hed Erik og var skomager. Selv så og hørte jeg kun Tysk-Rask en gang, det var lige efter min konfirmation, hvor jeg var kommet med til en skyttefest i Virklund. I et opstillet telt ved skydebanen havde Tysk-Rask og hans kone beværtningen, hvor der kunne købes øl og sodavand og

kaffe med flækket franskbrød med smør. Det var et helt lille franskbrød, der var skåret igennem, så der blev en overdel og en underdel — men kaffen og franskbrødet kostede også 25 øre, hvad jeg ikke havde råd til, da hele min disponible kapital var 50 øre, og deraf skulle der betales 25 øre, som gik til skyttepræmier og markører, og hvert skud med krudt og kugle, som man selv udstyrede remingtonpatronen med, kostede 2 øre, 10 skud altså 20 øre, så var der akkurat til overs 5 øre til en 5 øres kage. Pludselig fortrak alle skytter og listeførere fra skydepladsen hen til beværtningsteltet. Det var fortælleånden, der var kommen over Tysk-Rask. Så kendt og skattet var hans fantastiske historier, som han gengav i en yderst troværdig tone og uden antydning af et smil på ansigtet, at skytterne lod skydning være skydning for at komme til at høre på ham.

Her skal gengives et par prøver. Jeg har nok hørt omkring et halvt hundrede forskellige. Tysk-Rask har ordet med en shagpipe i munden og et underfundigt glimt i øjnene: Det var dengang jeg købte bøgekævler på den stejle bakke i Rustrup skov ned mod Thorsø. Der var en af kævlerne, der tog magten fra mig og trillede over mig 3 gange. Siden har der været noget, der skvulper inde i mig, når jeg løber. Det er milten, der blev slået løs. Når jeg fik kævlerne ned i søen, bandt jeg to kævler sammen og lagde en kævle ovenpå, så kunne jeg sidde på den øverste og ro kævlerne til mit hus i Virklund. Men en dag kom jeg ud i den stærke midtstrøm. Kævlerne drejede rundt, så der kom en for neden og to ovenpå og så sank de naturligvis til bunden af søen. Der måtte jeg så dykke ned for at vende kævlerne igen. Og da så jeg den store gamle gedde, der lever i søen. Den var større end den største kævle, og så var den så gammel, at der groede mos på den! — Ja, det er sandt hvert ord, sekunderede Rasks kone, for Rask har fortalt det før.

Hvis I er jægere, så ved I, hvordan vildtet sommetider kan holde i lejet. Sådan havde jeg været på jagt en hel dag og ikke set et øje, og jeg troede, at der hverken var agerhøns eller harer på terrænet. Så påkom der mig en naturlig trang, og da jeg var færdig og stak hånden bagom for at få fat i en tot mos, så greb jeg lige ned i en hares lådne pels. Jeg blev så forskrækket, at jeg smed den så højt op i luften, at den brækkede halsen, da den faldt ned, og så faldt den lige ned i en hel flok agerhøns, hvoraf to blev slået bevidstløse, så jeg fik også dem i tasken! — Ja, det er sandt, sagde konen, for Rask havde både hare og høns med hjem.

I har jo nok alle hørt om, hvordan det spøger hver nat oppe ved hulvejen i Horsbjerg. Det er de banditter, der slog de rige handelsmænd ihjel og tog deres penge, når de kom fra studemarked i Hamborg. Banditterne blev hængt på galgebakken i Horsbjerg, men kan nu ikke få fred i graven. Hver nat kommer de kørende, skrigende og jamrende gennem hulvejen, som nu ikke bruges mere. Hestene for vognen har ingen hoveder, og der står ild ud fra alle hjul. Uha, uha, som jeg blev ræd den første gang, jeg så dette gruelige syn! Det løb mig ned ad ryggen, så jeg troede, jeg havde fået den rystende koldfeber. Men man kan vænne sig til meget. Til sidst blev jeg så kendt med dette spøgelse, at når jeg var på den kant af skoven og var træt, så ventede jeg, til de kom, så kunne jeg køre med på vognen næsten helt hjem! — Ja, det er sandt, sagde Rasks kone, for Rask har fortalt det før.

Fantasi manglede de gamle slægter i Jylland da ikke!

DEN SOCIALE FORSORG PÅ ALRØ EFTER 1833

AF N. C. SPANDET

I middelalderen var det væsentlig kirken, der tog sig af fattigforsorgen og de syge, og den udførte således en omfattende barmhjertighedsgerning. Men dette forhold ophørte med reformationen. Efter reformationen måtte staten overtage omsorgen for syge og fattige, da den jo havde inddraget kirkens gods, så denne ikke længere havde midler til i nævneværdig grad at påtage sig de opgaver, den så godt som alene havde løst. Det blev dog meget ufuldkomment, staten løste sine nu påhvilende humane opgaver. Gang på gang måtte der appelleres til den private godgørelse.

Vi får et drastisk udtryk for tilstanden lige efter reformationen gennem en udtalelse af Sjællands første protestantiske biskop Peder Palladius, der skrev: »Nu har I ikke munke og mulestødere længere at give almisser, som krystede øjnene ud på folk med en abraham (tiggerpose) på bagen. Dette er nu aflagt. Men kommer du til København og vil se, hvem der gives din almisse, da gæk ind i Helliggejstes hus midt i byen. Der skal du finde en åben dør for dig. Gæk du op ad den ene side og ned ad den anden og se, hvilke mange arme almissehoveder, der ligger på disse senge, indførte fra det ganske Sjællands land, der næse, øjne og mund er afædt af pokker, værk og kræft, der arme og ben er af-rådnede og endnu ligger og rinder af orme og maddiker og står ikke til at læge udi deres livstid.

Ikke ligger du derinde, og jeg ej heller, dog har vi det så vel fortjent som nogen af dem. Gør med dem, hvad I ville ønske i deres sted. Giv dem mad, penge og korn, men også sengeklæder, et lagen, et gammelt håndklæde, forklæde eller halsklæde til at aftørre deres pokkerbefængte ansigt med. Har I gamle klæder tilovers, da giv dem til de fattige, hellere end de hænger og rådner.

Vänner eder til at have et lidet fad hos eders store fad og slå en skefuld varmt derudi og et stykke brød eller fisk, hvad Gud har undt dig ved dit bord, og lad så din dreng eller pige løbe hen dermed til de fattige, som bor i sognet hos eder. Men kommer en stodder til dig og beder om almisse, da hør ham vel, om han kan de 10 budord, troen og fadervor, kan han, da giv ham i Jesu navn, men kan han dem ikke, da kan du lade ham pille sig, til han sådan lærer. Så gør jeg«.

Noget egentligt budget for fattigvæsenet fandtes ikke, men forsorgen hvilede væsentlig på frivillige gaver. Selv om godgørelsen blev udfoldet efter en efter tidsforholdene ret anselig målestok, kunne den dog næppe forslå til blot så nogenlunde at afhjælpe den tilstedeværende nød og trang. Det viste sig da også, at betaleriet i århundrederne efter reformationen tog stærkt overhånd, så det blev en ren landeplage, som man ved forskellige forordninger søgte at begrænse, dog i

mange år uden synderligt held. En enkelt opgørelse anslog betlernes antal i landsognene til 60.000. Det er næppe noget nøjagtigt tal, men det siger dog så meget, at antallet har været overordentlig stort, og de til tider trufne foranstaltninger til begrænsning af tiggeriet var ret virkningsløse.

Først 1708 gjordes der fra statens side et energisk forsøg på at bremse denne landeplage ved at indføre et påbudt fattigvæsen, der blev det første skridt til en kommunal ordning af fattigvæsenet. Det blev nu gjort til pligt for ethvert sogn at sørge for sine egne fattige, så at betleriet ikke skulle være nødvendigt. Den frivillige godgørelse skulle dog stadig bestå, men hvor denne ikke slog til, blev det nu tvang, at sognet trådte til.

Dog var mange af de i 1700-tallet givne bestemmelser angående fattigforsorgen ret vage i deres udtryk og blev næppe altid efterkommet. Først med loven af 1803, der betegnede et virkeligt fremskridt, kom fattigvæsenet overalt ind i fastere former.

Jeg skal i det følgende give nogle eksempler på, hvordan fattigforsorgen i henhold til bestemmelserne fra 1803 blev udøvet på Alrø.

I hvert sogn fandtes efter 1803 en fattigkommission, der sammensattes af sognepræsten, hvem omsorgen for de trængende nærmest påhvilede. Alt efter sognets størrelse udtoges 2 til 4 af de bedste sognemænd til at tiltræde fattigkommissionen, hvori også sognefogden havde sæde. Præsten og sognefogden var selvskrevne medlemmer, mens de øvrige medlemmer udpegedes for 3 år ad gangen.

Sognets fattige inddeltes i 3 klasser. Til 1. klasse regnedes de, som »aldeles intet kunne erhverve«, 2. klasse bestod af forældreløse børn, og til 3. klasse hørte de fattige, som vel kunne fortjene noget, men ikke tilstrækkeligt til livets ophold.

Det ser ud til, at det har trukket ud med at få bestemmelserne fra 1803 gennemført ude i sognene. For Alrøs vedkommende blev fattigvæsenet først organiseret i overensstemmelse med anordningen fra 1803 i året 1833. Præsten (J. A. Paludan) og sognefogeden (Mikkel Jensen) udvalgte 2 mænd af sognet til at tiltræde fattigkommissionen. Valgt blev gårdmændene Søren Gjødertsen og Simon Jørgensen, øster i Alrø by. Derpå lavede man en forsørgelsesplan, gældende for et år. Denne første plan så således ud:

1. Johanne, Halds enke, boende i fattighuset. Rug: 6 skp. Byg: 6 skp. Flæsk: 16 pd. Penge: 2 rdl.
2. Ane Eskildsdatter, til huse hos sin mor, der får aftægt, skulle modtage som nr. 1.
3. Drengen Rasmus Rasmussen, uægte barn, beregnedes at ville koste 14 rdl.

Desuden skulle understøttelse ydes indsidder Rasmus Mikkelsen, som ikke anses at kunne ernære sin store familie med sine hænders arbejde. Uddelingen skulle ikke ske på en gang, men foregik 4 gange om året i præstegården, hvor de fattige var tilsagt sammen med 4 gårdmænd, der skulle møde med de dem pålignede naturalier og penge. Her modtog og uddelte fattigkommissionen de efter forsørgelsesplanen fastsatte ydelser. Ved den første uddeling mødte de 4 østligst boende gårdmænd, og ved de påfølgende uddelinger fortsatte man vest på, indtil man var rækken igennem, for så at begynde forfra (øens 20 gårde lå i en lang række i retningen øst-vest). Da det ved ligningen var fastlagt, hvad hver enkelt skulle yde, kunne der blive naturalier tilovers. Skete det, solgtes de ved auktion, og de ved denne indkomne beløb sammen med tiloversblevne rede penge gik i fattiggassen.

Ligningen, der foretoges af fattigkommissionen, fandt sted i præstegården en gang årlig. Som eksempel på ydelseernes størrelse skal anføres, at i 1833 skulle gårdmand Søren Pedersen Degn udrede følgende: 1 skp. $\frac{1}{4}$ fdk. rug, 1 skp. $\frac{1}{4}$ fdk. byg, $2\frac{1}{8}$ pd. flæsk og i rede penge 1 mk. 1 sk. Ydelseerne, der var fastsat efter gårdens hartkorn, var ikke ret varierende, da alle øens 20 gårde med undtagelse af præstegården omtrent var lige store. Den eneste gårdbruger, der betalte sit bidrag kun i penge, var præsten. Han betalte for 1833 2 rdl. 2 mk. Husmændene ydede kun pengebidrag, der kunne variere fra 4 til 14 sk., alt efter deres økonomiske forhold.

Foruden de nævnte ydelser, der pålignedes beboerne, gårdmænd og husmænd, havde fattigkassen også andre indtægter. Der kan nævnes tavlen på visse søn- og helligdage. Denne indsamling fandt sted 7 gange om året. Selv om disse tavlepenge ikke udgjorde store beløb, var de dog ikke nogen uvæsentlig del af den samlede indtægt. Der kom også penge i fattigkassen ved salg af skudsmålsbøger. Det var dog ikke nettobeløb, der på den måde kom i kassen, da disse skudsmålsbøger også figurerede på udgiftssiden. Endelig kom der penge ind for bøder, der idømtes jordbesiddere, der havde »onde urter« (gul okseøje) på deres marker, og der kunne også idømmes mulkt for at fremkomme med ubegrundede beskyldninger og trætte. Således betalte Morten Buch et år 1 mk. 1 sk., fordi man havde fundet »onde urter« på hans mark. Ved køb og salg af ejendom indgik der ofte frivillige gaver i fattigkassen. Døde et fattiglem og efterlod sig ejendele, skulle disse registreres og sælges ved auktion, og det indkomne beløb skulle gå i fattigkassen. Ved disse auktioner kom der, hvad man ikke skulle have ventet, forholdsvis betydelige summer i kassen, så beboerne det følgende år kunne slippe helt fri for fattigskatten. Der er flere eksempler på, at der kunne gå år, hvor denne ikke opkrævedes på grund af, at der ingen fattige fandtes, eller at kassebeholdningen var så stor, at opkrævning ikke var nødvendig.

Det kan således nævnes, at ved auktionen over fattiglem Jens Eskildsens efterladenskaber indkom der 30 rdl. 6 sk., næsten lig et helt års sociale udgifter, og skrædder Niels Larsens ejendele registreredes til ikke mindre end 93 rdl., 1 mk. 1 sk.

Fattigkassens regnskab for 1833 balancerede med 42 rdl. 3 mk. 13 sk. og havde ialt 15 indtægtsposter, hvoraf de vigtigste er nævnt ovenfor. Til sammenligning kan anføres, at øens samlede sociale udgifter i dag er ca. 40,000 kr. Udgifterne 1833 var 37 rdl. 0 mk. 14 sk. og var fordelt på 17 poster. Det skal dog bemærkes, at ikke alle pengene, der indgik i fattigkassen, kom øens fattige til gode. Foruden det, der medgik til øens egne fattige, måtte fattigkassen yde bidrag til forskellige formål uden for sognet. Der betaltes således hvert år et mindre beløb til Helsingør hospital. Tavlen til fordel for ovennævnte hospital blev siden 1661 ombåret i alle landets kirker med undtagelse af Københavns som en erstatning for de tab, hospitalet havde lidt ved afståelsen af Skåne. Det kan også nævnes, at tavlen nytårsdag gik til Det kgl. Opfostringshus i København, og tavlen på konfirmations søndag til de døvstumme. I regnskabet for 1833 udbetaltes til sognets egne fattige i rede penge kun 4 rdl. foruden 7 rdl., som betaltes Rasmus Simonsen for kost og pleje til det i forsørgelsesplanen nævnte uægte barn. Dertil kom så udgift til tøj, syløn og lign. til drengen på ialt 8 rdl. 4 mk. 9 sk. Penge gik der også til fattighusets vedligeholdelse. Det må vist være bygget i årene mellem 1821 og 1832. Det lå i toften ved Morten Buchs gård (tidligere Rosenmejers), og var kun et lille

uanseligt bindingsværkshus på 4 fag med stavrede og klinede vægge. I 1838 blev det indrettet til beboelse for 2 familier, så hver familie havde egen indgang og eget ildsted. Fattighuset stod til 1911, da det blev solgt til præstegårdsforpagter Rasmus Mortensen, der nedbrød det. Ofte havde det stået tomt, da der kunne gå år, hvor det ikke var brug for det, til andre tider var det lejet ud for en minimal leje.

Noget af det mest utiltalende ved fattigforsorgen i ældre tid var bortliciteringen af børn og syge mennesker. Var et barn forældreløst, og ingen pårørende tog sig af det, kom det under fattigvæsenet, og man sørgede for det på den måde, at man holdt licitation over det. I regelen blev det bortliciteret til den lavestbydende, som så skulle forsørge det. Således blev forannævnte Rasmus Rasmussen, der var 14 år, bortliciteret til gårdmand Chr. Pedersen for 6 rdl. for et halvt år. Det kunne også ske, at et barn blev bortliciteret til en udensofns boende. I 1838 kom et uægte barn i pleje hos gårdmand Iver Sørensen i Hosby i Bjerre herred, »da ingen gårdmand eller husmand på øen ville have det.«

Det skal dog nævnes, at man ikke altid antog det laveste tilbud, så man har sikkert også set på, hvilke hjem tilbuddene kom fra. Så sent som 1858 blev »Jacobines barn« bortliciteret til husmand Søren Christensen, der var næstlavest bydende, idet han tilbød at tage barnet i kost, pleje og beklædning »som om det var hans eget barn« for 58 rdl. om året.

En anden form for fattigforsorg var, at man lod den fattige »gå på omgang« i gårdene. Det gjorde man vel især, hvor det drejede sig om enlige, der ikke havde eget hjem eller trængte til pleje. Hver gård var forpligtet til at have en sådan person en uge ad gangen, dog skulle præsten have vedkommende i 2 uger, vel sagtens fordi hans gård var dobbelt så stor som de øvrige. En tid havde man en sindssyg karl gående på omgang, og føromtalte Jens Eskildsen gik på omgang til sin død. Endnu så sent som 1853 gik karlen Niels Gylling på omgang, han var det år den eneste fattige, man havde at sørge for. Var de fattiglemmer, der gik på omgang, i stand til at udføre arbejde på gårdene, enten uden- eller indendørs, blev de sat til det, så langt deres evner og kræfter strakte, så gårdmændene undertiden fik nogen erstatning for kost og logi.

En stor byrde for fattigvæsenet var de mange uægte børn, sognet havde at forsørge. Hertil bidrog især det berygtede »liderlige fruentimmer« Anc Rasmussdatter, kaldet »Store Ann«, som skaffede sognet ikke mindre end 7 uægte børn at forsørge, og som aldrig ville opgive navne på børnenes fædre, så hele forsørgelsen påhvilede sognet. Man søgte flere gange at komme af med hende, men hun vendte altid tilbage til øen, inden hun var forsørgelsesberettiget andetsteds, og næsten hver gang, hun kom tilbage, var hun frugtsommelig. Man forsøgte flere gange at indmelde hende for fattigdirektionen og herredsfogeden for at få hende straffet. Lykkedes det, var det kun en mindre straf, hun idømtes, i det mindste vendte hun hurtigt tilbage igen og optog sit forrige levned. Efter en mundtlig overlevering ville skolelærer Hansen og sognefoged Mikkil Jensen have hende brændt som heks. Rygtet gik, at det var hendes far, der var far til nogle af de uægte børn. Hun døde i Horsens 1891, 77 år gammel, men blev begravet på Alrø.

Døde et almisselem, var det en fra 1708 stammende bestemmelse, at gravkastningen påhvilede byens gårdmænd, mens udgifterne til selve begravelsen udredtes af fattigkassen. En regning i anledning af et fattiglems begravelse kunne se således ud:

DEN SOCIALE FORSORG PÅ ALRØ EFTER 1833

Ligkiste	2 rdl.	3 mk.	0 sk.
1 lagen at klæde afdøde i	0 »	5 »	0 »
Til øl og brændevin (sandsynligvis til dem, der gravede graven)	0 »	3 »	0 »
1 hvidt halstørklæde til liget	0 »	2 »	0 »
For brød og ost ved begravelsen .	0 »	3 »	0 »
For 2 potter brændevin	0 »	2 »	0 »
Ialt	5 rdl.	0 mk.	0 sk.

Når et fattiglem døde, registreredes vedkommendes bo. Man kan af disse registreringer se, at visse fattiglemmer efterlod sig ret betydelige værdier, især tøj, hvormed de som oftest var vel forsynede. Vi kan også gennem disse lister over efterladenskaber få indblik i visse kulturelle forhold. Det ses således, at hvis et fattiglem efterlod sig bøger, var det næsten altid religiøse bøger, f. eks. Kingos salmebog, Evangelisk-kristelig salmebog, Pontoppidans forklaringer, Birchs bibelhistorie og »De bedendes kjæde« (en udbredt andagtsbog).

Registreringen giver os også et godt billede af tidens klædedragt. Fattiglem Johanne, Halds enke, efterlod sig således bl. m. a.: 2 dyner, stoppet med fjer, 2 puder, ligeledes, 1 par blålærreds lagner, 1 sengested med omhæng, 8 sæt hørgarns lintøj, 2 sæt kramtøj, 2 hørgarns kramlærreds halsklæder, 3 luer, 1 hørgarns og 1 blågarns halsklæde (daglig), 3 forklæder (søndags), 2 forklæder (daglig), 4 særker, 1 sort kjole og 1 kåbe, 2 nattrojer, 1 blå klæde, 2 trojer, 2 par strømper og 1 par sko.

Blandt boets midler fandtes intet ur, men derimod et timeglas. Kun i et tilfælde finder man i disse fattiglemmers boer ure. Det var skrædder Larsen, der havde ejet et »Solmuhr«, og han ejede også en sølvbeslagen merskumspiibe. Dette pibelåg er alt, hvad jeg i disse boer har fundet af sølvtoj.

Af husholdningsservice fandtes stentallerkener og trætallerkener, knive og skeer, men aldrig gaffer. De har været luksusgenstande for fattigfolk, og fingrene har måttet gøre det af for gaffer.

Almisselem Inger Jørgensdatter havde bl. a. alene i kjoler: 1 blåstribet kjole, 1 grøn kjole, 1 blå kjole, 1 sort kjole, 1 blommet kjole.

Mændenes garderober var som oftest også vel forsynede. Jens Eskildsen havde således bl. m. a.: 14 skjorter — hørlærreds og blålærreds, 3 gode trojer, 3 par gode bukser, 1 par skindbukser, 3 sæt gamle klæder, 5 gode veste, 1 gammel vest, 3 par gode strømper o. s. v.

Hvis pladsen tillod det, kunne man blive ved længe med at fremdrage, hvad der fandtes i disse dødsboer, og man ville være i stand til at danne sig et ret tydeligt billede af, hvad der fandtes i et småkårshjem på Alrø i disse tider, det gælder både bohave, klædedragt og redskaber.

Også dengang søgte sognene, så vidt det var muligt, at unddrage sig forsørgelsespligten. Det medførte, at der ofte opstod strid sognene imellem om, hvem der i hvert enkelt tilfælde havde forsørgelsespligten. Hovedreglen var jo, at fattigkommissionen havde pligt til at forsørge enhver, der var født og opdraget i sognet, men desuden enhver, som i et bestemt åremål havde opholdt sig og lovlig ernæret sig i sognet, når vedkommende ikke selv var i stand til det. Det var den sidste bestemmelse om opholdets varighed, der oftest gav anledning til

strid og megen korrespondance frem og tilbage mellem fattigkommissionerne. Således ville Gylling have Alrø til at anerkende, at øen var pligtig til at forsørge en benådet livsfange (tugthusfange) Peder Christensen fra Sondrup, som havde været smed på Alrø 1812—13. Men Alrø hævdede, at han ikke havde opholdt sig på øen i fulde 2 år, så forsørgelsespligten kunne ikke tilkomme Alrø.

Også med Horsens fattigkommission forhandlede man om forsørgelsespligten. Det drejede sig her om en skomagersvend Jesper Pedersen, der var født på Alrø af fattige forældre. Han havde lært skomagerhåndværket i Horsens og var blevet svend, men kort efter var han blevet syg og var kommet på sygestuen i Horsens, hvor svendelavet betalte for hans ophold i 12 uger. Efter den tid måtte fattigvæsenet i Horsens træde til, men krævede udlæggene refunderet af Alrø fattigkasse, da man hævdede, at han ikke havde været fulde 3 år i Horsens, efter at han var fyldt 18 år. Slutresultatet blev, at Alrø måtte betale 10 rdl. til bataljonslæge dr. Wernicke for kur og medicin i 39 dage og for hans ophold på sygestuen 8 rdl. 1 mk. 14 sk.

Undersøger man Alrøs befolkningstal og antallet af fattigunderstøttede fra ca. år 1800 og op til vore dage, viser det sig, at antallet af understøttede har været forholdsvis ringe. Tager man således forholdene 1801, et år, der godt kan tages som norm, var der kun 3, der fik fattighjælp. Øen havde da ialt 38 familier. Af gårdbeboere og deres hustruer var der 40, af husmænd og indsiddere med hustruer var der 31 og af børn ialt 91, hvoraf dog ca. 20 var over konfirmationsalderen. Af tjenestefolk var der på gårdene ialt 49. På aftægt var der 12 og som ovenfor nævnt 3, der fik fattighjælp. I mange andre sogne var tallet, også forholdsvis, meget større.

Betleriet på øen var på grund af øens afsondrede beliggenhed ikke ret omfattende. Dog kom der undertiden fattige koner fra Hads herred vadende over vadegrunden for bl. a. at tigge to (uld).

Ved siden af den officielle understøttelse var der stadig en ikke ringe frivillig velgørenhed, ja, den betød vel tit mere for de fattige end den officielle støtte. Det var vel ret almindeligt, at gårdmændene rakte deres ubemidlede naboer en hjælpende hånd, og ved landsbyens gilder sendtes der altid gildesmad til de syge og fattige.

Til slut skal omtales en ejendommelig skik på Alrø, som sikkert også er kommet småkårsfolk til gode og således også har været en form for frivillige gaver til de mindrebemidlede.

Skikken bestod i gratis uddeling af fisk. Grundlaget for denne uddeling var, at de gårdmænd, der havde strandgrunde, ud for hvilke der stod bundgarn eller andre fiskeredskaber, krævede en vis godtgørelse af ejeren af fiskeredskaberne. Denne godtgørelse bestod i en vis andel af fangsten. Således tilfaldt lørdag aftens og søndag morgens fangst grundejeren, som så først tog, hvad han selv havde brug for, mens resten, hvis fangsten var stor nok til det, uddeltes mellem øens øvrige beboere, for så vidt disse ønskede at få gratis fisk. Uddelingen foregik på den måde, at man søndag morgen samlede et nærmere aftalt sted, hvor fiskene blev lagt i et antal dynger, der svarede til antallet af de personer, der ønskede at komme i betragtning ved uddelingen. Grundejeren sagde så til en af de tilstedeværende om at vende ryggen til fiskene, hvorpå han pegede på en bunke og sagde: »Hvem skal have den?« Den mand, der stod med ryggen til fiskene og således ikke kunne se beskaffenheden af den bunke, der blev peget

på, nævnte navnet på en af de tilstedeværende, som så fik fiskene, som var i bunken. Sådant fortsatte man så, til alle fiskene var delt ud. Efter overleveringen var der altid aftagere nok. Denne uddeling af gratis fisk hørte op omkring 1840, da de fremmede fiskere fra Horsens på det tidspunkt protesterede mod at yde denne afgift til lodsejerne. Denne nægtelse førte til en proces mellem sogneforstanderskabet på Alrø og fiskerne i Horsens. Dommen gik Alrø imod, og skikken ophørte.

Ved kommunaloven af 1841 skete der ikke store ændringer med hensyn til fattigvæsenet. Den vigtigste ændring var, at fattigkommissionens beføjelser overgik til sogneforstanderskabet, hvor præsten jo var medlem og i årene umiddelbart efter lovens ikrafttræden som oftest formand.

Først med junigrundloven af 1849 sloges det fast, at danske statsborgere havde ret til, når de ikke kunne forsørge sig selv, at få det fornødne af det offentlige. Der oprettedes nu frie fattigkasser, der ydede hjælp til dem, som kun havde brug for en mindre, forbigående støtte. Disse kasser blev 1907 til hjælpe-kasserne.

1867 skete der den ændring, at sogneforstanderskabet blev til sogneråd, og de selvskrevne medlemmer forsvandt ud af rådet. Men fattigforsorgen sorterede stadig under det kommunale råd. Efterhånden skete der dog flere ændringer i fattigforsorgen. Således begyndte i årene efter 1890 den sociale lovgivning. Af denne lovgivning skal her nævnes loven om alderdomsunderstøttelse fra 1891. Efter denne lov kunne der efter kommunalbestyrelsens skøn ydes ubemidlede over 60 år pengehjælp.

De første ansøgninger om alderdomsunderstøttelse på Alrø forelå i sognerådets møde 9. juni 1891. Der var 3 ansøgere, nemlig fisker Anders Rasmussen, bødker Simon Bertelsen og ugift Kathrine Marie Hansdatter. Den første bevilgedes 125 kr. og de øvrige to hver 100 kr. årlig. Senere på året bevilgedes understøttelse til husmand Jens Jørgensen, der fik 75 kr. årlig. I 1893 klagede fisker Anders Rasmussen til amtet over, at sognerådet havde nægtet at forhøje hans alderdomsunderstøttelse. I de første år efter lovens ikrafttræden var der stadig kun 3-4, der på Alrø fik alderdomsunderstøttelse. Indstillingen hos de fleste gamle var, at man længst muligt ville klare sig selv, og de få, som meldte sig som trængende, kunne ikke tære stærkt på sognets kasse. Først da alderdomsunderstøttelsen blev til aldersrente, hvortil de gamle havde ret efter faste regler, og da en indtrædende inflation formindskede værdien af opsparede midler, blev det sædvane, at de, der var berettigede til det, hævede deres aldersrente. Da aldersrenten endelig i 1957 gik over til at blive folkepension, blev det almindeligt, at alle, rige som trængende, hævede deres understøttelse, som nu blot havde fået et finere navn.

Den sociale forsyrg har gennemgået en kolossal udvikling fra reformations-tiden til vore dage. Store summer ofres i dag på den, men pengene giver gode renter i form af mere tryghed og blidere kår for de mennesker, der af forskellige grunde lever på livets skyggeside.

Selv om pengene ikke i sig selv skaber lykke, er de dog med til at skabe grundlag for en lykkeligere tilværelse for mangfoldige mennesker, men den private godgørelse og hjælpsomhed har sikkert lidt ved, at staten og kommunerne har overtaget så stor en del af forsyrgen.

GLIMT FRA BISPEVISITATSER I ÅRHUS STIFT

AF A. STEEN

Fra litteraturen kender de fleste vist noget om »bisper på visitats«, f. eks. fra Edv. Egeberg, Skjoldborg, Thisted-Jensen. — Selv om disse forfattere har ramt de virkelige forhold ret nøje, så de virker meget instruktivt, så er der vel nok noget i deres beretninger, som er konstrueret, men dette gør dem interessante, som de netop bør være. Her vil kun det, som er foregået, blive skildret.

Fra Langkastrup, Virring sogn ved Randers, har jeg et smukt minde, fortalt af min far. Bispemåden må have været Brammer eller Fog (thi Clausen var det absolut ikke). Efter dens tids forhold virkede bispemåden at visitere på meget overraskende på min far. »Har De ikke,« sagde bispemåden, »en stue, hvor jeg må gå ind med »de små«, så kan De jo inde i skolestuen tage f. eks. regning med de større børn?« — Jo tak, den regning blev der vist ikke meget ved. Døren stod på klem ind til bispemåden; min far listede hen og kiggede ind; alle de små havde øjnene fæstet på bispemåden, ja, en lille pige stod mellem hans knæ og så op på ham med store øjne og åben mund. —

Den næste biskop (Johs. Clausen 1884—1905) lignede ikke sin forgænger i ovennævnte skildring; thi han ville netop ikke have de små med, kun dem, der var fyldt 10 år. (NB. Han sagde altså ikke: »Lad de små børn komme til mig«).

Nej, læreren og børnene skulle møde i den skole, der var i kirkebyen, og de skulle medtage læse- og skrivebøger m. m., og læreren naturligvis skolens protokoller; det var en bagende hed sommerdag, og det var netop i middagsstunden; de blev nødt til at traske afsted, da de skulle møde kl. 1 (2½ km). — Og hvis læreren så ikke var højremand, var det ikke »så godt«. —

Men så fik Århus stift i 1907 en prægtig mand som biskop, det var Sophus Sørensen — stor, både som kirkens og skolens mand. Han havde været præst og seminarieforsøger i Jelling, derefter ministeriets konsulent i skolesager og senere biskop over Lolland-Falsters stift, hvorfra han kom til Århus. Med det samme kan bemærkes, at han ønskede at slutte sin tjeneste i den danske folkekirke som sognepræst, og det skete; thi da han i 1916 forlod sin bispegerning, blev han sognepræst i Nørup ved Vejle, hvor han var i omtrent 10 år. Skønt fyldt 60 år var han så rask, at han cyklede ud i sognet og besøgte syge og gamle. Jeg har læst om ham disse ord: »Han var den jævne, ydmyge og beskedne mand, men med en egen myndighed«.

Biskop Sørensen anmeldte sit besøg i Thorager-Bregnet til en dag i juni 1907. Jeg var så heldig at være vikar i Rostved lærerembede (Thorsager sogn) i perioden 1. april—15. juli dengang, og så ung, at jeg ikke kunne få embedet. Biskoppen var ikke spor interesseret i en vikar, men jeg var det i ham og glædede mig til overhøringen af de unge (14-18 år) i kirken. Den gamle provst Hansen

(ikke fungerende provst på dette tidspunkt) samlede lærere og lærerinder nogle dage i forvejen og omtalte da, hvor nøjsom bispem var, i hvad der angik hans person, ikke som nogle år i forvejen, da en biskop blandt mange andre ønsker også havde dette, at det værelse, han skulle sove i, var tapetseret med blå tapet (mon det ikke også var ham, der havde sin egen tjener med?) –

Rostved skole var snart »besørget«. Den gamle lærer var jo borte, og vikaren skulle ikke blive, men højtideligheden i kirken, den fortjener at blive omtalt. De unge var mødt godt op, det var i roelugningstiden, så der blev jo ligefrem en fridag ud af det. Nu var de trådt ud fra skolen, og provsten – som jo nok havde konfirmeret de fleste af dem – stod oppe under korbuen og begyndte med at spørge: »Hvad er det for et stort spørgsmål, der optager os, og som vi må tænke på både nat og dag?« – De unge kiggede lidt til hverandre, de anede åbenbart ikke rigtig, hvad provsten tænkte på – og der var vist flere i kirken, der havde det på samme måde; i hvert fald fik provsten ikke noget svar, men måtte selv give det, og det var da: »Hvorledes skal jeg blive salig.« – Nu var det vel ikke just det, disse unge tænkte så meget på, og der kunne ikke rigtig komme gang i katekisationen. Da rejste bispem sig og sagde ganske stilfærdigt: »Må jeg prøve at tale lidt med de unge?« –

Ja, naturligvis – men bispem blev ikke stående under korbuen, nej, han gik ned imellem dem, og holdt en og anden sig tilbage, så nikkede han til vedkommende, og engang hørte jeg ham sige: »Kom du bare frem, min pige, jeg kan se på dig, at du ved noget.« Og snart var en livlig samtale i gang, og den højtidelige handling i kirken forløb på bedste måde, og jeg er sikker på, at de tilstedeværende fik et minde om en god og smuk dag – og det kunne de takke den gode biskop for.

Bagefter var der selvfølgelig »middag« i præstegården med, hvad dertil hører. Jeg glemmer den aldrig – altså middagen –. Jeg kendte slet ikke is som dessert – den dejlige, gullige kage måtte smage herligt. Jeg tog en stor mundfuld – uha, hvor var det koldt; jeg havde nær spyttet det ud på min tallerken; men med lommestørklædet for munden reddede jeg situationen, som vist ingen havde lagt mærke til; jeg sad heldigvis ikke ved hovedbordet. – Jeg kan ikke huske noget om eller af de taler, der blev holdt, men den rare biskop og – den kolde is vil jeg aldrig glemme.

EN NEDLAGT LANDSBYSKOLES HISTORIE

THOSTRUP SKOLE — VELLEVE SOGN

AF JENS HOLMBERG KRISTENSEN

Arene før og efter 1960 er skæbneår for de små skoler landet over. De glider ud af billedet, kasseret af en ny tid, der foretrækker store, moderne betonkolosser i stedet. Det er en centraliseringens tid, vi lever i. Den levner ikke den to-klassede skole en chance. Dermed være ikke sagt, at det nye ikke har sin berettigelse. Det har det, hvis det absolutte hensyn til barnet stadig er det centrale i skolens målsætning.

Fra første april 1957 ophørte skolegangen i Thostrup skole. Helt smertefrit gik det forståeligt nok ikke for sig. Der var hos en del af skolekredsens beboere modstand mod skolens nedlæggelse. Det, man sætter pris på, giver man jo nødtigt fra sig. Børnene i den nedlagte skole blev fordelt i klasserne i Velleve hoved- og forskole, hvor de tre derværende faste lærerkræfter tog sig af dem. Undervisningen i Thostrup skole var fra 1955—57 blevet ledet af skiftende vikarer. Lærrermangelen umuliggjorde fast besættelse af det vakante embede. Dette i forbindelse med den nye skolelovs fremkomst blev skolens endeligt.

I de gamle protokoller, der alle er bevaret, er skolens historie fra første færd nedskrevet. På disse protokollers indhold og et par læreres private optegnelser er denne artikel bygget op.

Skolen er bygget i 1875. Den blev indviet af provst Brammer i Vejerslev den fjerde november, og undervisningen begyndte med 40 børn — 15 i yngste og 25 i ældste klasse — den tiende november samme år.

»Skoledistriktet omfatter Thostrup by med udflyttere samt de udflyttere af Velleve og Enslev, der bor syd for de nævnte to byer.« Børnene af Thostrup by og mark gik før til Vidstrup skole og de andre til Velleve skole.

Der var i lang tid strid mellem sogneråd og beboere om, hvor skolen skulle ligge, idet sognerådet ville have den bygget i Enslev by. (Det kunne spare kommunen for at holde andenlærer i Velleve*). Den ny skole ville således have omfattet omtrent alle beboerne i kommunen, der ligger sydvest, syd og sydøst for Velleve by.

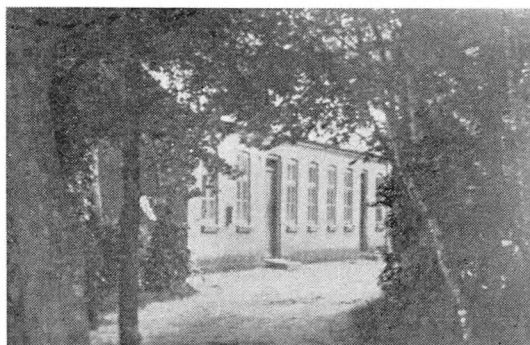
Beboerne i Thostrup og nogle af Velleves og Enslevs beboere mod syd forlangte derimod af hensyn til den lange skolevej til Enslev skolen bygget på Thostrup grund længst mod øst. Daværende provst Jessen i Grønbæk gav sidstnævnte beboere medhold, og skolens beliggenhed var således fastslået. Enslevs bys børn måtte således fremdeles søge Velleve skole (hvoraf følgen blev, at der snart måtte ansættes en andenlærer dér**).

*) **) Det i de to parenteser anførte er i protokollen tildækket med uigennemsigtigt klæbepapir. Disse sætninger rummer ret beset også en del skadefryd over Velleves »uheld« med hensyn til den nye sogneskoles placering.

Ved embedets oprettelse blev lønnen for læreren fastsat til: »Bolig, 6 favne brænde til skolens eget brug, 35 tdr. byg og 6 tdr. rug, offer og accidentser af skoledistriktet samt brugen af en jordlod på omtrent 14 tdr. land.« (Reguleringssummen blev fastsat til 981 kr. Ved det såkaldte Fischers tillæg blev der senere tillagt embedet yderligere 219 kr., så lønnen blev 1200 kr. årlig.

Den første lærer i embedet forpagtede straks jordlodden bort til murer Jens Kristian Nielsen for 25 tdr. byg årlig i 9 år, regnet efter kapiteltaksten for Århus stift.

I 1885 overtog den ny lærer selv jordlodden, der samme år blev drænet over det hele og i løbet af seks år grundig merglet, hvilket alt sammen foruden

Thostrup skole

lærerens eget arbejde kostede ca. 2000 kr. Til udgiftens bestridelse gjordes et mergels- og dræningslån stort 1600 kr., der forrentedes og afdroges med en tiendedel i ti på hinanden følgende år.

Ved den ny skolelov, der trådte i kraft 1901, blev lærerens begyndelseslønsat til 975 kr. med afkortning for jordlodden på 225 kr. og accidentser 42 kr. 18 øre ialt 297 kr. 18 øre, og restpengelønnen afrundet til 678 kr. årlig. Bolig og brænde ansattes til 300 kr. pr. år, og da læreren havde været ansat i over 20 år, fik han et løntillæg af staten på 700 kr. årlig.

Fra Frijsenborg godskontor fik læreren hvert år siden embedets oprettelse af det Vedel-Frijsiske legat for lærere på godset tildelt en portion på 20 kr.

Forpagteren af skolejorden havde forskellige forpligtelser overfor læreren. »Hvert efterår skal han,« siger kontrakten, »levere og tilkøre læreren et godt og friskt læs kreaturgødning til brug i skolens have, samt det for læreren og hans familie og hans husdyr nødvendige senge- og strøhalm.« Endvidere giver han læreren ret til fri afbenyttelse hvert år af to agre af vangen vest for skolens have, den ene til dyrkning af roer og kartofler og den anden ager til græsning for to geder eller en hest. Pligtkørsel hørte også med. Forpagteren forpligter sig til at køre for læreren eller hans familie, når og hvor de ønsker det, for en betaling af to kroner til Ulstrup, Laurbjerg og Langå stationer og lignende vej-længder og for en krone til Vellev og lignende. Endelig havde læreren ret til at købe det, han ønskede, af sød nymalket mælk til en pris af 10 øre pr. pot i den tid, forpagtningen stod på.

I 1891 blev det kirkelige højtidsoffer afløst af et fast årligt vederlag fra kommunen for læreren i Thostrup på 50 kr. Accidentserne afløstes med ministeriets samtykke i 1915 med 66 kr. for læreren i Thostrup.

Skolens timeplan er, så vidt det kan ses, blevet bevaret uændret i de år, skolen eksisterede. For første classes vedkommende så mødepligten og timetallet således ud: Om sommeren 4 dage ugentlig (22 timer) og om vinteren 2 dage ugentlig (12 timer). Anden klasse havde om sommeren 2 dage ugl. (12 timer), og i vinterhalvåret 4 dage om ugen (24 timer).

Børnetallet varierede ret stærkt. Lige efter århundredskiftet kulminerede det. Der var da en overgang 65 børn. I 1957 var der 29 elever.

Lærer Marius Vandborg

Lærer Anthon Boesen

Lærer Sejr Kristensen

I 82 år havde skolen tre fastansatte lærere. De har kunnet lide egnen og befolkningen, ligesom det vides, at beboerne i skolekredsen også kunne lide lærerne. Følgende ordrette citat er viet den første enclærer ved skolen.

»Første november 1875 blev hjælpelærer i Vellev (1871—75) Vandborg kaldet til lærer ved nævnte skole og begyndte undervisningen den tiende november. Han var søn af lærer og kirkesanger Vandborg i Spentrup ved Randers, denne var i mange år ansat under præst og digter St. St. Blicher. Han var født 18. marts 1848 og kom på Lyngby seminarium i august 1865, hvorfra han dimitteredes 1868 med 1. karakter.

Som hjælpelærer i Vellev og siden som lærer ved Thostrup skole vandt han anerkendelse som en begavet og praktisk dygtig lærer og blev meget afholdt af forældre og børn, ligesom han også af autoriteterne blev genstand for megen agtelse og velvilje. Provst Brammer skrev således i skolens dagbog efter en visitats i maj 1877: »Denne skole går en lys fremtid i møde under denne dygtige lærers ledelse.« Desværre bukkede han tidligt under for en ulykkelig tilbøjelighed*), der hurtigt svækkede hans arbejdskraft i den grad, at han allerede i en alder af 36 år og efter at have været lærer her ved skolen i 9 år måtte holde hjælpelærer. Knap et år efter døde han den 12. januar 1885 og blev begravet ved Vellev kirke. På hans grav blev der sat en smuk mindesten skænket af skoledistriktets børn og beboere som et synligt minde om den kærlighed, de havde til deres lærer og ven.«

Marinus Janus Mettelius Vandborg var gift med Ane Kristine Amdisen (f. 6. oktober 1856) fra Over Mølle i Vellev sogn (d. 6. april 1881). Deres ægteskab

*) Den ulykkelige tilbøjelighed var hang til stærke drikke.

varede kun et år. De fik en søn Sten — opkaldt efter digterpræsten i Spentrup.

I det sidste år, Vandborg levede, virkede efter hinanden to lærere ved skolen. Først en seminarist Dolleris, der senere blev højskolelærer, og siden en seminarist Hendrik Jensen.

30. marts 1885 blev daværende lærer i Trust, Tvillum sogn, Anthon Pedersen Boesen kaldet til at være skolelærer i Thostrup skole. Han var født i Ørsted ved Randers den 16. maj 1846 som søn af gårdejer Peder Pedersen Boesen. Fra konfirmationsalderen var det allerede bestemt, at han skulle være lærer, men på grund af faderens død og som følge af dette uheldige pekuniære forhold lykkedes det ham først i en alder af 24 år og efter selv at have tjent nogle penge til hjælp til sin uddannelse at blive optaget på Ørsted Friseminarium, hvorfra han dimitteredes i Århus i juli 1874 med anden karakter, 150 points. I et års tid var han huslærer i Bjerring og blev så i august 1875 kaldet til lærer i Trust, hvorfra han igen i 1885 blev kaldet til lærer i Thostrup skole i Vellev sogn. Her virkede han i omtrent 34 år. I 1918 fik han som 72-årig sin afsked med pension 1682 kr. om året. Sine sidste år henlevede han i Houlbjerg, hvor han døde i en høj alder d. 3-11-1938. I dette lærerhjem voksede en børneflokk på 14 op.

Lærer Boesen var overordentlig afholdt af forældre og børn. Flid og dygtighed gjorde, at han altid var i stand til at fremvise gode resultater i sin undervisning både som ung og gammel. Ikke alene i skolen sporede man hans flid, men også uden om skolen i mark og have. Anlægget af haven og planningen af alle træerne er udført af ham. At han var agtet og afholdt, vidner skolekredsens afskedsgave om. Man forærede ham et kostbart skrivetøj og en pengegave på 300 kr.

Fra 1918—19 var embedet vakant. Den første maj 1919 kaldedes seminarist Sejr Kristensen til embedet. Han var født 9. nov. 1891 i Trust, hvor faderen var lærer. Denne var lærer Boesens efterfølger i dette embede, og nu blev sønnen Boesens efterfølger i Thostrup. Lærer Kristensen var uddannet som snedker, så først i 1915 blev han dimitteret fra Gedved seminarium. Efter overstået soldatertjeneste havde han flere vikariater, bl. a. et i Vellev. Da skolen havde været lukket godt en måneds tid på grund af den spanske syges hærgen, begyndte han som vikar i embedet den 20. januar samme år, som han opnåede fast ansættelse. I august 1929 blev han gift med sin husbestyrerinde Laura Thomsen fra Glatved. I ægteskabet var der to børn — en søn og en datter. Lærer Kristensen var som sin forgænger organist ved Vellev kirke. Skolejorden forpagtede han ud.

Den 30. maj 1955 afgik Thostrups sidste fast ansatte lærer ved døden, og embedet betjentes af forskellige vikarer til skolens skæbneår 1957. En af børn og forældre elsket og afholdt lærer havde lukket sine øjne for sidste gang.

I 82 år eksisterede Thostrup skole. Bygningerne står endnu uændrede. Men de er solgt af kommunen til en privatmand, ligesom skolejorden også har skiftet ejer.

HOSTRUP I LINÅ

AF EN LÆRERKONES ERINDRINGER

VED H. JØRGENSEN

I anledning af, at det i år er 100 år siden, C. Hostrup forlod sit præstekald i Silkeborg og Linå for at rejse til Hillerød, skal herved meddeles et brev, skrevet af fru Kirsten Louise Egeberg, født de Hemmer. Hun var gift med Niels Egeberg, der var lærer og kirkesanger i Linå fra 1847 til 1879. Brevet er skrevet ved århundredskiftet, og det femkom på opfordring af sønnen Edvard Egeberg, som i Østjysk Hjemstavn 1939 har skrevet om sit barndomshjem i Linå. Brevet supplerer på udmærket måde den smukke skildring, som Egeberg har givet af sin mor, og giver samtidig et levende billede af Hostrups virke som præst i Linå.

»Jeg antager, at du nok i hjemmet har hørt omtale, i hvilken dårlig tilstand Linå sogn befandt sig i de første år af fars embedstid. Drik, slagsmål, kiv og vel også usædelighed forekom ikke sjældent. En præst — vist med uret dømt og afsat — en hæderlig og rettænkende ung mand, der i vakancen bestyrede embedet, kunne ikke med den bedste vilje på ubestemt tid magte at forbedre forholdene. Efter 3 à 4 års forløb fik Silkeborgerne gennemført at få præsten til at bo i Silkeborg. Således modtog Hostrup embedet.

Hans første præstegerning i Linå var at kaste jord på en lille pige af Per Skomagars. Jeg erindrer ikke, om far var i skolen, eller om han allerede var gået over til P. Laursens, men jeg erindrer, som det var i går, at jeg med dig på armen ville gå ind og se, hvem der kom ind; da ser jeg Pontoppidan*) samt en anden herre komme ind og hører Pontoppidan sige: »Her kommer jeg og vil indføre pastor Hostrup, da jeg ved, at han altid her vil blive godt modtaget og i Deres mand finde en god og sikker støtte.« Nu skulle jeg først til at se på Hostrup; jeg havde jo ikke tænkt mig den store mand så lille og stiltærdig — men da han, idet jeg ville byde ham velkommen, så op — ja da fik jeg et andet syn på tingene. Så gik begge præsterne, og jeg gik ud i køkkenet; men efter en liden stund gik døren atter, jeg ind, og ind træder en lille fordringsløs dame med de ord: Ja, jeg er fru Hostrup, jeg ville ind og hilse på Dem. — Jeg tror nok, at vi var gensidig tilfredse — hun ville med sin mand i hans første gerning og vedblev at følge den til enden — de fulgte hinanden også mange år senere, da de besøgte os i Århus.

Søndagen derefter prædikede han første gang over teksten den stumme djævel. Der var folk nok i kirken, mange vel af nysgerrighed for at høre »ham der skrev komedier«, hvordan han kunne være præst. Ja størsteparten forstod ham vel ikke. Nogle kunne ikke forstå, at det kunne være at prædike, han står jo, som om han snakkede med os — andre fandt, at der var noget vist i talen, som ramte dem, hvilket de dog nødig ville tilstå hverken for sig selv eller andre.

*) O. R. E. Pontoppidan (1817—83), pastor vicarius i Linå-Dollerup 1852—55.

Sådanne harmedes, ville ikke gå i kirke for at få skænd, men gik der alligevel.

Ja, Hostrup imødegik besværlige tider, han var ikke stærk af helbred, og når han trods sin redelige vilje og offeret af både åndelige og legemlige kræfter ikke syntes at spore nogen fremgang i menigheden, da han var inderlig bedrøvet, og det havde han årsag til at være, thi ingen præst hverken før eller efter har trods vinterkulde og legemlig svag 2 gange ugentlig læst med konfirmander, holdt bibellæsning, og enten det var tidligt eller sent ikke tøvet med at komme, når det blev ønsket, han skulle bringe trøst; men på den anden side, på grund af sin elskværdige fordringsløshed besværede han aldrig nogensinde med ukaldet trøst eller hjælp.

Jeg erindrer, at der en søndag skulle begraves en; jeg havde en stund siddet oppe ved orglet og folk nede i kirken og ventet. Omsider kom Hostrup, men jeg kunne se af hans gang op ad kirkegulvet og endnu mere op ad prædikestolen, at han var meget syg. Han begyndte da med at sige, at det fra først af var hans hensigt at køre hjem til Silkeborg straks efter begravelsen, men da han så så mange mennesker ved kirken, måtte han ind og sige et par ord, så godt han formåede. Og disse ord var vist til velsignelse. Da han efter tjenesten måtte hvile lidt hos os og var kommet lidt til kræfter, spurgte jeg om han ikke i dag kunne forstå, at han havde talt til velsignelse. Så måtte han — trods sin svaghed — med sit elskværdige smil tilstå, at han også selv havde set et glimt deraf på ansigterne.

Hos ham var i sandhed det ord på rette sted: Alvor og gammen kan godt sammen. Alvorlig i sin forkyndelse af ordet, men mildt dømmende og kærlig i sine udtalelser over for svage, lidettroende og vildledte mennesker. Det viste sig ofte, men en gang erindrer jeg især. Mormonerne havde fået lov til at tale i skolen, men inden mødet begyndte, var det på veje til at blive tumult, folk var helt oprørske. Hostrup førte så mormonerne ind i vor stue, og såvidt jeg erindrer, ledsagede han dem i følgeskab med far op til kirken, hvor han mildt, men med overbevisende kraft bragte alle til tavshed. — Skolen kunne ikke rumme menneskemassen.

Ja, når det gjaldt, kunne Hostrup være streng. Engang var der til altergang meldt en gammel mand med husstand. Far var blevet underrettet om denne mands udtalelse i denne anledning, nemlig: På søndag skal a hen og gøre fanden en hovdag. Far syntes, han burde underrette Hostrup derom, og her talte Hostrup ingen hån — manden blev nægtet adgang til Herrens bord.«

KIRKERESTAURERINGER I ØSTJYLLAND

RESTAURERINGEN AF SAKRISTIET VED ÅRHUS VOR FRUE KIRKE

Gennem den sidste halve snes år er Vor Frue kirke og kloster i Århus blevet gennemgribende restaureret. I 1961 gennemførtes den sidste etape af arbejdet med restaureringen af sakristiet på kirkens nordside og de rum, der har tilknytning hertil, og det er denne restaurering, der skal omtales i denne forbindelse.

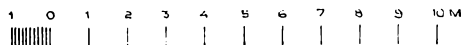
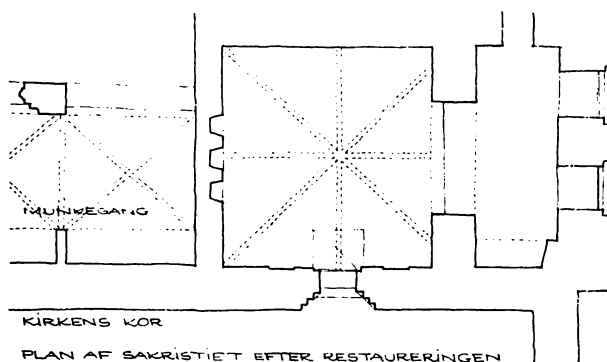
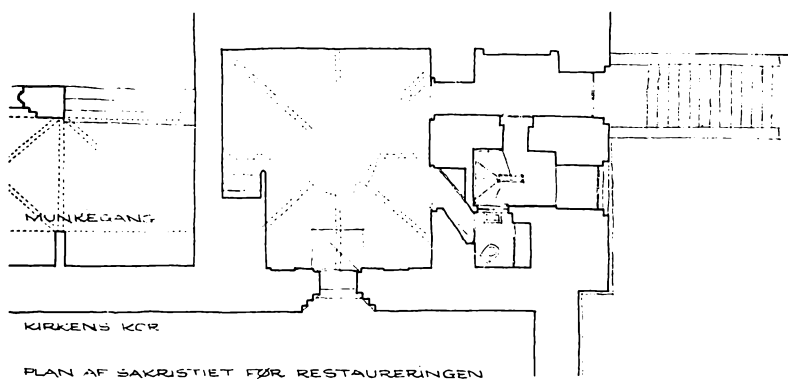
Før igangsættelsen af et sådant arbejde går der mange overvejelser. Der fotograferes og måles op, der gøres studier i arkiver, og mange tanker må forlades igen, inden der kan foreligge et forslag, man tør begynde at omsætte til virkeligheden. I dette tilfælde havde forstudierne været grundigere end sædvanligt, fordi de pågældende rum — omend med nogen gene — kunne udgå af kirkens drift i længere tid. Al nyere puds og løs hvidteknalk var blevet fjernet fra væggene og hvælvingerne inden arbejdets påbegyndelse, men alligevel var der et par overraskelser gemt til et senere stadium af arbejdet.

Der findes i Nationalmuseet en plan af det samlede kirke- og klosteranlæg. Den er udført 1858 af J. Kornerup, og den viser nogenlunde de forhold i og omkring sakristiet, som eksisterede før restaureringen i 1961. Samme sted findes også en plan, der er udført 1864 af V. Th. Walther, og den viser helt andre forhold, som i øvrigt minder meget om det resultat, man kom til under restaureringen. I museets arkiv findes også to gamle opmålinger af kirkens og tårnets østside. Den ene er udført af H. Storch i 1863, den anden af Walther i 1864. På afgørende punkter er disse to opmålinger forskellige. Der kan være en god støtte i gamle tegninger, når en bygnings tidligere forhold skal undersøges, men man må undertiden være varsom med at tro på deres fulde overensstemmelse med de faktiske forhold.

I Byskøvs ordbog forklares sakristi som »præstestuen i kirker, tillige opbevaringssted for de hellige kar og de til gudstjenesten hørende bøger«. Det må altså være et rum, som menigheden normalt ikke har adgang til, og sådan har Vor Frue kirkes sakristi også oprindeligt været. For en del år siden blev der imidlertid indrettet et menighedslokale over den bevarede del af munkegangen på kirkens nordside, og derved blev sakristiet, foruden at være præsteværelse, forrum og garderobesrum for menighedslokalet. Da dette menighedslokale ikke opfyldte myndighedernes krav med hensyn til adgangsforholdene, besluttede menighedsrådet i forbindelse med restaureringen at nedlægge det, hvilket var en stor gevinst for sakristiet.

Ved en overenskomst mellem menighedsrådet og klostrets inspektion blev det muligt at indrette et kontor for kordegnen i klostrets østfløj, og i forbin-

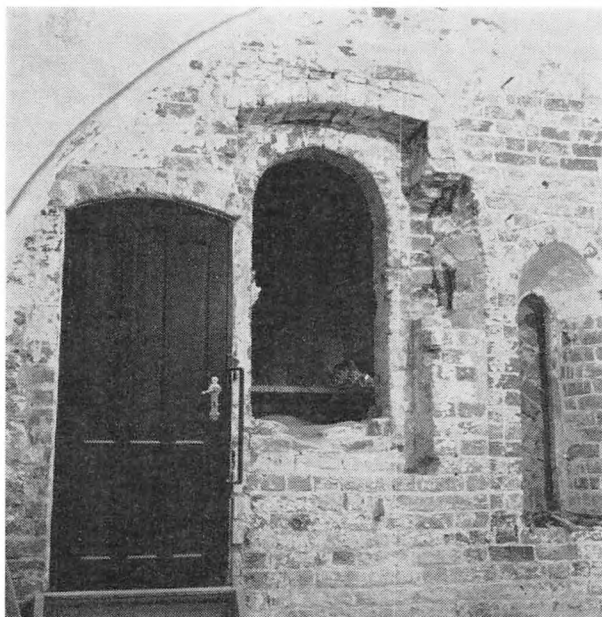
delse hermed kunne toiletforholdene ordnes, så toilettet i kirkens tårn kunne nedlægges, idet der er blevet indendørs forbindelse mellem kordegnens kontor og det tidligere forrum for sakristiet. Den høje, udvendige trappe op til forrum-

met kunne derved samtidig falde bort. De tre rum: forrummet, trapperummet og toiletrummet blev slået sammen til eet rum. Det var oprindelig meningen at adskille dette rum fra sakristiet, men af en grund, som senere bliver nævnt, blev de to rum slået sammen.

Under sakristiet er der et rum med fire krydshvælvninger. Det havde gennem mange år ført en højst beskedne tilværelse som kirkens kedel- og brændselsrum, men da kirken nu har fjernvarme, var det ledigt og kunne indrettes som menighedslokale. Ved siden af dette rum lå to små rum, der blev slået sammen til et, i lighed med hvad der skete i tagen ovenpå.

Det er nævnt, at før planernes udarbejdelse var foretaget en afrensning af vægge og hvælvinger i de rum, som skulle sættes i stand. På sakristiets vestvæg blev fundet velbevarede rester af tre sammenkoblede vinduer fra rummets opførelsestid. De er antagelig muret til, da munkegangen blev bygget og spærrede dagslyset ude fra sakristiet. Formodentlig samtidig har man lavet en dørforbindelse mellem sakristiet og etagen over munkegangen. Døren må være

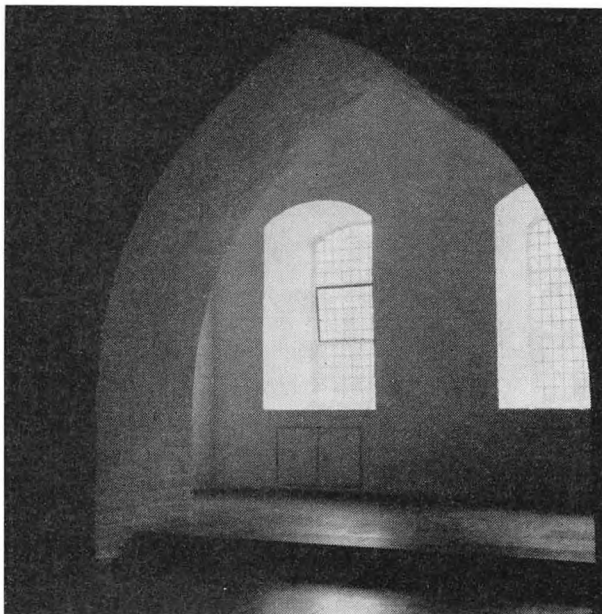
Sakristiets vestvæg med resterne af de oprindelige vinduer og den senere dor til rummene over munkegangen. Til venstre en moderne dor. For restaureringen. A. Skov fot.

blevet muret til ved den Waltherske restaurering, for den findes på hans opmåling, men ikke på hans projekttegninger. De tre vinduer er blevet rekonstrueret, men fremtræder nu som blændinger.

På rummets nordvæg fandtes to skabsnicher. De var fyldt med små marksten i mørtel. Den ene niche havde endnu sin kraftige egetræs overkarm i behold.

I sin ældste skikkelse har sakristiet været fritliggende på vest- og østsiden. Det er muligt, det også har haft nordsiden fri, men der har ikke været vinduer i denne side, og der fandtes ikke ved restaureringen beviser for, at nordvæggen oprindeligt har været ydermur. I østvæggen fandtes ikke spor af vinduer, men da denne væg er blevet gennembrudt af en stor murbue, som har forbundet sakristiet med tårnets underetage, kan vinduerne have siddet i det fjernede murværk. Da tårnet blev opført, forstærkede man sakristiets østmur indad i dette rum (men glemte at forstærke muren i rummet nedenunder). Denne forstærkning er årsag til, at hvælvingens ribber ikke forløber ned i hjørnerne ved østvæggen.

Da tårnet blev opført, sattes tårnrummet og sakristiet i indbyrdes forbindelse gennem den nævnte store murbue, der er udført med svære, spidsbuede stik, som tårnets vestside og nordside »svæver« over. Det var en dristig konstruktion. Eftersom murværket næppe har været helt godt, da Walther restaurerede kirken, er det forståeligt, at han har forstærket tårnet gennem de to nederste etager, så det fra grunden fik fire sider at hvile på, men foranstaltningen

Den store bueåbning mellem sakristiet og tårnet. Efter restaureringen. A. Skov fot.

var ikke effektiv. I en murpille målttes der et tryk, der var otte gange så stort, som det måtte være.

Når man valgte at sætte tårnrummet i forbindelse med sakristiet trods de store vanskeligheder, der var forbundet dermed, skyldtes det dels, at Walthers foranstaltninger ikke mere var effektive, dels at der fremkom et værdifuldt kalkmaleri i murbuen mellem de to rum, og at det ville kunne sættes istand. Dette vil senere ske på Nationalmuseets foranledning. Før Walthers restaurering må sakristiet have været helt afskåret fra dagslys. Walther forsynede hvælvingen med et rundt ovenlys i hvælvingens top. Da rummet nu fik tilstrækkeligt dagslys gennem to vinduer i tårnets underetage, kunne ovenlyset igen lukkes.

I tårnets forrum fandtes bag en stor ligsten en meget høj og uregelmæssig niche på nordvæggen. Den bar tydelige spor af indhuggede trin fra en trappe, som havde ført op til en indskudt etageadskillelse, man også fandt spor af. Forrummet, der var meget højt, var overdækket med en tøndehvælving. I trappe rummet og toilettet, der lå ved siden af forrummet, var der tydelige spor af denne hvælving, og den blev derfor genopbygget i sin gamle udstrækning.

I rummet under sakristiet – firehvælvsrummet – fremdroges en oprindelig vinduesåbning i østvæggen, et minde om den tid, da denne væg var ydermur. Tidligere har rummet haft to yderdøre til munkegangen. De ses på Kornerups plan, hvor der står: nedgang til tvende hvælvinger. Af praktiske grunde genåbnedes kun den sydlige dør, mens der blev sat et vindue i den nordlige døråbning. I væggen mellem rummet og Skt. Nicolai kryptkirke blev sat en dør. Der har ikke tidligere været forbindelse mellem de to rum, men da murværket det pågældende sted var meget ødelagt efter en forlængst nedlagt varmluftsinstallation, var det forsvarligt at anbringe døren, som er meget nyttig.

Den oprindelige gulvhøjde i rummet kunne konstateres, dels ved fundet af et gammelt kalkgulv, dels på pillen, der bærer sin del af hvælvingerne. Den var funderet på en gammel møllesten. I dette rum er forøvrigt et forhold mellem gulvhøjden og væggene, som er mærkeligt, idet væggene forneden består af rå kampesten, der springer stærkt og uregelmæssigt frem foran murens plan, som om man fra begyndelsen har haft andre planer med gulvhøjden.

Sådan som de rum, der her er omtalt, nu fremtræder, er de, som det indledningsvis er nævnt, resultatet af mange overvejelser, og planen, der var lagt før arbejdets påbegyndelse, er ændret under arbejdets gang, efterhånden som fundene gjorde det rimeligt. I vore dage restaureres jo ikke på den måde, at alt »føres tilbage til sin oprindelige skikkelse«. I det foreliggende tilfælde ville opgaven ikke kunne løses ud fra det synspunkt. Den er så vidt muligt søgt løst med lige hensyn til det bygningshistoriske, det arkitektoniske og den praktiske brug.

Aksel Skov.

KIRKERESTAURERINGER I ØSTJYLLAND

TRANBJERG KIRKE RESTAURERET

Efter en omfattende restaurering genåbnedes Tranbjerg kirke ved en festgudstjeneste 23. april 1961, 3. søndag efter påske. Kirken havde da været lukket for gudstjenstlige handlinger i et år. Den sidste gudstjeneste, før istandsættelserne påbegyndtes, blev holdt 8. maj 1960, der iøvrigt også faldt på 3. søndag efter påske.

I det følgende skal jeg søge at give et rids over restaureringen med omtale af visse detaljer og en smule oplysning om kirkens beliggenhed, alder, stil o.s.v. til indledning.

Tranbjerg kirke ligger 9 km syd for Århus i Ning herred. Den menes at være opført sidst i 1100-tallet og hører til periodens mindre kirker med ca. 125 siddepladser.

Kirken er opført i romansk stil af tilhugne granitkvadre og med bjælkeloft. Mod øst er kor med hvælv og mod vest et kraftigt tårn i munkesten senere tilføjelser fra ca. 1300-tallet.

Den oprindelige indgangsportal mod syd er anselig med svære granitsøjler og en tung granitoverligger, der i tympanon bærer et relief af den korsfæstede Kristus med ærkeenglen Skt. Michael og Skt. Johannes som sidefigurer.

Den tilmurede kvindeindgang mod nord har været knap så pompøs. Men en fremskridtsvenlig kunstner har dog også her forsynet tympanon med et relief forestillende en gravlæggelsesscene.

Den ældste kirke, det nuværende kirkeskib, har indvendigt fremtrådt som et nøgternt rektangulært rum med bjælkeloft, hvor strengheden er blevet brudt af væggenes kalkmalerier i lystige, rødlige og gule okkerfarver.

Skiftende slægtled har sat deres præg på kirken. Hånden har vel ikke altid været lige heldig. Men alle spor fortæller historie og vidner om den omhu, hvormed fædrene værnede om sognets gudshus.

Det er næsten en selvfølge, at vor restaurationsglade tid måtte finde en ny restaurering påkrævet. Tanken var nu ikke blot dikteret af et ønske om at efterligne tidligere slægtled, men også om eventuelt at rette deres fejl.

Ved et syn over kirkens stand i sommeren 1957 viste det sig, at en omfattende istandsættelse var nødvendig. Tag og træværk var i en sådan forfatning, at alt måtte ned, fornyes eller rettes op. Man enedes hurtigt inden for sogne- og provstymyndighederne om at søge en næsten total restaurering gennemført.

Arbejdet blev overdraget arkitekterne Inger og Johs. Exner, København, med kirkemaler Ernst Trier, Vallekilde, som farvemæssig sagkyndig.

For planlægningen blev følgende hovedlinjer fastlagt: 1) at bringe kirken i solid stand, 2) at bevare så meget som muligt af det bestående og gøre det mere værdifuldt, 3) ved nødvendige forandringer og indførelse af nyt inventar at skabe et glad rum, hvor tingene stemte sammen og kom til at danne et naturligt hele om menighedens gudstjeneste.

Efter et omhyggeligt udarbejdet overslag ville udgifterne beløbe sig til ca. 150.000 kroner.

Alle håndværksarbejder skulle udføres af lokale håndværksmestre under arkitekternes tilsyn, mens kirkemaler Ernst Trier skulle forestå den farvemæssige udsmykning.

Det vil føre for vidt her at gennemgå alle de led, en kirkerestaurering må passere, inden arbejdet endelig kan påbegyndes. Men det skal nævnes, at det belaler sig både tidsmæssigt og for selve udførelsen, at ingen instanser springes over, og at sagkyndig vejledning følges.

Det indre af Tranbjerg kirke under restaurering.

I det følgende skal der gøres rede for nogle detaljer i restaureringsarbejdet.

Det tidligere tegltag blev erstattet med brugte, solide teglsten fra de nedrevne gamle ejendomme i Dynkarken i Århus. Det var just ikke for at spare penge, som menighedsrådet ganske uberettiget er blevet rost for i adskillige blade. Synspunktet var simpelthen det at få det rigtige tag, der opfyldte både de æstetiske og tekniske krav.

I kirkeskibet blev forrige århundredes tykke lag af cementmørtel hugget af væggene, så granitkvadrenes let knudrede flade nu kan følges under kalken. Gipsloftet blev erstattet af et nyt bjælkeloft, der står i sin grønligt imprægnerede farve.

Af det alt for overlæssede kor blev skabt et roligt og stillfærdigt rum med

kerne i det tunge, rødbrune granitaller, der har erstattet det gamle træalterbord, mens et gammelt klenodie, en udskåret træaltertavle fra ca. 1480, der var blevet stillet i skammekrogen, igen er kommet til ære og værdighed som alterbaggrund. Denne altertavle var i 1911 blevet skiftet ud med et Emmausbillede malet af A. Dohm.

I forbindelse med Ernst Triers farvevalg, blå-grønne og grålige farver til stolestaderne og en mere dæmpet og alsidig farvesammensætning til prædikestolen virker hele kirkerummet lyst og venligt.

Tranbjerg kirke efter restaureringen.

Et eksperiment må loftsbelysningen i kirkeskibet siges at være. Her er op-hængt fire kubeformede glaslysekroner med lyskernen samlet i en slags kolbe af messingelementer. Denne utraditionelle lysekrone er tegnet af arkitekt Johs. Exner og kaldes »Tranbjerg-lampen«. Lampen eller lysekronen giver et behagligt og jævnt lys, der ikke skærer i øjnene; og selve kronen og lysvirkningen harmonerer godt med det regelrette romanske kirkerum med dets flader og buer.

Budgettet holdt. Alle udgifter beløb sig ifølge regnskabet til ca. 148.000 kr. På finansloven er bevilget et særdeles smukt tilskud som hjælp til afholdelse af udgifterne.

Uden at slette gamle spor og uden at øve vold mod gamle ting er der ved restaureringen af Tranbjerg kirke værnet om et af vort lands gamle klenodier. Ikke for at skabe en museumsgenstand, men et livfyldt og glad rum for levende mennesker, der samles for at tilbede Gud.

Chr. Pilgaard.

NOGLE DØDSFALD I ØSTJYLLAND 1961

1. Den 23. januar døde fhv. skoleinspektør *Steffen Rasmussen*, Skanderborg, 81 år gammel. Efter læreeksamen fra Silkeborg seminarium og en studie- og foredragsrejse til Amerika var han i 18 år ansat ved Århus kommunale skolevæsen, til han i 1925 blev leder af Skanderborg kommuneskole. I denne stilling virkede han indtil 1949, samtidig med at han i en årrække var forstander for Skanderborg handelsskole. På mange områder gik han op i byens og egnens kulturelle liv. Således var han i flere år formand for foredragsforeningen og den sønderjyske forening. Da Østjysk Hjemstavnsforening blev stiftet 1936, indtrådte han som et stærkt interesseret medlem af bestyrelsen, og 1952–57 var han foreningens næstformand.

2. Den 5. marts døde fhv. folketingsmand og gårdejer *Anders John Pedersen*, Storrिंग, 63 år gammel. Efter i 20 år at have ejet gården Kragelund i Stjær overtog han 1943 sin fødegård Kolkærgård, som han drev til 1959. Fra sin ungdom var han levende interesseret i politik, og efter at være opstillet af Venstre i Århus amt og i Hobro-Mariager-kredsen indtrådte han i folketinget 1949 som stedfortræder for Knud Kristensen, men ønskede ikke genopstilling ved valget 1950. Inden for andelsbevægelsen har han gjort en indsats som bestyrelsesmedlem for Klank Andelsmejeri og formand for Andelsmejeriet Skovlund. I en årrække var han medlem af forretningsudvalget for Høver og Omegns Landboforening. Endelig var han i flere perioder medlem af Storrिंग-Stjær-Galten sogneråd og ved sin død formand for det sociale udvalg.

3. Den 21. maj døde fhv. forstanderinde frk. *Maren Grosen*, Testrup, 78 år gammel. Hun var født i Egå af en anset grundtvigsk slægt og gik som ung på Vallekilde Højskole. Efter at være uddannet som sygeplejerske ved Århus kommunehospital blev hun 1920 oversygeplejerske ved Hammel sygehus og virkede her i syv år. Da Dansk Sygeplejeråd i 1927 overtog Testrup Højskole, blev hun udpeget til forstanderinde for denne Danmarks første sygeplejerskehøjskole. Efter 20 års forløb trådte hun tilbage i 1947, men fortsatte som lærerinde ved skolen og leder af husholdningen. Som anerkendelse for sin indsats udnævntes hun i 1952 til ridder af Dannebrog.

4. Den 23. maj døde fhv. stiftskasserer *H. P. Højsgaard*, Risskov, 75 år gammel. Han var født i Århus og blev i en ung alder ansat på bispekontoret, hvor han i 1919 avancerede til stiftskasserer, et embede, han beklædte, til han i 1952 tog sin afsked. Samtidig var han i en årrække godsforvalter for Støvring Kloster. I de vanskelige år 1943–50 var han formand for Vejlbjby-Risskov sogneråd.

5. Den 21. juni døde sognerådsformand *Asger Christensen*, Hestehaven, Skanderborg, 72 år gammel. Allerede som ung landmand kom han ind i det kommunalpolitiske arbejde, som snart optog ham helt. Fra 1921 var han medlem af Skanderup-Stilling sogneråd og fra 1943 rådets formand, og i denne lange periode har han i høj grad sat sit præg på kommunens udvikling. Den sammenslutning

med Skanderborg, som senere er blevet en realitet, var han en afgjort modstander af. Blandt hans mange tillidshverv kan nævnes, at han var medlem af Skanderborg Amts Sognerådsforeningers bestyrelse og statens tilsynsførende ved Spare- og Laanekassen for Skanderborg By og Omegn.

6. Den 4. juli døde fhv. gårdejer og kommunkasserer *Peder Vestergaard*, Alrø, 75 år gammel. Han var født i Alrø Vestergård og fik i 1912 oprettet sin ejendom på 20 tønder land ved udstykning fra fødegården. Fra 1927 var han medlem af Alrø sogneråd, fra 1929 som formand og kasserer. Da han 1946 trådte ud af rådet, beholdt han hvervet som kommunkasserer indtil 1957.

7. Den 19. august døde fhv. sognerådsformand *Peder Rasmussen*, Holme, 90 år gammel. Han var uddannet ved landbruget og fra 1898 forpagter af Skjoldelev præstegård. 1912 købte han Jegstrupgård i Tranbjerg sogn, som han drev til 1932. I flere perioder var han medlem af Holme-Tranbjerg sogneråd, først fra 1917 til 1925 (formand 1920–25), senere fra 1933 til 1943 (formand 1933–37). Fra alle sider anerkendes hans dygtige ledelse af kommunen i disse vanskelige år under dens udvikling fra land- til forstadskommune. Blandt hans andre hverv kan nævnes, at han var formand for Tranbjerg Mejeri, medlem af bestyrelsen for Odder Andelssvineslagteri og vurderingsformand for ejendomsskyldnævnet i Ning herred.

8. Den 10. november døde fhv. forstander *Jens Nielsen*, Borris, i den høje alder af 101 år. Han var født i Rørt og gik som dreng i den derværende friskole. Efter at være uddannet som gartner kom han to år på Askov Højskole og blev 1885 lærer ved Ebeltoft Højskole. 1889–1910 var han forstander for Klank Højskole, hvor han begyndte det arbejde med planteforædling, han er blevet kendt for, og som han fortsatte med til sin død. I Klank arrangerede han korte kursus for mindre landbrugere, en virksomhed, han fortsatte i større stil som forstander for Borris Landbrugsskole 1910–17. Derefter var han indtil 1924 regnskabskonsulent for De Samvirkende Jyske Husmandsforeninger og fortsatte som lærer ved skolen indtil 1935. Endvidere var han medlem af landbo- og husmandsforeningernes kontroludvalg vedrørende frøforsyning, af statsfrøkontrolkommissionen og af udvalget for det landøkonomiske driftsbureau. I 1942 udgav han erindringsbogen »Fra en grotid«.

9. Den 19. november døde købmand *J. W. Juul*, Tørring, 77 år gammel. Efter at være uddannet ved handelen blev han i 1904 ansat hos grosserer Hauge i Tørring. 1909 overtog han købmandshandelen og fra 1930 korn- og foderstofforretningen, som han drev til sin død, i de senere år som et familieaktieselskab. Samtidig gik han op i det offentlige liv, var sognerådsformand i to perioder, formand for Borger- og Håndværkerforeningen og medlem af Tørring menighedsråd, bestyrelsen for Horsens Vestbaner og repræsentantskabet for Horsens Bank. Endelig var han revisor for Tørring og Omegns Sparekasse og for Tørring Elværk.

10. Den 22. november døde fhv. sparekassedirektør *Aksel Ballisager*, Stensballe, 87 år gammel. Som ung gårdejer i Stensballe indvalgte han i 1912 i Horsens Landbrugsforenings bestyrelse, og 1915–37 var han foreningens formand. Samtidig var han medlem af bestyrelsen for Foreningen af Jyske Landboforeninger og De Samvirkende Danske Landboforeninger. 1922 indtrådte han i direktionen for Landbosparekassen i Horsens, hvis formand han blev i 1936. 1938–57

var han sparekassens administrerende direktør og derefter medlem af tilsynsrådet. De to hverv som sognefoged og lægdsmand i Vær sogn og som kgl. vejer og måler beholdt han til sin død. I Østjysk Hjemstavnsforening var han 1937–59 et interesseret medlem af bestyrelsen, og i årbogen for 1942 har han meddelt nogle erindringer om Jens Busk, hvis gård i Åes han som ung havde været bestyrer for.

11. Den 24. november døde malermester *Fr. Nielsen*, Skanderborg, 74 år gammel. Efter at have været på valsen overtog han i 1911 faderens forretning og drev den frem til en omfattende virksomhed. Samtidig deltog han i byens offentlige liv som formand for Skanderborg Industri- og Håndværkerforening, som medlem af Skanderborg Banks bestyrelse og fra 1946 som medlem af byrådet, hvor han blev den borgerlige gruppes ordfører. Endvidere var han vurderingsmand til ejendomsskyld, vurderingsformand for Ny Jyske Købstad-Creditforening og medlem af repræsentantskabet for I/S Midtkraft. K. E.

Dyssekammer nord for hovedvej 15 ved Årslev. Billedet er fra 1890, da dyssen endnu lå frit med udsigt over Ådalen og Brabrand Sø. Nu er den skjult af beplantning og bebyggelse. Ludvig Kjær fot. Århus Kommunes Bibliotekers Lokallhistoriske Samling.

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

VIRKSOMHEDEN FRA 15. SEPTEMBER 1961 TIL 30. SEPTEMBER 1962

På grund af foreningens 25 års jubilæum den 24. september 1961 blev årbogen udsendt tidligere end sædvanligt, hvorfor sommerens sidste udflugt og jubilæumsfesten ikke er omtalt. Udflugten den 3. september 1961 havde samlet 250 deltagere og gik til Skaføgård, Stabrand og Nødager kirke. Selve jubilæumsdagen den 24. september fejredes med en aftenfest på Østergades Hotel i Århus, hvor foreningen var vært for 240 deltagere. Festtalen holdtes af professor, dr. phil. P. Skautrup, Århus, der også talte ved foreningens stiftelse 25 år før. Derefter opførtes et historisk spil af Thv. Madsen, Odder, om sangen og melodien »Jyden, han er stærk å sej«. De medvirkende var viceskoleinspektør Eske Nielsen og datter. Minna Nielsen, Århus, og overlærer Ejnar Jørgensen, Odder. Forsamlingens kraftige bifald efter forestillingen var et tydeligt bevis på, at stykket interesserede deltagerne. Ved det efterfølgende kaffebord blev der overbragt en hilsen fra Dansk historisk Fællesforenings næstformand, statskonsulent dr. phil. Roar Skovmand. Mange talere havde ordet for at bringe lykønskninger eller fremdrage træk af foreningens historie.

Den årlige generalforsamling fandt sted den 2. december med pastor O. Paludan, Århus, som dirigent. Formanden Knud Thorup aflagde beretning og kassereren H. Mahler gennemgik regnskabet, der balancerede med kr. 30.952,18 og sluttede med en kassebeholdning på kr. 10.690,67. Af de på valg værende bestyrelsesmedlemmer genvalgte følgende: Fhv. skolebestyrer Thv. Madsen, Odder, redaktør N. P. Østergaard, Brabrand, proprietær S. Spanner, Skjolddelev, stadsbibliotekar A Bredsted, Århus, sogneprest O. Paludan, Århus, gårdejer F. Schultz, Tønning, gårdejer G. Bruun, Alken, lærer Frede Pedersen, Egens, installatør H. Juul, Ry, fabrikant J. Randløv, Skanderborg, gårdejer H. Mahler, Vejlbjby. I stedet for sølvsmed P. Mathiesen, Horsens, der var udmeldt, valgtes museumsinspektør B. Ousager, Horsens, og i stedet for kredsform. H. Olesen, Østbirk, der rejste fra egnen, valgtes lærer Søren Nielsen, Yding skole. Endvidere nyvalgtes skovejer P. Madsen Pedersen, Horstved. Pens. lærer A. Jensby genvalgte som revisor.

Efter fælles kaffebord holdt overinspektør Holger Rasmussen, Nationalmuseets 3. afd., foredrag om østjysk pottemageri, som han supplerede med en film fra pottemageriet i Sorring og en om fremstilling af jydepotter på Vejle-egnen.

Bestyrelsen har ved genvalg konstitueret sig således: Formand Knud Thorup, næstformand J. Grosen, kasserer H. R. Mahler, sekretær E. Kaster og femte medlem af forretningsudvalget N. P. Østergaard. Til redaktører genvalgte A. Bredsted og Knud Thorup under medvirken af Kjeld Elkjær og Poul Rasmussen.

En annoncekampagne i dagblade efter årbogens udsendelse gav til resultat over 200 nye medlemmer, så foreningen nu er den største inden for Dansk historisk Fællesforening.

Der har været afholdt følgende udflugter: Lørdag den 14. april med 110 deltagere til Klosterkirken i Horsens, hvor lektor Bay fortalte om kirken og dens inventar. Derefter aflagdes besøg på Horsens Museum, som blev forevist af museumsinspektør Ousager. Kristi himmelfartsdag, torsdag den 31. maj, heldags-tur med 235 deltagere til Randers Museum, der blev forevist af inspektør Sty-rup. Til Støvringgård Kloster, hvor priorinde frk. Varming fortalte om klostrets historie og om livet der før og nu. Videre til Mariager, hvor klosterkirken og klostret blev beset. Dommer Fog og frue viste rundt i klostret, både i kontorerne forneden og privatlejligheden på 1. sal. Derefter kørte man langs fjorden til ce-mentbyen og cementfabriken. Til sidst kørte man til Spentrup kirke og præste-gård, hvor sognepræst Christensen i kirken fortalte om St. St. Blicher og fore-viste den nyindrettede mindestue for Blicher. Søndag den 16. september med 230 deltagere til Harlev Mølle, hvor ejeren, direktør Mogens Hjerl-Hansen, for-talte om, hvordan gården, der af en tidligere ejer var kaldt Ludvigsholm, nu var blevet restaureret og havde fået sit oprindelige navn: »Harlev Mølle«. Derefter blev forsamlingen inviteret til at se det smukke hjem med de mange skønne kunstgenstande samt de praktiske og moderne stalde og avlsbygninger, hvor der overalt var mønsterværdig orden. Efter kaffebord på Galten Hotel gik turen over Ry og syd om Mossø til Skanderborg Slotskirke. Her blev man modtaget med orgelmusik, og sognepræst L. Skov gav en meget interessant redegørelse for slot-tets og kirkens historie og omtalte træk af de historiske begivenheder, der var udspillet her og omkring Skanderborg gennem tiderne.

Bestyrelsen var blevet gjort opmærksom på, at det for flere deltagere kunne knibe med at høre de forskellige foredrag på udflugterne, hvorfor man havde anskaffet en distance-højttaler af sidste nye konstruktion. Den blev første gang anvendt på denne tur, og det blev afgjort gevinst for udflugten, og der var al-mindelig tilfredshed med anskaffelsen.

Foreningen har som sædvanlig deltaget i arbejdet i Århus byhistoriske ud-valg og været repræsenteret ved Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Næstved. I lighed med tidligere år har foreningen modtaget tilskud fra staten, amtsråd, byråd og sogneråd. Herfor bringer man en hjertelig tak. Ligeledes takker man for støtten fra institutioner, der har tegnet annonce i årbogen.

K.

FOR ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

15. august 1961—30. september 1962.

INDTÆGT

Tilskud fra staten		2.595 00
Tilskud fra amt og kommuner:		
Århus amtsråd	250 00	
Århus byråd	400 00	
Skanderborg amtsråd	75 00	
Skanderborg byråd (2 år)	100 00	
Randlev-Bjerager sogneråd	20 00	
Åby sogneråd	25 00	
Mårslet sogneråd	15 00	
Viby sogneråd	30 00	
Brabrand sogneråd	50 00	
Hasle-Skejby-Lisbjerg sogneråd	50 00	
Blegind-Hørning sogneråd	25 00	
Holme-Tranbjerg sogneråd	50 00	
Odder sogneråd	50 00	
Gangsted-Søvind sogneråd	15 00	
Hjortshøj-Egå sogneråd (2 år)	150 00	1.305 00
Medlemskontingent (incl. udlagt porto)		18.494 59
Salg af årbøger		795 45
Annonceindtægt		235 00
Refusion af papirafgift		220 20
Renter af bankbeholdningen		72 34
Kassebeholdning fra forrige år:		23.717 58
I Andelsbanken	9.424 67	
Kontant	1.266 00	10.690 67
	Ialt indtægt	34.408 25

UDGIFT

Honorar til sekretæren		250 00
Årbog: Honorarer	2.188 00	
Trykning og udsendelse	17.283 02	19.471 02
Annoncer og udsendelse af brevkort		3.773 03
Møder og foredrag (heraf til jubilæumsf. 2.377 90)		3.969 80
Kontingent til Dansk historisk Fællesforening		390 00
Anskaffelse af en distancehøjtaler		485 00
Kassebeholdning at overføre til næste år:		28.338 85
I Andelsbanken	5.211 29	
Kontant	858 19	6.069 40
	Ialt udgift	34.408 25

Risskov, den 7. oktober 1962.

H. R. Mahler

Revideret foranstående regnskab den 8. oktober 1962 og intet fundet at bemærke.
Kassebeholdningen er os forevist.

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Østjysk pottemageri	5
Af overinspektør <i>Holger Rasmussen</i> .	
2. Odder Stampemølle	12
Af fhv. skolebestyrer <i>Thorvald Madsen</i> , Odder.	
3. Ebeltoft Vig-Brabrand Sø tur-retur	24
Af fhv. stationsforstander <i>Poul Kjærholm</i> .	
4. Lille dreng - stor dreng - ungt menneske i Århus 1892-1906	36
Af fhv. havnedirektør <i>H. A. Staarup</i> .	
5. Thorupvolde	62
Af lærer <i>M. R. Mikkelsen</i> , Søvind.	
6. Fem retssager fra Horsensegnens fortid	66
Af forfatteren <i>Sigurd Elkjær</i> .	
7. Kirketomten i Stabrand	77
Af skovejær <i>P. Madsen Pedersen</i> , Horsted.	
8. Erindringer fra Kolt friskole og fortsættelsesskole 1889-98	85
Af fhv. sognerådsformand <i>Jens Juul</i> , Viby.	
9. Herskinds gård og andre empirehuse i Århus	92
Af bygningskonstruktør <i>N. J. Israelsen</i> .	
10. Fra træskokarlernes og træskomændenes tid	118
Af fhv. gårdejer <i>Lauris Laursen</i> , Silkeborg.	
11. Den sociale forsorg på Alrø efter 1833	123
Af fhv. lærer <i>N. C. Spandel</i> , Horsens.	
12. Glimt fra bispevisitatser i Århus stift	130
Af fhv. lærer <i>A. Steen</i> , Odder.	
13. En nedlagt landsbyskoles historie	132
Af lærer <i>Jens Holmberg Kristensen</i> .	
14. Hostrup i Linå	136
Af fhv. lektor <i>H. Jørgensen</i> , Svejlbæk.	
15. Kirkerestaureringer i Østjylland	138
16. Nogle dødsfald i Østjylland	146
17. Østjysk Hjemstavnsforening	149

ANDELSBANKEN

A.m.b.A.

ÅRHUS AFDELING

KONTORTID 10-15³⁰ - LØRDAG 9-12

TELEFON 27333

Landbosparekassen i Aarhus

Kontortid 10-15³⁰

Søndergade 44

Telefon 20366

RESERVER 8.000.000 KRONER

Filialer i Brabrand - Galten - Grundfør - Harlev - Hasselager - Holme
Hinnerup - Hjortshøj - Kolind - Kolt - Løgten - Malling - Mårslet - Ny Solbjerg
Rønde - Tirstrup - Trige

FORTID OG NUTID

Udgives af Dansk historisk Fællesforening under redaktion af museumsinspektør cand. mag. Peter Michelsen, Nationalmuseets 3. afd., København K., og under medvirken af Kristian Hald, Johan Hvidtfeldt og Knud Klem. Tidsskriftet udkommer normalt to gange årligt. Ved henvendelse til foreningens ekspedition, Landsarkivet, Viborg, kan alle medlemmer under Dansk historisk Fællesforening få Fortid og Nutid til en favørpris af 12,00 kr. plus porto (bogladepris 20,00 kr.) pr. årgang. Bidrag til tidsskriftet samt bøger, der ønskes anmeldt, bedes sendt til redaktøren.

Indmeldelse i Østjysk Hjemstavnforening

modtages af sekretæren, stationsforstander E. Kaster, Odder.

Kontingent kr. 10,00 årlig.

Ældre årgange af »Østjysk Hjemstavn« fås ved henvendelse til Østjysk Hjemstavnforenings sekretariat, Odder. Prisen er for medlemmer 3,00 kr. pr. årgang, dog 3,25 for 1942 - 4,25 for 1947 og 1948 - 4,50 for 1949 og 1950 - 5,00 for 1951 og 1952 - 5,50 for 1953 og 1954 - 6,50 for 1955, 1956 og 1957 - 7,00 for 1958 - 8,00 for 1959, 1960 og 1961.

Årgangene 1937, 1940, 1941, 1943, 1944, 1945 og 1946 er udsolgte.